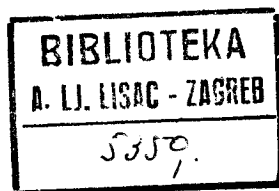

Dr. FERDO ŠIŠIĆ

O HRVATSKOJ KRALJICI MARGARETI

S DODATKOM Dr. LJUBA KARAMANA

Preštampano iz mjesečne ilustrovane revije
„DUBROVNIK“, I. - Izdanje uredništva

ŠTAMPARIJA „JADRAN“ DUBROVNIK
1929

U posljednje se vrijeme mnogo govori i čuje o hrvatskoj kraljici Margareti i o njenom grobu u drevnoj crkvi sv. Stjepana u Dubravniku. Zato ne će biti suvišno ako u jednom članku pokušamo da ovo pitanje objasnimo na osnovu izvora. Iz izvora naime naši će čitatelji saznati, ko je bila hrvatska kraljica Margareta i kako se u dubrovačkoj historiografiji razvijala stoljećima tradicija o njoj i o njenom grobu u crkvi sv. Stjepana, i to od prvih početaka pa dalje.

1.

CAR KONSTANTIN PORFIROGENIT

Poznato je, da je kolijevka Dubrovnika bio rimski grad Epidaurum, postanjem svojim doduše grčko naselje, ali u historijskim spomenicima on se javlja prvi puta tek u vrijeme građanskih ratova između Cezara i Pompeja kao čisto rimsko, odnosno latinsko mjesto; to je današnji Cavtat.¹ Posljednji puta pominje Epidaurum, kao grad što postoji i u komu sjedi biskup, papa Grgur I. potkraj VI. stoljeća (592. i 598.),² dok ime Ragusium iznosi prvi na svjetlost tako zvani anonimni geograf ravenatski (geographus Ravennas), za koga se danas u nauci s mnogo razloga drži, da

je svoju poznatu kompilaciju »Cosmographia« pisao nekako između 667. i 670. u Raveni, gdje je potom i umro (oko 700.).³ Prema tome Epidaurum je propao a Ragusium osnovan negdje u prvoj polovini VII. stoljeća. Naši naučenjaci Nodilo, Bulić i Jireček pokazali su, da su i Salona i Epidaurum propali za najeзде Slovena otprilike u isto vrijeme; Nodilo i Bulić misle oko 614., dok se Jireček većma priklanja vremenu oko 609. Dalje zna se još i to, da su poslije toga salonitanski bjegunci osnovali u susjednoj Dioklecijanovoj palači grad Spalatum (Split), a epidavarski Ragusium.⁴

¹ Epidaurum zvao se u Srednjem Vijeku latinskim jezikom isprva: Civitas vetus Ragusina. Civitas antiqua, Urbs vetus, Ragusium vetus, ad portum vetustae civitatis Ragusii. a vulgarno romanski: Cita vecia (1334) ili Citade vecchia (1326). Slovenski oblik C'ptat', Cap'tat' (stariji) i Cavtat (mlađi i današnji) nastao je iz civitate (rom.); up. Civitas Foroiuliana (danas Cividale) sa starijim slovenačkim oblikom Čabdad (1275, »istarski razvod«) i mlađim Čedad. Ime C'ptat', Cap'tat' javlja se prvi put u jednoj slovenskoj ispravi, izdanoj između 1252. i 1254., no uza nj pominje se u isto vrijeme (15. juna 1253.) u drugoj jednoj slovenskoj ispravi i grad Epitaur'. Najposlije isprava od 15. aprila 1391. poznaje i naziv »grad' stari Dubrovnik« (up.

Stojanović Lj., Stare srpske povelje i pisma. Knj. I, 1 deo, Beograd 1929, 24, 124).

² Mon. Germ. hist. Epistolae ed. Ewald et Hartmann, vol. I (Berlin 1887) i vol. II (Berlin 1899), index.

³ »Epidaurum id est Ragusium« (Geogr. Rav. IV, 16, edit. Pinder et Parthey, Berlin 1860, 208). O tom bezimenom piscu up. Günther, Geschichte der Erdkunde. Leipzig 1904, 32; Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Knj. I. Ljubljana 1902, LXVIII. (s. v. Anonymi Ravennatis Cosmographia); Pauly-Wissowa RE. Zweite Reihe, Band I. (Stuttgart 1920) s. v. Ravennas geographus col. 305—310; članak napisao je Funaioli, profesor arheologije u Napulju.

⁴ Nodilo, Historija Srednjega Vijeka. Knj. III. Zagreb 1905, 309—314; Bulić,

Najstarije vijesti o počecima Dubrovnika pobilježio je — očito na osnovu informacija, dobivenih iz samoga Dubrovnika — vizantijski car-pisac Konstantin VII. Porfirogenit godine 948.—949., dakle poslije više od puna tri stoljeća. Car kaže: »Grad Rauzij zove se Rauzi romejskim (= grčkim) jezikom zato, jer se diže na strminama, a grčki kaže se za strminu *la u*; po tome bili su (njegovi žitelji) prozvani *La u z e j i*, to jest oni, što sjede na strminama.⁵ Opća pak (ljudska) navika, koja često kvari imena izmjenom slova, prozva ih — ispremetavši taj naziv — *Rauzejim a*. Isti ovi Rauzeji vladahu ranije gradom, koji se zvao

Pitaura (to jest *Epidaurum*). Ali kad su Sloveni zauzeli ostale gradove u tom tematu (*Dalmaciji*), zauzet je i taj grad:⁶ i jedni (od *Epidavrana*) budu pobijeni, drugi odvedeni u ropstvo, a oni što moguše izbjeći i spasti se, naseliše se po (onim) strmim mjestima, gdje je sada grad (Dubrovnik). A sagradiše najprije mali grad, a onda (sve) veći, pa onda proširiše mu bedem, dok najposlije nijesu imali, šireći se pomalo i množeći, ovaj današnji grad.⁷ Od onih koji su se preselili u Rauziju, (poznati) su ovi: Grigorije, Arsafije, Viktorin, Vitalije, arhidakon Valentin, pa Valentin otac protospatarija Stefana.⁸ Otkako se (oni) preseliše

Sull' anno della distruzione di Salona (Buletino XXIX [1906], 268—304); Jireček, *Romanen I.* (Wien 1902), 26—28.

⁵ Da ova careva etimologija nije baš tako prazna i bezvrijedna, up. Skok, Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena (*Starohrvat. Prosvj. N. S. I.* [1927], 73—74) = *Ortsnamenstudien zu De administrando imperio des Kaisers Constantin Porphyrogenetos (Zeitschrift für Ortsnamenforschung IV [1928], 213—215)*. Starija literatura: Jireček, *Handelsstrassen 10 i Bedeutung von Ragusa 6—7*; šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara 441 bilj. 25*.

⁶ Za Salonu kaže car, da su je osvojili i razrušili Sloveni i Avari. *Epidaurum* zauzeli su dabome oni Sloveni, što su docnije obrazovali zahumsku i trebinjsku oblast, baš kao što su Salonu zauzeli oni, koji su docnije obrazovali hrvatsku oblast.

⁷ Dubrovački književnik Nikola Ranjina (up. niže str. 37), unijevši u svoju kroniku od riječi do riječi prijevod ovoga Konstantinova mjesta, ima na kraju ove stavke još i riječi: (*quod postea in maius auctum cinxere moenibus*) *quattuor stadiorum ambitus*, kojih u današnjem carevu tekstu nema (*Nodilo, Annales Ragusini. Mon. Slav. merid. XIV. Scriptores I, 168*). Izgleda dakle, kao

da je Ranjina imao pred sobom nešto potpuniji tekst. Car Konstantin prvi je put štampan 1610., ali nijedan od danas poznatih rukopisa Konstantinova djela »*De adm. imp.*« (dva pariska, jedan vatikanski i jedan mletački; modenski je samo fragment — kako sam se lično uvjerio u bibl. Estense — a radi o *Arapima*) nema onih riječi, koje nijesu ni zališne ni sumnjive. Njima se gore navedeni tekst (u prijevodu) može dopuniti ovako: »(dok najposlije nijesu imali, šireći se pomalo i množeći se, ovaj današnji grad opkružen bedemima) u obujmu od četiri stadija.« Stadij je dužina od kakvih 178 metara, dakle su četiri stadija oko 710 metara (up. Müller, *Handbuch I², München 1892, 839*). To bi zaista i odgovaralo obujmu prvotnoga Dubrovnika (zapravo *Ragusiuma*) u vrijeme cara Konstantina Porf., a koji se širio isključivo oko crkve Sv. Stjepana u današnjem južno-istočnom dijelu grada. Pored toga, grad je tada još stajao na poluotočiću ili čak na otočiću, odijeljen od kopna močvarom (*palude*), koja je tada pokrivala današnju »*Pla u Kralja Petra*« (nekoć »*Stradun*«) i sav prostor oko Dvora do katedrale sv. Marije.

⁸ Izgleda da je ovaj spisak preuzet iz nekoga staroga zapisa o najstarijim dubrovačkim porodicama (*Bury, Rasprava De adm. imp. Vjesnik zem. arhiva*

[iz Salone]⁹ u Rauziji, ima 500 godina do dana današnjega, a taj pada sedme indikcije godine 6457, (od stvorenja svijeta = 949. po Hr.).¹⁰

X [1908], 126). Ali nipošto nije nemoguće ni to, da je čitav taj stavak glosa, unesena u tekst još negdje u XI. ili XII. stoljeću. Pavić (Cara Konstantina VII. Porf. »De adm. imp.« glave 29—36, Zagreb 1906, 25) domišlja se, da se taj stavak odnosi na Split i da je samo nepažnjom prepisivača ušao u stavak o Dubrovniku; u Konstantina zaista se mogu češće konstatovati pobrkanoosti u sadašnjem tekstu. I Tomašić (Život i djela cara Konstantina VII. Porf. Vjesnik zem. arh. XX [1918], 71 bilj. 266) smatra taj stavak glosom, koja je prepisivanjem ušla u tekst.

⁹ Ovo »iz Salone« u sadašnjem tekstu nema očito nikakve logičke veze s čitavim ostalim carevim kazivanjem; to je po mome mišljenju glosa iz XI. ili XII. stoljeća, i zato sam te dvije riječi i stavio u zagrade. Nimalo nije vjerojatno, da bi udaljeni Salonitanci bježali na tada još puste i prazne dubrovačke strmenice, za koje su mogli da znadu samo susjedni Epidavrani. Ni splitski arhidakon Toma ništa ne zna o tome: on tek pominje kao zbjeđ Salonitana susjedna i svakomu u Saloni (kao i danas u Splitu) dobro poznata ostrva: Šoltu, Brač, Hvar, Vis i nešto udaljeniju Korčulu, koja se vidi s južne obale Hvara i s Visa (edit. Rački 28). Da se još potkraj XIV. stoljeća u Dubrovniku dobro pamtilo, da su baš epidavarski bjegunci osnovali Dubrovnik, pokazuju riječi braće Sanakovića, župana Beljaka i vojvode Radića, u ispravi od 15. apr. 1391.: »Kako poznamo va istinu po starèh' pismèh' i po stareh' pametarèh' dobreh' ljudeh', koji su čuli od jednoga kolèna do drugoga i po vèdušèeh' belèzèh' i zlamen' neh': na Captatè pri mori jest' bil' grad' stari Dubrovnik' polag' župe Konaval'ske, kojemu gradu pristojase župa Konavaoska, i bèše mu plemenito ta župa i druge zem'le i mèsta. I kada se on' stari grad' rasu i opustè, t'da gospoda raš'ka i

U ovom gradu leži sv. Pankracije u crkvi sv. Stjepana, koja je usred toga grada«.¹¹

hum'ska u tej dni krivinom' posèdoše i posili uzeše Konaval'sku župu i druga mèsta togaj grada. I tada grajane poidoše u tvrdo mèsto i zidaše grad' Dubrovnik', koji' i danas' bož'jom' milostiju počen' i slobodan' jest, od' kojih' ljudi staroga grada jesu se rodili i naslèdili vlastele grada Dubrovnika« (Lj. Stojanović o. c. 124).

¹⁰ Svi su dosadašnji komentatori carevi primijetili, da se ovdje radi o grešci nemarnih prepisivača XI. i XII. stoljeća, a sam Konstantin da je napisao »300 godina — ἑτη τ'«, što je onda izopačeno u »500 godina — ἑτη φ'«. Kako je poznato, najstariji rukopis Konstantinova djela »De adm. imp.«, što je došao do nas, a sada je u nacionalnoj biblioteci u Parizu (Cod. 2009), potječe tek iz početka XIII. vijeka, a svi ostali iz XV. i XVI. Najposlije car Konstantin dobro je znao, pa i sam nekoliko redaka pred tim piše, da su Sloveni ušli u temat Dalmaciju i zauzeli ga u vrijeme cara Heraklija. Je li moguće i pomisliti, da Konstantin nije tačno znao, koliko je vremena prošlo od Heraklijeva, u historiji Vizantije toliko značajna vladanja, do njegova vremena? Sedma indikcija 6457. odgovara našem računanju vremena između 1. sept. 948. i 31. aug. 949.

¹¹ Ovo »leži sv. Pankracije« ne mora dođe da znači baš čitavo tijelo sv. Pankracija, iako je car jamačno imao to na umu. Tako kaže on i za crkvu sv. Dujma u Splitu, »u kojoj leži sam sv. Dujam« (dabome, čitavo tijelo), pa za Trogir, »u tom gradu leži sveti mučenik Laurencije arhidakon«, pa za Zadar, »u tome gradu leži neistrulo tijelo sv. Anastasije djevice i sveti Hrisogon monah i mučenik«, pa za grad Kotor, »u tom gradu leži sveti Trifun«. I zadarska isprava od 19. dec. 986. kaže: »Idcirco ecclesiam

Još na drugom jednom mjestu kaže car Konstantin: »Grad Rauzij leži u sredini među dvjema zamljama, Zahumskom i Trebinjskom; (Rauzijci) imaju svoje vinograde u objema zemljama i plaćaju vladaru (arhontu) Zahumljana 36 nomizmata (zlatnika), a vladaru (arhontu) Trebinjana (drugih) 36 nomizmata«. Ovo je plaćanje zakupnine započelo — prema ostalim Konstantinovim riječima — za vladanja vizantijskoga cara Vasilija I. (867. — 886.), i to na njegovu izričitu zapovijed (κέλευσις). Najposlije car Konstantin pripovijeda još na jednom mjestu, kako su Saraceni (Arap) 866. i 867. kroz petnaest mjeseci podsjedali Dubrovnik, a onda prikazuje ulogu Dubrovčana u vrijeme vizantijsko-franačke podsade južno - italiskog grada Barija (869.).

Nas sada zanimaju u prvom redu one gore citirane glavne careve riječi. Iz njih saznajemo prije svega, da su osnivači grada Dubrovnika i prvi mu žitelji bili romanske (latinske) izbjeglice iz osvojena i propala Epidavra. Budući da su oni već odavna bili kršćani, razumije se samo od sebe, da su i u novu postoj-

binu prenijeli svoje staro crkveno uređenje. Zato i piše car Konstantin, da se ovdje u njegovo vrijeme nalazila crkva sv. Stjepana »usred grada«, dakle da je starija od godine 949. Poznato je, da je kult sv. Stjepana Prvomučenika u ono vrijeme bio u vezi s vizantijskim vladanjem. Jireček izričito kaže: »Prvomučnik Stjepan važio je, zbog identičnosti svoga imena s grčkom riječi *stéfano* = kruna, kao zaštitnik kršćanskoga carstva Novoga Rima (= Vizantije). Središte kulta bila je crkva sv. Stjepana u carskoj palači u Carigradu, koju su 428. sagradili car Teodosije II. i njegova sestra Pulherija. U toj su se crkvi u ranije vrijeme krunisali i vjenčavali vizantijski carevi. U vezi s time nastale su i one mnogobrojne crkve sv. Stjepana po vizantijskim provincijama.¹² Sve ovo znači, da su drevnu crkvu sv. Stjepana osnovali Dubrovčani sami kao carski podanici, a to su oni i bili poslije propasti Epidavra, od prvoga dana svoje nove postojbine pa do vremena cara Konstantina Porf., a i da-

beati Chrisogoni martyris, que sita est infra muros civitatis, ubi etsanctissimum eius corpus requiescit« (Rački, Documenta 21). Zna se međuto pouzdano, da tjelesa sv. Dujma i sv. Laurencija leže i danas još u Rimu, a tako i tijelo sv. Pankracija, ovoga rimskoga mučenika, koji je za Dioklecijanovih progona kao dvanaestgodišnji mladić, hrabro pretrpio mučeničku smrt za vjeru Hristovu; krvnik odsjekao mu je glavu. Potom je matrona Oktavila njegovo tijelo sahranila u svojem privatnom groblju na »via Aurelia« u osobitom sarkofagu. Veoma je rano nad tim grobom podignuta bazilika, koju je već potkraj IV. stoljeća jamačno tek obnovio i ukrasio papa Simah. To je potpuno pouzdan podatak iz »Liber pontificalis«, ed. Duchesne I, 262 = ed.

Mommsen I, 124 (Up. o tom Marucchi, Manuale di archeologia cristiana Roma 1908, 166—167 i Dellehay, Les origines du culte des martyres. Bruxelles 1912, 331—332). I danas postoji na istom tom mjestu nad grobom sv. Pankracija bazilika, dabome nebrojeno puta pregrađena. Sve to znači, tijela sv. Pankracija mučenika nikad nije bilo u Dubrovniku, i da je car Konstantin tek ubilježio dubrovačku tradiciju svoga vremena, baš onako, kao što je sačuvao i onovremenu inače neispravnu tradiciju splitsku i trogirsku.

¹² Jireček, Romanen I, 54—55. Amo pripada i kult sv. Stjepana u staroj Hrvatskoj od IX. do XI. stoljeća i u Srbiji Srednjega Vijeka.

lje još. Tako je mislio već prije šezdeset godina i dubrovački kanonik Skurla, kad reče: »Sudeći po različitim podacima, može se slobodno držati, da rečena crkva (sv. Stjepana) bi nekoliko prije (cara Konstantina) sagrađena od Dubrovčana, i to onda, kad oni sami po sebi raširiše prvašnje svoje malo zemljište, koje je sastojalo u samoj tvrdi nazvanoj L a v a [= Ragusium].«¹³ Tome se mišljenju pridružio i drugi pisac, direk. dubrov. gim. nazije pok. M a t a s, koji reče: »Ovo Skurlino mnijenje sviđa mi se najprihvatljivije, pošto prva gradnja sv. Stjepana morala se svakako zbiti prvo polovine X. vijeka, jer inače ne bi Konstantin Porf. mogao bio ništa kazati ob ovom hramu.«¹⁴

Dalje vidimo iz navedenih carevih riječi, da su od vremena cara Vasilija I. pa dalje do njegova vremena Dubrovčani graničili sa zahumskim i trebinjskim vladarima, i njima po carskoj zapovijedi plaćali zakupninu

za ono zahumsko i trebinjsko zemljište, gdje su oni imali svoje vinograde. To zemljište, u neposrednoj blizini Dubrovnika, bili su lokaliteti: Župa Žrnovnica (Brennum), Rijeka (Ombla), Šumet (Juncheto) i Zaton (Malfium), dok se sama zakupnina zvala mogoriš (magarisium), a održala se od Vasilijevih vremena, proživši različite faze, upravo do turske najeзде u drugoj polovini XV. stoljeća.¹⁵ Nešto niže bit će o njima više govora.

U kazivanju cara Konstantina Porf. treba gledati ne samo najstarije podatke o počecima Dubrovnika, nego i podatke najbliže historijskoj istini. Oni su dakle za naučnu historiju jedini pouzdani i prihvatljivi izvor i osnov najstarije dubrovačke historije. Zato treba historijska kritika da prema njima i u skladu s njima ocjenjuje sve docnije podatke.

2.

POP DUKLJANIN

Otprilike 250 godina poslije cara Konstantina Porf. pribilježio je neke vjesti o osnutku Dubrovnika neki plemeniti i činu inače nepoznati katolički svećenik nadbiskupije barske, kojemu u nauci dobio ime: P o p D u k l j a n i n (živio i radio oko 1160. do 1180.). U svome ljetopisu, napisanom latinskim jezikom, kaže u suštini ovo:

Dobroga kralja R a d o s l a v a otjerao je s prijestolja zli sin Č a s l a v. Nato Radoslav pobjegne na

nekoj puljskoj ladi sa svojom pratnjom u Rim, gdje se opet oženi »Rimljankom veoma plemenita roda« i rodi s njome sina Petrislava. Docnije se i taj Petrislav također oženi »plemenitom Rimljankom« i rodi s njome sina P a v l i m i r a. Međuto je Časlav vladao u očevoj kraljevini, ratujući sretno s Madžarima, ali najposlije bi u nekom sukobu s Madžarima, negdje na Savi u

Bibl. za povijest dalmatinsku, Knj. I). Dubrovnik 1882, 37.

¹⁵ O mogorišu i o onim lokalitetima oko Dubrovnika, za koje se plaća, up. Jireček, Handelsstrassen 12.

¹³ Skurla, Moćnik stolne crkve dubrovačke. Dubrovnik 1868. 5.

¹⁴ Matas. Miletii versus. (Gelčič,

Srijemu, uhvaćen i bačen u rijeku. Kako nije ostavio potomka, preuzeli su vladanje različiti banovi. Utom su ali i u Rimu buknuili građanski ratovi, a ti ponukaše Pavlimira, da se sa svojom pratnjom i srođnicima presele natrag u domovinu, iako se u tim sukobima toliko odlikovao hrabrošću i ratobornošću, da su ga Rimljani zbog toga prozvali Bello.¹⁶ Prebrodivši more, Pavlimir-Bello i njegova pratnja pristaše kod Gruža, kuda mu okolni Sloveni poslaše glasnike s molbom, da dođe k njima i da preuzme kraljevstvo svojih starih. »Iskrcašći se iz lađa — produžuje Pop Dukljanin od riječi do riječi — sagradiše kaštel i nastaniše se ondje. Kad su čuli Epidavrani, koji su živjeli po dubravama i planinama (naime: poslije propasti njihova grada), da je Bello (Pavlimir) stigao s Rimljanima i sagradio kaštel, sakupiše se i poslaše k njima glasnike te svi zajedno sagradiše grad nad morem na obalnim strminama, koje su Epidavrani svojim jezikom (dakle; romanskim) zvali »la

us«. Po tome taj se grad prozove Lausium, a docnije kad je R došlo na mjesto L, dobi ime Ragusium. Sloveni pak nazvaše ga Dubrovnik, jer su onda, kad su ga sagradili, došli iz dubrave (= šume)«. Meduto je kralj Pavlimir-Bello svečano i krunjen u Trebinju, a onda je pokorio nepokorna raškoga župana Ljutomira pobivši mu vojsku na rijeci Limu, našto Ljutomira njegovi ljudi bace u rijeku Ibar. Pokorivši Rašku, kralj Pavlimir-Bello sagradi u gradu Rasu crkvu u čast sv. Petru i osnuje kod nje biskupiju. Poslije toga pobijedi u Srijemu Madžare i vrativši se u svoju prestolnicu Trebinje, umre.¹⁷

Već je na prvi pogled jasno, da je kod toga pričanja o postanku grada Dubrovnika Pop Dukljanin spleo neku lokalnu dubrovačku tradiciju svoga vremena — od česti možda i na bazi nekoga starijega zapisa¹⁸ — s nekom drugom trebinjskom i raško-dukljanskom o kraljevima Radoslavu, Časlavu i Pavlimiru (Bellu).¹⁹ Ova je veza za naše glavno pitanje

¹⁶ Nadimak Bello učinjen je tobože od latinskoga bellum = rat: »eo quod bellum facere valde delectabatur = jer je veoma volio da ratuje«, kaže Pop Dukljanin. Ima od toga i karakteristična hibridna forma Bellimir. Up. niže i bilješku 19.

¹⁷ Gl. Šišić, Letopis Popa Dukljanina. Beograd 1928, 313—322 (latinski originalni tekst i talijanski prijevod Orbinov čestimice iz boljega rukopisa). Podatak Popa Dukljanina o postanku Dubrovnika preuzeo je bar od česti, kako se čini, nešto mlađi splitski arhidakon Toma (* 1201 + 1268). Spominjući u gl. VIII. (ed. Rački 30) najprije, kako je papa Ivan IV. u Dalmaciju poslao opata Martina, da iskupljuje od Slovena i Avara kršćansko roblje i da sabere moći dalmatinskih svetaca mučenika i ponese u Rim, što se sve zaista i zbilo oko 640., Toma produžuje ovako: »U to isto vrijeme neki došljaci, kako se priča,

protjerani iz Rima, pristaše sa (svojim) lađama nedaleko od Epidavra... Nastanivši se u tim stranama, ovi došljaci uzeše napadati grad Epidaurum i naniješe mu teških šteta i najzad oštećena zauzeše i zauzeta obratiše u pustoš. Građani (= Epidavrani) pak izmiješale se s njima (= došljacima) i postadoše jedan narod. Sagradiše Ragusium i nastaniše se u njemu«. Up. o tom Šišić, Letopis Popa Dukljanina 49—51, 149. — Kako je iz onih Tominih riječi Ljubić (Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do god. 1358. Rad knj. V, str. 47) mogao konstruisati simbiozu bjegunaca epidavarsko - salonitanskih, ne razumijem.

¹⁸ Šišić. Letopis Popa Dukljanina 145 - 146.

¹⁹ O tobožnjem kralju Radoslavu, starijemu sinu Časlavu pa mlademu u Rimu rode-

od velikog značaja, jer nam pokazuje — kad uporedimo pričanje Dukljaninovo sa starijim kazivanjem cara Konstantina — da se dubrovačka tradicija uzela poslije X. stoljeća, pod utjecajem susjednih slovenskih tradicija, razvijati tako, da je postanak svoga grada dovela u vezu s učestvovanjem susjednih Slovena i njihovih vladalaca. Ovo ima zaista i neku historijsku jezgru i nije tek puсти plod fantazije. Prvi su naime osnivači Ragusiuma bili neosporno Romani, kod cara Konstantina Porf. još sasvim ispravno prikazani kao epidavarski bjegunci; oni su izgradili najstariju čest grada, kojoj je crkva sv. Stjepana bila središte.²⁰ Međuto se s one strane »močvare« (palude), ispod brda sv. Srđa (»Prijezi« i danas), uzelo lagano stvarati slovensko naselje Dubrovnik, prozvano vjerojatno tim imenom zato, jer je bilo šumovito. Ti su Sloveni u prvom redu bili došli iz susjednih oblasti, zahumske i trebinjske, pa možda i iz još koje. Prvi put sastajemo se s imenom Dubrovnik godine 1189., u poznatoj

nom sinu Petrislavu i o kralju Pavlimiru-Bellu, up. ono, što sam pisao u knjizi: Letopis Popa Dukljanina 442—447.

²⁰ Još i nadbiskup Guilelmus Tyrius, (* o. 1127 + o. 1190) u djelu »Belli sacri historia« (ap. Rački, Doc. 462) kaže, da je »Dalmacija prostrana zemlja među Ugarskom i Jadranskim morem«, koja ima četiri metropole (nadbiskupije): Zadar, Salona-Split, Bar i Dubrovnik (Ragusa); zemlja je naseljena divljim narodom, koji poglavito živi od stočarstva, »osim ono malo žitelja u primorskim mjestima, koji se razlikuju od ostalog naroda i običajima i jezikom. Ovi drugi (u primorskim mjestima) govore latinski, ostali pak slovenski«. Up. o tome Jireček, Romanen I, 44.

²¹ Up. o žiteljstvu Sindik, Dubrovnik i okolina (Cvijić, Naselja knj. 23 =

povelji bosanskoga bana Kulina, a otprilike u isto vrijeme bilježi ga i Pop Dukljanin. Tako dobiva grad pomalo dva imena, jedno starije romansko i drugo mlađe slovensko, a označuju dvovrsno njegovo žiteljstvo i dvovrsni postanak njegov.²¹ Eto, ovo isticanje početaka romansko-slovenske simbioze u Dubrovniku, historijska je jezgra Dukljaninova pričanja. Ta je simbioza mlađa od postanka Ragusium-a (Pra-Dubrovnik) i zato je i Dukljaninova priča ne samo mlađa, nego i mnogo udaljenija od historijskih činjenica, kako ih donosi car Konstantin. Istina je, glavni je elemenat drevne tradicije dubrovačke još uvijek ovdje, to je sjećanje, da su Dubrovnik osnovali poslije propasti Epidavra Romani (Latini). Ali u Popa Dukljanina ti su epidavarski Romani ili Latini cara Konstantina već izobličeni u Rimljane, kao što su i hibridna imena Petrislav i Pavlimir u stvari kršćanska imena Petar i Pavao, dakle imena dostojna pravih Rimljana i sinova »plemenitih Rimljanka«.²² Međuto, da su sve te Dukljaninove ličnosti, zajedno s prognanim kraljem Radoslavom, izmišljena lica, nije nužno napose još isticati.²³ Ta mi imamo kod cara Konstantina Porf. pribilježene i sačuvane bistrice i pouzdanije vijesti o

Srpski etnografski zbornik knj. 38, Beograd 1926), 190 i dalje Gl. i Cvjetković, Povijest dubrovačke republike, knj. I. Dubrovnik 1917, 58.

²² O hibridnim imenima up. Skok, O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na Primorju u svijetlu onomastike (»Raspave« IV, Ljubljana 1927, str. 18 i 31 bilj. 38).

²³ Ime Bello, tobože nadimak Pavlimirov, moglo bi se možda dovesti u kakvu vezu s Konstantinovim trebinjskim arhontom imenom Belá iz prve polovine IX. sto-

tome, ko su bili osnivači Dubrovni-ka! Osim toga nestalnost ovih kra-ljevskih slovenskih imena, to jest opstanak različitih varijanata imena za jedno isto lice, ukazuje i opet na nesumnjivi plod fantazije.

No za naše je glavno pitanje još ne-što od značaja. Car Konstantin kaže, kako su epidavarski bijegunci sagra-dili najprije »malen kastron«, što je kod Popa Dukljanina već poprimilo formu, da su došljaci Rimljani s kra-ljem Pavlimirom-Bellom na čelu pri-je svega sagradili kaštel, a tek onda uz suradnju Slovena

grad Ragusium-Dubrovnik, gdje su se potom nastanili. To je u stvari blije-da i izobličena slika docnije ro-mansko-slovenske simbioze, projek-tirane unatrag odmah u prve dane osnutka Dubrovnika. Najzad treba istaknuti još i to — a to je važno za naše raspravljanje — da Pop Duk-ljanin ništa još ne zna o gradnji cr-kve sv. Stjepana, o donošenju sve-tačkih relikvija iz Rima, a tako ni o darivanju Dubrovčanima one nao-kolne teritorije, gdje su se nalazili u vrijeme cara Vasilija i Konstantina Porf, njihovi vinogradi.

3.

MILECIJE

U ljetopisu Nikole Ranjine (iz XVI. stoljeća) sačuvalo se oko sto-tinu heksametara nekoga spjeva, koji u nauci nosi ime *Miletii versus* (= Milecijevi versovi). Ovo su neki tek fragmentarno uču-vani stihovi nekoga Dubrovčanina Milecija (*Miletius* ili *Meletius*), koji je opjevao najstariju historiju grada Dubrovnika. To je sve, što se zna o njemu. Samo se prema imenu naslu-čuje, da je bio slovenskoga roda,²⁴ a po nekim mjestima u njegovu spje-vu još i to, da je bio svećenik. Sva-kako ga možemo smatrati najsta-rijim dubrovačkim lje-to-pis-cem, koji je doduše pisao u pjesničkoj formi, ali inače potpuno prozaički. No kad je živio, i opet se tačno ne zna. Jedni su ga pisci

(tako Nikola Ivan Bunić) stavljali već u XII. vijek, dakle čak prije Po-pa Dukljanina; drugi (tako Coleti, drugi i nastavljač Farlatov, i Engel) potkraj XII. i na početak XIII. sto-ljeća; treći (Makušev, Matas i drugi) u XIII. stoljeće, a Nodilo u sredinu XIV. stoljeća.²⁵ Uza nj pristajem i ja.

U sačuvanim heksametrima kaže Milecije najprije ovo: »Epidauro, bje-žeći iz Egipta u vrijeme Mojsijevo, jer je po nekim znakovima vidio, da će (Egipat) propasti, dađe gradu Epi-dauru svoje ime...« Poslije ovih prvih riječi dalji je tekst izgubljen, a nastavlja se opet ovako: »Kad je grad Epidauro tako propao, neki Rimljani (Romani), bježeći od građanskoga rata, slučajno uđu u

ljeća. Tako bi se dalo eventualno pokazati na kontaminaciju između trebinjske neke tradicije s dubrovačkim Pavlimirom, inače potpuno izmišljenoj ličnosti (up. Šišić, Le-topis Popa Dukljanina 443).

²⁴ *Miletius* je možda latinizirana forma za naše Miletin (od Mile ili Mileta).

²⁵ Nodilo, Prvi ljetopisci i davna hi-storiografija dubrovačka (Rad knj. 65, Za-greb 1883, str. 120—121).

dalmatinsku luku, koja se zove *Gravosius* (Gruž). Ovamo su u isto vrijeme dospjeli bijedni bjegunci iz Epidavra, sagrade na visokim strminama, ondje gdje je sada grad Dubrovnik, kaštel (*castellum*) i to na opomene i nagovor Ivana, bivšega nadbiskupa epidavarskoga, (a onda sagrađuje i) jaku utvrdu (*arcem tutam*), zaštićenu živim kamenom, strašnu na pogled, na visokom vrhuncu brda. Taj se grad (*castrum*) epidavarskim jezikom zvao *Labusa*, jer se strmina na tom jeziku kaže *labes*. I tako je grad najprije dobio po velikim strminama svoje ime, a sada, kad se zamijeniše slova *L u R*, a *B u G*, kaže se *Ragusa*, što se slovenski kaže *Dubrovnik*, od dubrave, jer je ono mjesto, gdje je sada grad, bila (nekoć) dubrava«. Tu je tekst opet prekinut, a onda se nastavlja ovako: »U čast i slavu Stjepana Prvomučnika podigoše kaštel (*castellum*) i crkvu (razumije se: sv. Stjepana), položiše u njoj tjelesa ovih svetaca: Nereja, Ahila, Domitile i Petronile, što su ih ponijeli sobom bježeći iz Rima«. ²⁶

Velika je šteta, što je ovo pričanje došlo do nas tek fragmentarno. Prema gore donesenim riječima Dukljaninovima, mi bi se doduše mogli domišljavati, da je u izgubljenoj česti Milecijeva teksta bilo govora o dolasku kralja Pavlimira - Bella i njegove rimske pratnje u Gruž, ²⁷ ali — kako će to pokazati pisanje idućega pisca, Ivana Ravenjanina, a koji se bez sumnje služio čitavim

Milecijevim tekstom — to baš nije tako sigurno, bar u nekim detaljima. Međuto iz sačuvana teksta ipak se jasno vidi, kako je Milecije, govoreći o osnutku Dubrovnika, od česti prepričao u heksametrima ono, što je našao u prozi kod Popa Dukljanina. To je prije svega kazivanje, kako su se neki Rimljani, uklonivši se kod kuće građanskome ratu, slučajno iskricali u Gružu i ondje sagradili kaštel; a kad mu se potom pridružiše epidavarski bjegunci, izgrade svi zajedno novi grad (*castrum*), koji je po epidavarskoj riječi *laus* (*labes*) dobio ime *Lausium* (*Labusa*), od čega je izmijenom slova docnije nastalo *Ragusium* (*Ragusa*), dok su Sloveni grad prozvali po dubravi *Dubrovnikom*. Milecije doduše nigdje ne pominje izrijeком svoj izvor, ali nešto niže u sačuvanom tekstu kaže, na dva mjesta, da o davnim događajima dubrovačkim »ovako pričaju stara pisma« (sic *narratur pagina prisca*, *pagina scripta narratur*) — jasan dokaz, da se koristio i pismenim svjedočanstvima. Izdavač Milecijev, direktor Matas, mislio je, da je Milecije uz Popa Dukljanina poznavao još i kazivanje cara Konstantina Porf.; no meni se to nimalo ne čini vjerojatno, jer onda bi Milecije, koji tako pomno prati u svome spjevu došašće svake pojedine svetačke relikvije u Dubrovnik, znao još i za moći sv. Pankracija.

Međuto kod toga pričanja najvažnije je to, što Milecije ima podataka, kojih kod Popa Dukljanina nema, a to znači, da se poslije početka XIII.

²⁶ Milecijev tekst, koliko je sačuvan, najbolje je izdao s veoma instruktivnim komentarom Matas, *Miletiū versus* (Gelčić, Biblioteka za povijest dalmatinsku vol. 1. Dubrovnik 1882).

²⁷ Matas (o. c. 35) zato i reče: »Samo pri pretpostavljanju, da je Miletius u pred-

hodećim izginuvšim versim pripovijedao o Pavlimiru, stiču ovi slijedeći stihovi smisao, kao popunjenje priče o dolasku ovog slovenskog poglavice, buduć Milecije već malo prije, u stihu devetom, ispriopovijedao o kaštelu, kog su podigli Romani iz Epidavra.«

stoljeća do polovine XIV. pošlo u pričaju dalje, to jest: ono je u svome daljemu razvitku uzelo primati u sebe neke nove detalje i momente, koji su ga, dabome, još više udaljili, ne samo od jednostavnoga i istini najbližega kazivanja cara Konstantina Porf., nego i od onoga, kako ga je još pretkraj XII. vijeka zabilježio Pop Dukljanin. Ti novi detalji i momenti jesu:

1). Postanak Epidaura baca se u drevnu starinu, čak u vrijeme Mojsijevo, i veže uz nekoga, inače — bar meni — nepoznata egipatskoća pustolova grčkoga imena, Epidavra.

2). Epidavrani sagradili su tvrđavu (grad) Ragusium po savjetu svoga nadbiskupa Ivana, koji se dakle s njima spasao iz porušena Epidavra.

3). Rimski bjegunci (kralj Pavlimir-Bello i njegova pratnja?) sagradili su u čast sv. Stjepana Prvomučnika crkvu sv. Stjepana, dakle je ona osnovana odmah u početku izgradnje grada Ragusiuma (Dubrovnika). I

4). u toj crkvi pohraniše ti isti bjegunci tjelesa svetaca Nereja, Ahila, Domitile i Petronile, »što su ih ponijeli sobom bježeći iz Rima«.

Ova nam konstatacija pokazuje, kako se daljim tečajem vremena — za jedno stoljeće i po otprilike — uzela proširivati i mijenjati dubrovačka »tradicija« o postanku grada. Prije svega uvučen je amo, prvi put, strani, tuđinski element, to jest, izmišljeno je prastaro egipatsko podrijetlo Epidavra; to će proširenje »tradicije« do-

cnije — pod utjecajem klasične literature u vrijeme ranoga humanizma — poprimiti još interesantniju formu s Feničaninom Kadmom. Dalje se sastajemo s lažnom tvrdnjom o opstanku epidavarskog nadbiskupa. Ovaj izričaj »nadbiskup« jasno dokazuje, da je podatak izmišljen tek onda, kad je Dubrovnik pregnuo, da steče nezavisnu nadbiskupiju, kod čega mu je ova izmišljena tvrdnja o epidavarskom nadbiskupu Ivanu služila kao pravno-historijski argumenat. Ta se težnja javlja prvi put tek oko godine 1000.,²⁸ a definitivno je postignuta oko 1100.²⁹ No još više navodio je Dubrovčane na izmišljanje »historijskih« fakata — pa čak i na falsifikovanje papinskih isprava — dugotrajni spor s nadbiskupijom barskom, koja je osnovana, poslije podužega nastojanja srpsko-duklijanskih vladara, godine 1089. Dubrovačko-barski spor potrajao je do 1255.,³⁰ mislim da se nikako ne varam, ako postanje pomenu te izmišljotine, o »epidavarskom nadbiskupu« stavim baš u ovo vrijeme, dakle potkraj XII. i u prvu polovinu XIII. stoljeća.

Zanimljivo je dalje i to, da se u Dubrovniku poslije vremena Popa Dukljanina već pričalo, da je crkvu Sv. Stjepana sagradio kralj Pavlimir-Bello (?) i da su on i njegova rimska pratnja u toj crkvi položili tjelesa svetaca mučenika Nereja, Ahila, Domitile i Petronile (iz I. stoljeća kršćanstva), jer o svemu tomu Pop Dukljanin ne zna još ništa. Da se objasni lažnost ove tvrdnje, dovoljno je iznijeti ona fakta, što ih znamo iz potpuno pouzdanih izvora

²⁸ Naime u ljetopisu savremenoga Mlečanina Ivana đakona; up. o tom Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara 475.

²⁹ O najstarijoj historiji crkve dubrovačke up. Šišić, Letopis Popa Dukljanina

69 i dalje. Prvi put uzvišena je dubrovačka biskupija na nadbiskupiju 27. dec. 1022., u vrijeme pape Benedikta VIII.

³⁰ O dubrovačko-barskom sporu up. Šišić, Letopis 63—82, gdje je navedena i svatkoj literaturu.

o moćima ovih svetaca. Oba sveca i obje svetece jesu čisto rimski kult (kao i sv. Pankracije), a tjelesa još im i danas počivaju u Rimu (kao i sv. Pankracija). Još je papa Pavao I. dap godine 757. prenijeti tijelo sv. Petronile sa staroga svojega mjesta u vatikansku baziliku,³¹ dok je tjelesa sv. Nereja i Ahila te svetece Domitile dao najprije prenijeti papa Grgur IX. (1227—1241) u crkvu sv. Hadrijana (»al Campo Vaccino«), a onda, 12. maja 1597., kardinal Baronius u obnovljenu crkvu sv. Nereja i Ahila, nedaleko od Antoninijanskih terma na Via Appia, gdje se nalaze i danas.³² Prema tome dakle, nikad se nisu u dubrovačkoj crkvi sv. Stjepana

nalazila tjelesa pomenutih svetaca, već eventualno samo pojedine čestice;³³ ali kad su ove čestice došle u Dubrovnik, ne znamo; svakako prije 1350., kad je otprilike pisao Milecije. Stoga je očito — kad dovedemo Milecijevo pričanje u logičku vezu s onim faktima o tjelesima pomenutih rimskih svetaca, da je proširenje dubrovačke »tradicije« Milecijeve vremena u vezi s donošenjem onih svetačkih relikvija. To pak zbilo se bez sumnje davno poslije osnutka Dubrovnička i izgradnje crkve sv. Stjepana, jamačno nekako između 1200. i 1350., to jest između Popa Dukljanina i Milecija.³⁴

4.

IVAN RAVENJANIN

U pariskoj nacionalnoj biblioteci (cod. 6494) čuva se originalni rukopis (autograf) još do danas neštampana spisa poznatoga humaniste Ivana Ravenjanina s natpisom: *Historija Dubrovnika (Hystoria Ragusii Johannis de Ravenna)*. Taj je Ivan Ravenjanin bio kod dubrovačke kancele od 1384. do 1387., dakle četiri godine, a napisao je više djela u svome životu (r. o. 1350 +

o. 1410).³⁵ »Historiju Dubrovnika« napisao je svakako još u prvo vrijeme bavljenja u Dubrovniku, ali to je u stvari tek geografski opis grada, njegovih običaja, pa društvenoga i kulturnoga stanja, tako da na historiju samu ne otpada gotovo ništa. Ono malo pak, što ima, bavi se nakratko postankom grada i aferom tobožnjega tiranina Damjana Jude (oko 1205.).

³¹ Marucchi, *Éléments d' archéologie chrétienne*. III. Rim² 1909, 163—168. Delehay, *Les origines du culte des martyrs* 327—328.

³² Marucchi l. c. Delehay l. c. Pastor, *Geschichte der Päpste*. Vol. XI. Freiburg 1927. 682.

³³ Donosi ih po točnom spisku Skurla, *Moćnik stolne crkve dubrovačke*, Dubrovnik, 1868, 20—29.

³⁴ Da se uzmogne tačno odrediti vrijeme, trebalo bi proučiti relikvijare ovih svetaca s gledišta historije umjetnosti.

³⁵ Up. o njemu temeljitu radnju: Rački, *Prilozi za povijest humanizma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj*. I. Ivan Ravenjanin, učenik Petrarkin, dubrovački kancelar (1384—1387), kano preteča humanizma u Dubrovniku (Rad knj. 74, Zagreb 1885, 135—191).

O postanku Dubrovnika (de loci origine) kaže Ivan Ravenjanin ovo. Otprilike 6.000 koračaja od Dubrovnika nalazilo se ostrvo (insula) Epidaurum. Kažu, da je mjestu dao ime Epidavro, kad je u vrijeme Mojsijevo — razumjevši iz znakova, da će Egipat propasti — odanle pobjegao i nastanio se na ovim (epidavarskim) pećinama, koje sada stoje prazne. Tu ima čuvena špilja, gdje mnogobrojnim posjetima narod slavi do danas epidavarskoga mučenika (ne kaže se ime). Epidavar propao je tako, da je neki (neimenovani) velikaš (ex optimatibus unus), pretrpjevši tešku nepravdu morao ostaviti domovinu; ali htijući da se osveti, dođe docnije pred grad oružanim lađama (armatis navibus) baš onda, kad se čitav narod epidavarski — izuzev starce i djecu — po starom običaju sabrao na ostrvima sv. Petra (insulae beati Petri = danas Supetar kod Cavtata) na (crkvenu) slavu. Velikaš opljačka grad (Epidavar), poubija mu starce i djecu, ognjem ga popali i razruši. Potom ode zadovoljan, što se tako s uspjehom osvetio. Kad su preostali Epidavrani vidjeli, kakva je zla kob stigla njihov grad, presele se i oni u današnje mjesto (t. j. u Dubrovnik). Ali ima još i druga historija, kaže Ivan Ravenjanin. U vrijeme Pipina Franačkoga (751—768) Arapi (Afri) podsjedose Carigrad, no kad ih je kuća primorala, da napuste podsadu, okrenu na dalmatinsku obalu i udare na pravovjerne kršćane Epidavrane i razvale im grad. A oni od Epidavrana, koji umakoše pokolju, utekoše u sigurnu grušku luku kod Dubrovnika. U to

vrijeme pak slučajno (forte) stigoše amo i neki bjegunci iz Rima (ab Roma expulsi) te se obje skupine unesrećenih brzo sprijatelje. Na poticaj Ivana, nadbiskupa epidavarskoga, sagradiše onda kaštel, koji se sve više širio i danas je neosvojiva tvrđava.³⁶

To je sve, što nam je ostavio o postanku Dubrovnika čuveni Ivan Ravenjanin. Prije svega jasno se vidi, da je on poznavao rad Milecijev, iz kojega je preuzeo onaj podatak o egipatskom pustolovu Epidavru, onda i to, kako su se Epidavrani preselili u Dubrovnik, kako su amo slučajno došli u isto vrijeme (ea tempestate) i neki bjegunci iz Rima i kako su oni najposlije, na nagovor epidavarskoga nadbiskupa Ivana, sagradili kaštel i tako položili osnov Dubrovniku. Sve je ovo bez sumnje preuzeto iz Milecija, ali ujedno i svjedočanstvo, da Ivan Ravenjanin nije poznavao Popa Dukljanina.

No pored ovih poznatih vijesti, Ivan Ravenjanin ima i novih momenta, a ti stoje — kako ćemo odmah vidjeti — pod uticajem literature. To je u prvom redu tvrdnja, da je Epidaurus bio ostrvo. Ovaj je podatak preuzet iz Plinija.³⁷ Dalje je pažnje vrijedno, da Ivan Ravenjanin prvi od ljetopisaca spominje špilju i epidavarskoga mučenika, a to je sv. Hilarije i njegov kult. Ovo je uzeto iz poznatoga životopisa sv. Hilarija, što ga je napisao sv. Jerolim († 420), a gdje se kaže, da je sv. Hilarije pohodio 365. Epidavar i ondje ubio strahovitu zmiju Boas,³⁸ koju su Epidavrani

³⁶ Ja ću taj rukopis, a tako i sve ostale pisce Srednjega Vijeka o Dubrovniku, doskora publikovati u osobitom izdanju.

³⁷ Plinii, Nat. Hist. ed. Mayhoff II, 207 (= II, 89 [91]): uslijed potresa »Epidau-

urus et Oricum insulae esse desierunt«. Oricum bilo je mjesto na albanskoj obali, nešto južnije od današnje Valone.

³⁸ Cvjetković o. c. I, 37.

još kao pogani štovali. Sasvim je originalan podatak o nekom neimenovanom velikašu, koji na izdajnički način i iz osвете zauzima i uništava Epidavar — motiv, koji se u priči često i rado ponavlja. Začudo, taj se motiv, inače očitо izmišljen, u dubrovačkoj historiografiji nikad više — bar u ovoj formi — ne ponavlja. Ali mnogo je zanimljivija vijest Ravenjaninova o arapskoj (saracenskoj) navali i propasti Epidavra u vrijeme franačkoga kralja Pipina (751.—768.), oca cara Karla Vel., a koju su docnije slijepo preuzimali i prvi dubrovački ljetopisci. Arapskih je navala na sam Carigrad doduše bilo u VII. i VIII. stoljeću više (tako 673., 674.—677., 717.—718.), no u vrijeme cara Konstantina V. (740.—775.) — a to odgovara vremenu Pipinovu na Zapadu — nije ih bilo, već samo bojeva po različitim stranama carstva, daleko od glavnoga grada. Međuto podatak o ku-

gi u vizantijskom carstvu (godine 747.) ispravan je, iako ne stoji ni u kakvoj vezi s arapskim vojnama, a najmanje pod Carigradom. Očito je dakle, da je Ivan Ravenjanin poznavao i neke vizantijske kronike, i pobrkao vremena i događaje, dok je izmišljena vijest o propasti Epidavra od arapske ruke, u stvari neko mutno sjećanje na arapske (saracenske) navale na neke južnodalmatinske gradove (841.) i na Dubrovnik (866.—867.). Treba naime uzeti pred oči fakat, da prije 840. Arapa (Saracena) nije nikad bilo u Jadranskom moru.³⁹

Konstatacija, da u dubrovačku »tradiciju« o postanku grada ulaze s Ivanom Ravenjaninom pomalo i elementi iz literature, veoma je važan fakat za naše raspravljanje; to je neke ruke putokaz, kako će se ta »tradicija« dalje razvijati i mijenjati.

5.

TUBERO

O postanku Dubrovnika zna da priča i učeni Dubrovčanin, benediktovac Ludovicus de Cerva,

³⁹ O arapskim navalama na Carigrad u VII. i VIII. stoljeću, a u IX. na južno-dalmatinske neke gradove i Dubrovnik, up. Šišić, Povijest 265—271, 287—288, 328—330, 345—347. O bojevima cara Konstantina V. s Arapima up. Lombard, Constantin V. Paris 1902, 31—40; o kugi 747. Lombard 94—96.

⁴⁰ Iscrpive i potpuno pouzdane biografije Tuberoneve, a na osnovu spisa iz dubrovačkoga arhiva, nema; to bi zaista bio blagodar i zaslužan posao kojega domaćega rade-

u literaturi prozvani Ludovicus Tubero.⁴⁰ Rodio se u Dubrovniku 1459. od stare poznate porodice

nika na historijskom polju. Zato i jesmo još uvijek upućeni na ono malo, što su o Tuberonu pisali Appendini, Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei. Tomo II (Ragusa 1803), 7—9, Engel, Geschichte des Freystaates Ragusa (Wien 1807), 7—13, Jireček, Arch. f. Slav. Phil. XXI (1899), 448. U novije su vrijeme napisane dvije disertacije o djelu Tuberonovu: Vajda, Tubero Lajos mint történetiro. Budapest 1909 i Szöke, Ludovicus Cervarius Tubero emlékiratainak művelődéstörténete adatai. Budapest 1912.

Zreva, Cerva, slovenski Črević, Črejević, Crijević, koja se u dubrovačkim ispravama pominje već u prvoj polovini XIII. vijeka. Poslije humanističkih nauka, svršenih kod kuće, pošao je na dalja studija u Pariz, gdje je — po tadašnjem običaju pariskih akademija — dobio časni rimski pridjev *Ludovicus Tubero*.⁴¹ Kad se poslije svršenih nauka vratio kući, stupi u samostan na ostrvu Svetoga Andrije nedaleko od Dubrovnika, o kojem se kaže, da su ga osnovali njegovi predi još negdje u XIII. vijeku.⁴² Na Svetom Andriji ostao je Tubero dvadeset i dvije godine, baveći se naukom, a naročito savremenom historijom i prošlošću svoga rodnoga grada. Oko 1506. izabran bi opatom drugoga dubrovačkoga benediktovačkoga samostana Svetoga Jakova u Višnjici ispred Ploča; osnovali su ga još 1222. dubrovački patricij Ivan Gundulić (Gondola) i njegova žena Dobrosla-

va.⁴³ Kao opat Svetoga Jakova pošao je Tubero iz nepoznata uzroka u Ugarsku, gdje se duže vremena zadržavao u Baču na dvoru kaločko-bačkoga nadbiskupa Grgura Frankapana (1503—1520). Vrativši se kući umro je 1527. i bi sahranjen u samostanu sv. Jakova u crkvi.

Još prije polaska u Ugarsku Tubero je bar od česti počeo da piše svoje historijsko djelo »*Commentarii de temporibus suis*«, u kojem je obrađivao savremenu historiju od smrti kralja Matijaša Korvina god. 1490. do smrti pape Leona X. (Medici) god. 1522.⁴⁴ U Baču potače ga nadbiskup Grgur Frankapan da napiše nešto i o postanku grada Dubrovnika, jer se nadbiskup smatrao podrijetlom Dalmatincem, pa čak Dubrovčanom. Tubero se potom, kad se vratio kući, odazvao želji nadbiskupovoj i umetnuo je taki ulomak u svoje djelo, i to u petu knjigu kao glave IV, V i VI, ondje gdje govori o poslanstvu Dubrovčana novookrunjenom ugar-

⁴¹ Tubero bilo je ime jedne grane plemena (gens) Aelia; tako: unuk poznatoga Lucija Emilija Paula, iz drugoga punskoga rata, Quintus Aelius Tubero, stoik i protivnik Tiberija Grakha (oko 129. pr. Hr.); onda Lucius Aelius Tubero, legat Q. Cicerona u Aziji (61—58 pr. Hr.), historičar (kao da je njegovo ime preuzeo naš Tubero), pa Quintus Aelius Tubero, sin Lucijev i učitelj Ligurijev (46. pr. Hr.) u vrijeme Cezarovo, historičar. Dubrovčanin Sebastijan Dolci (Slade), u zbirci biografija dubrovačkih (*Fasti litterario — ragusini, Venezia 1767, 37*) kaže, da je Tubero pridjev svoj dobio od akademije u Sijeni (u Italiji), i to zbog grbe na leđima (lat. tuber, — ris, n.). To jamačno neće odgovarati istini; jer prvo i prvo o njegovom bavljenju u Sijeni ne zna — bar zasa — nitko ništa; drugo, nema zaista smisla, da se neko sam služi pridjevom, što su mu ga drugi dali više iz poruge zbog tjelesne mane; i treće: nimalo nije vjero-

jatno, da su benediktovci u svoj red primali grbavce.

⁴² Up. Farlati, III. sacr. VI, 73, gdje se taj samostan prvi put spominje u nekom zapisu 1272. Oko sredine XIII. vijeka živio je u Dubrovniku patricij Andreas de Zreva (= Cerva); up. Smičiklas, Cod. dipl. V, indeks s. v. Andreas de Zreva.

⁴³ Fundacionalna je isprava sačuvana ap. Smičiklas, Cod. dipl. III, 216—217.

⁴⁴ Puni naslov djela glasi: *Ludovici Tuberonis Dalmatae, abbatis, Commentariorum de rebus suo tempore, nimirum ab anno Christi MCCCCXC usque ad annum Christi MDXXII in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI*. Prvi i drugi put štampano je u Frankfurtu na Majni 1603., odnosno 1627., treći put u zbirci Schwandtnerovoj (*Scriptores rerum hungaricarum* vol. II, Viennae 1748, 107 — 381), a četvrti put u Dubrovniku 1784. u dvije knjige (typis Caroli Antonii Occhi). Ja se služim Schwandtnerovim izdanjem.

sko-hrvatskom kralju Vladislavu II. (1490).⁴⁵ U tom ga je — jamačno poslije smrti nadbiskupa Grgura Frankapana — zamolio arhidakon bačke crkve, Bernard Bánffy, da mu ispiše ono, što se tiče postanka grada Dubrovnika. Tubero je to učinio, ali zbog turske provale u Srijem (1521) nije elaborat odaslao u Bač, nego ga je predao prijatelju Mariju Buniću (Bona).⁴⁶ Tek 1790., dakle poslije više od dvjesto i sedamdeset godina, štampao ga je u Dubrovniku Mihajlo Sorkočević (Sorgo).⁴⁷ Razlike između oba elaborata o postanku Dubrovnika nema gotovo nikakve, tek tamo amo nailazimo na gdjekoju sitnicu, više stilsku.

O postanku Dubrovnika pak piše Tubero ovako: »Neću da slijedim — kaže on — izmišljene bajke (fabulas), niti sam rad da izmislim novih, nego ću iznijeti samo ono, što je istina ili bar istini podobno, slijedeći u tome u prvom redu Dukljanskoga pisca,⁴⁸ koji je u tada još neporušenom gradu Duklji pisao historiju Slovena i iznio propast Epidavra te postanak Dubrovnika«. Poslije ovih važnih riječi, koje znače, da je tada — u početku XVI. stoljeća — o postanku Dubrovnika bilo napisano i više takih stvari, koje su se Tuberonu činile kao da su prosto izmišljene

fabule,⁴⁹ autor kaže, da su Epidavar, na koji su već ranije navaljivali Sloveni, najzad do temelja razrušili sicilski Saraceni (Arapji). Kad su Epidavrani, po odlasku Arapa, htjeli da obnove svoj grad, uzeli su ih u tome susjedni Sloveni ne samo priječiti, nego ih i zarobiše. Međutim su preostali kršćanski epidavarski svećenici i pred poganskim Slovenima dostojno vršili propise kršćanske vjere, što je Slovene toliko ublažilo, da su najposlije Epidavranima, uz plaćanje izvjesnoga danka, dopustili, da se nasele i okuće u Burnumu (= Breno, Župa). Nekoliko godina poslije toga vratio se Polimir (Polimirus) s pridjevkom Belo (Belus) — po majčinom koljenu Rimljanin, a po očevu praunuk (pronepos) bosanskoga kralja Ratislava (Rhatislavus), koji se, protjeran od svoga sina Gotoslava (Gothoslavus), nastanio u Rimu — da zauzme očinsko kraljevstvo. Tada su Ilirikom, poslije smrti Gotoslavljeve, vladali različiti knezovi (duces), a ti su pismima dozivali Polimira, da dođe i da preuzme prestolje svojih starih. Polimir nato pođe u pratnji potomaka onih plemića, koji su nekoć s pradjedom njegovim pošli u Rim i bili rođeni Rimljani (kao i Polimir) te se iskrca u Gružu. Tu su ga svečano dočekali trebinjski bi-

⁴⁵ Edit. Schwandtner II, 189—198. Grgur Frankapan, sin Jurja I. Cetinskoga, postao je kaločko-bačkim nadbiskupom, 1503., a umro je oko 20. augusta 1520. (Marino Sanuto, Diarii).

⁴⁶ Sve to priča sam Tubero u predgovoru svoga spisa o postanku Dubrovnika (up. iduću bilješku). O turskoj provali u Srijem, poslije pada šapca, ljeti 1521., up. Klaić, Povijest Hrvata II, 3, Zagreb 1904, 297.

⁴⁷ Puni naslov ove knjižice jeste: Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis De origine et incremento urbis Rhacusanae eiusdemque ditionis Descriptio

auctore Nicola Ioannis de Bona, et Stephani Gradi Antiquitatum Rhacusanae brevis diatriba. His accedit de illustribus familiis, quae Rhacusae extant ad amplissimum senatum elegia Didaci Pyrrhi cum notis et supplementis. Rhacusii 1790 (typis Andreae Trevisan).

⁴⁸ »sequens in primis Diocleatem auctorem«, to je Pop Dukljanin. Up. što sam o tome pisao u mojem izdanju Ljetopisa Popa Dukljanina str. 58—60.

⁴⁹ »nec equidem aut fabulas ab aliis confictas sequar, aut ipse novas componam«, kaže Tubero.

s k u p I v a n i velikaši slovenski, i odvedu ga u Trebinje, gdje bi krunjen. Potom sagradi Polimir sa svojim Rimljanima i Slovenima najprije tvrđavu (arx) Sv. Marije, a onda položi osnov gradu Dubrovniku. Ima ih — domeće Tubero — koji kažu, da Belo nije iz temelja sagradio ovu tvrđavu, nego je to učinio još nekoć carigradski car, pod čiju je vlast Dalmacija tada potpadala, i to zajedno sa Epidavranima, kad im je razvaljen grad. Ta se tvrđava zvala epidavarskim jezikom Lausa, jer je bila sagrađena na strmenicama, a onda zamjenom slova dobila je ime Ragusa. Ta se tvrđava sve više širila, kako je raslo blagostanje njegovih žitelja. Potom produžuje Tubero ovako: »Polimir je sagradio crkvu Sv. Stjepana i u njoj položio, u srebrnim moćnicima, moći Sv. Nereja, Ahila, Pankracija, Petronile i Domitile, što ih je sobom donio iz Rima. Crkvu sv. Stjepana pak povjerio je brizi porodice imenom Croce, a upravu novoga grada senatu, sastavljenom od njegovih rimskih pratilaca i od Epidavrana, dok je duhovnu pastvu povjerio epidavarskomu biskupu (pontifex), koga dukljanski ljetopis zove Ivanom; taj je biskup poslije propasti Epidavra, a prije preseljenja u Dubrovnik, stolovao u Burnumu (= Breno). Uredbu je ovu potvrdio i papa i izuzeo biskupa Ivana ispod jurisdikcije salonitanskoga nadbiskupa, jer su oko toga vremena Ugri (= Avari) razvalili Salonu«.

Iz ovoga se pričanja vidi, da je Tubero prvi pisac dubrovački, koji je kušao, da — prema svome historijskom znanju i ukusu — poveže u jednu sliku sve ono, što su do njegova vremena napisali car Konstantin Porf., Pop Dukljanin, Milečije, Ivan Ravenjanin, a možda i još koji drugi. Zato u njega i nema mnogo novih

momenata; on je u stvari išao tek za tim, da one nama već poznate podatke dovede u neku harmoniju te da ih prikaže kao »istinu« ili bar »istini podobnima«. Novo je jedino ono, što kaže o trebinjskom biskupu Ivanu, i o epidavarskom biskupu Ivanu i njegovom preseljenju u novoosnovani Dubrovnik; dalje je novo i to, da je Polimir povjerio crkvu sv. Stjepana brizi i paski porodice Croce, koja je s njime došla iz Rima.⁵⁰

S Tuberom svršava se niz starijih dubrovačkih ljetopisaca do početka XVI. stoljeća. Kako vidjesmo, u njima nema još traga ni hrvatskoj kraljici Margareti ni njenom mužu hrvatskom kralju Stjepanu, već se samo i jedino govori o crkvi sv. Stjepana, koju da je osnovao kralj Polimir (a to je Pavlimir Popa Dukljanina). Uopće, kazivanje ovih najstarijih dubrovačkih ljetopisaca u glavnom je osnovano na ljetopisu Popa Dukljanina, a središte svega pričanja kralj je Pavlimir u vezi s donošenjem nekih svećaćkih moći iz Rima. Za historiju sve je to, dabome, bez ikakve vrijednosti i važno.

⁵⁰ I Ranjina kaže u poznatom spisku dubrovačkoga plemstva (ed. Nodilo 182): »Croce di Roma, venuti con Radoslavo Bello, rè di Bosna«. U ispravama javlja se ova porodica od XII. do XVII. stoljeća kao: Crosi, Crossio, u XIII. st. Crusi (1348: de Cros), ali već u XIII. ima i oblik de Cruce (1283); ova forma prevladuje u XV. st. Slovenski je oblik od 1253. dalje Kružić (up. Jireček, Romanen III, 21—22). Ta ista porodica javlja se od XII. do XIV. st. i u Kotoru kao Crosi (1124), de Crosio, Crose (c. 1330—1336); up. Jireček o. c. 21. Da je bila romanskoća podrijetla, ne može da bude sumnje; ali da je došla iz Rima, više je nego samo sumnjivo. Svakako naučna historija ne može da operira s takim nebuloznim tvrdnjama kasnijih ljetopisaca.

sti, i tek bližeda uspomena na postanak Dubrovnika poslije propasti Epidavra, i to upravo po romanskim epidavarskim bjeguncima, a onda je to — kako je već gore rečeno — i mutno neko sjećanje na docnije

lagano i postepeno useljavanje susjednih Slovena tik novoosnovana grada. Jezgra te priče pak, mogla je najranije nastati tek u XI. vijeku, dakle otprilike kakvih pet stotina godina poslije propasti Epidavra!

6.

BEZIMENI LJETOPIŠAC

Počeci dubrovačke sistemat-ske analistike nisu tako davnini, kao što se nekoć mislilo.⁵¹ Prvi takvi kompilator živio je i radio najranije negdje pretkraj XV. vijeka, svakako prije mohačkoga boja 1526., a bio je — kako drži Nodilo — osoba »koja misli svoje sklada sasvim hrvatski iliti srpski, a talijanski piše za nevolju«, dakle Sloven, a ne Roman (Latin).⁵² On je imao radeći pred sobom doduše i po gdje koji stariji bistriji izvor, u prvom redu kakve zapise, no ti izvori ipak nisu bili stariji od XIV. stoljeća.⁵³ Osim toga poznavao je i već nam poznate pisce: sv. Jeronima, cara Konstantina Porf., Popa Dukljanina, Milecija i Ivana Ravenjanina, od kojih su naročito Pop Dukljanin i Milecije postali pravi osnov čitavaj njegova znanja i rada. Iz ovoga pak kvasca i mutna nekog pučkog i familijarnog pamćenja i pričanja, postala je onda raznovr-

snim prepričavanjem, dodavanjem, izmišljanjem i tobožnjim objašnjavanjem — dakle po istom onom metodu, kako su radile starije narodne junačke pjesme i historijske anegdote sviju vremena — s vremenom čitava jedna fantastična »historija«.⁵⁴

Ovom je konstatacijom ujedno dan i odgovor na glavno pitanje, koje nas treba sada najviše da interesuje, naime na pitanje o vjerodostojnosti stare dubrovačke historije, kako je iznose dubrovački ljetopisci od kraja XV. stoljeća pa dalje do XIX.; »jer — dobro kaže Nodilo — s ljetopiscima dubrovačkim stoji ja l' pada stara dubrovačka historija«.⁵⁵ Vjerodostojnost njihova pak nije, pod vidom historijske kritike, upravo nikakova. Nodilo, taj najbolji poznavatelj starih dubrovačkih ljetopisaca, iznio je čitav niz snažnih i neoborivih dokaza o tome, da u Dubrovniku nije već u XV. vijeku

⁵¹ Tako je Rus Makušev (Izsljednaja ob istoričeskih pamjatnikah i bytopisateljah Dubrovnika. Petrograd 1867, 214—217) stavljao početke dubrovačke analistike čak u IX. vijek, a za prvi sistematski ljetopis misljavaše, da je složen još u XI. vijeku: neosnovanost ovoga mišljenja pokazao je Nodilo u odličnoj raspravi »Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovač-

ka« (Rad knj. 65, Zagreb 1893. 110—112).

⁵² Nodilo o. c. 100—108.

⁵³ Nodilo o. c. 119—121.

⁵⁴ Ja imam pred očima u prvom redu one podatke nepoznata ljetopisca, kojih on nije našao u pomenutim izvorima, a tiču se prvenstveno kraljice Margarete i njena mužakralja Stjepana.

⁵⁵ Nodilo o. c. 94.

bilo baš nikakvih autentičnih historijskih isprava, starijih od godine 1000., pa još i dalje do godine 1300. bilo ih je tek veoma malo.⁵⁶ A budući da bez autentičnih izvora nema historije, valja otvoreno priznati i kazati, da je i sve ono, što anonimni dubrovački ljetopisac XV. stoljeća priča o historiji Dubrovnika od osnutka do kraja X. vijeka, više nego samo sumnjivo. Zato »ljetopisca treba čitati i rabiti istim opazom, kojim se rabe izvori za povijest Helade prije olimpijada, ili za povijest Rima prije poloma na Aliji«.⁵⁷

O počecima dubrovačke historije priča bezimeni ljetopisac potkraj XV. vijeka ovako:

Godine 457. Dubrovnik je osnovao kralj Radoslav Bello (= Pavlimir), sin Stjepana Bella (= Petrislav?), u Rimu rođen od bosanskoga koljena (de stirpe Bosnese) po očevoj, a rimskoga koljena po materinoj liniji. Taj je naime Radoslav Bello potekao od onoga kralja Radoslava, koga je protjerao sin Berislav (= Časlav). Kralj Radoslav Bello sagradio je kaštel na pećini nad morem i dade mu ime Lave, i u nj smjesti 50 sinova velikasha (baroni) bosanskih, koji su s njime došli iz Rima. Još je Radoslav Bello sobom donio iz Rima moći svetaca Petronile, Domitile, Nereja, Ahila i Pankracija, pa glavu, ruku i noge svetoga Srđa i Baka te dva komada časnoga Križa Isusova. Sve

se to danas čuva u crkvi sv. Stjepana na Pustijerni.

God. 459. utopi se kralj Radoslav Bello u Uni, našto se rasu njegovo bosansko kraljevstvo. Njime obladaše sada pojedini velikaši, koji bijahu u stalnom međusobnom ratu.

God. 468. nastaniše se u kaštelu Lave mnogi Bošnjaci, i na taj je način grad rastao i širio se.

God. 529. nastaniše se opet mnogi Bošnjaci i Rimljani, istjerani iz Bosne; građanski je rat u Bosni trajao 24 godine (529—553).

God. 553. započe prvi rat između Dubrovčana i Bošnjaka, ali Dubrovčani budu potučeni.

God. 657. postade u Bosni opet kraljem Stjepan, prvi otkad se utopio Radoslav Bello. Kralj Stjepan osnovao je veliku državu duž čitava primorja od Lješa (da Leso) »do Gor(i)ce(?) u Dalmaciji« (fin a Gorzie in Dalmatia) i po kopnu i po ostrvima, jedino kaštel Lave ostao je slobodan šireći se sve više useljavanjem Bošnjaka.

God. 658. Kralj Stjepan bio je prijatelj Dubrovčana i sklopi s njima mir i savez za dvadeset godina.

God. 687. došlo je opet do građanskoga rata u Bosni, jer je bilo nekih, koji su htjeli da im vladar bude jedan Dukadin iz Albanije (volevano Duchagini de Albania per suo Signore).⁵⁸ Potučeni od kralja Stjepana, Dukadinci pobjegoše u Albaniju i u Dubrovnik, a jer ih Dubrovčani nisu htjeli da izruče kralju Stjepanu, napadne on grad, ali bi od

⁵⁶ Nodilo o. c. 123—124. O tome bit će još i nešto niže govora.

⁵⁷ Nodilo o. c. 128 (zaključne riječi). Razumije se, kod toga Nodilo ima na umu čitavo djelo anonimovo, od kojega je najmanja čest posvećena događajima prije godine 1000., naime str. 3—25 prema 26—163 štampanoga teksta.

⁵⁸ Arbanaska porodica Dukadina javlja se prvi put tek pretkraj XIV. stoljeća (up. Šufflay, Acta Albaniae vol. II, Beč 1918, index s. v.), a vidniju je ulogu zaigrala tek u XV. st. (up. Jireček, Albanien in der Vergangenheit (u zborniku »Illyrisch-albanische Forschungen«, uredio Thallóczy, vol. I, München 1916, 80).

svojih protivnika pod gradom ranjen, našto se povuče u Bosnu, gdje i umre ne ostavivši baštinka.

God. 688, opet zavlada u Bosni neki kralj Radoslav, koji je došao iz Hrvatske; on pokori svu Bosnu i Albaniju.

God. 690, podignut je drveni zid oko kaštela Lave (Dubrovnika).

God. 691, došli su u Dubrovnik Epidavrani, kad im Saraceni (Arap) razvališe grad.

God. 743, došlo je mnoštvo naroda iz Bosne, da se nastani u Dubrovniku, jer se kralj Radoslav prometnuo u tiranina. Došli su i Vlasi katonari od Neretve i nasele se sa svojom stokom oko brda sv. Srđa.⁵⁹

God. 744, podijele se Dubrovčani u tri staleža: u plemiće (gentil-homeni), pučane (populi) i seljake kmetove (servidori); seljaci kmetovi bili su Vlasi stočari, dok su svi plemići ulazili u »zbór« ili u »vele vijeće« (in sbor o ver in consagl generale).

God. 754, podignut je kaštel od drva za obranu od Saracena, koji su pljačkali primorje.

God. 771, izgrađen je prvi kameni zid oko Dubrovnika, a onda opet 781.

God. 782, opremiše Dubrovčani prve lađe, jednu galiju i dvije fuste,

zbog obrane od arapskih gusara.

God. 783, podiže u Dubrovniku »jedan francuski gospodin Orlando« (uno Signor Francese Orlando) stup u slavu pomorske pobjede kod Lokruma nad Saracenom Spuzente ili Smardodassi.⁶⁰

God. 789, došao je zmaj (uno drachone) s Istoka i nastanio se u pećini kod Epidavra čineći mnoge štete na daleko i široko.

God. 802, došao je s Istoka hodočasnik (kaluder) Ilarijon, koji je ubio zmaja (o tome priča se na dugo i široko). Potom je Ilarijon utvrdio u Dubrovniku kršćanstvo i onda pošao u Bosnu i Vlašku (= među Vlahe seljake?) i ovdje preveo narod s grčkoga zakona na kršćanski (et andava per tuti lochi intorno de lo paese per Bosnia, Vlachia et li revoltava de fede grechexca in la fede christiana).

God. 803, spasio je sv. Ilarijon čudom Dubrovnik od poplave.

God. 813, bio je u Dubrovniku svet čovjek, koji je vazda pratio sv. Ilarijona. Sv. Ilarijon pak bio je u Bosni, gdje je i umro, našto se onaj sveti čovjek vratio u Dubrovnik, gdje ga građani učine svojim župnikom, kod crkve sv. Vida. On je bio Arbanas i zvao se dum Srd (dum Sergi).⁶¹

⁵⁹ O tim Vlasima, koji se prvi put javljaju tek u XIII. st., up. Jireček, Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa (Sitzungsberichte der kgl. böhm. Gesell. d. Wiss. in Prag, 1879, 109—125) i Kadlec, Valaši a valašske právo v zemích slovanských a uherských. Prag 1916, 123 i dalje.

⁶⁰ Tu se misli poznati vitez iz vojna Karla Vel. protiv Arapa u Španiji, Orlando. Njemu u čast podignuto je u Srednjem Vijeku u više njemačkih gradova spomenstupova, kao simbol borbe protiv poganâ (up. o tom Mann, Das Rolandslied als Geschichtsquelle und die Entste-

hung der Rolandssäulen. Leipzig 1912). U Dubrovniku podignut je »Orlandov stup« na početku XV. st. (gl. »Slovinac« 1878, br. 3 i 1879 br. 3).

⁶¹ Nodilo, Annales Ragusini anonymi, item Nicolai de Ragnina (Monumenta spect. hist. Slav. merid. vol. XIV. Zagreb, izdanje Jugoslav. akademije 1883), 3—15. Kako je poznato, sv. Hilarije (r. 288) umro je na otoku Cipru još u IV. vijeku († 21 okt. 371). U Epidavru zadržavao se — doplovivši amo sa Sicilije — tek neko vrijeme (oko god. 365.). — Da se objasni posljednja stavka ljetopišćeva, to jest, da je dum Srd, dubrovački župnik, bio Arbanas, treba istak-

Ovako izgleda najstarija historija dubrovačka po pričanju anonimnoga ljetopisca XV. stoljeća. Može li se i zamisliti veća zbrka i konfuzija, puna anahronizama i izmišljotina, nastalih prosto kontaminacijom već nam poznatih najstarijih pisaca, počevši od sv. Jeronima («Život sv. Hilarija») i cara Konstantina Porf. do Ivana Ravenjanina, a sve to obilno dopunjeno svojevrsnim prepričavanjem teksta Popa Dukljanina (poslije priče o Pavlimiru) i izmišljenim godinama, samo da stvar dobije formu ljetopisa? U svemu tome kazivanju, dabome, nema — u ovoj formi i u ovakom kontekstu — baš ni zere historijske istine; sve je to plod bujne mašte jednoga pisca, koji piše i slobodno izmišlja događaje, koji su se — prema njegovoj tobožnjoj hronologiji — zbivali i zbili čak i hiljadu godina ranije! To su zaista »fabule«, kako je već sasvim dobro kazao učenii Tubero, imajući bez sumnje baš te bajke na umu.

A sada da predemo na dalje kazivanje ljetopišćevo, koje nas u ovom članku treba u prvom redu da zanima:

✓ »God. 815. bio je u Bosni kraljem Stjepan (fo Re Stiepan in Bosna); bio je velik prijatelj Dubrovčana i činio je velika dobročinstva svakomu Dubrovčaninu. Primivši izvještaj o župniku dum Srđu, koji je bio dobar čovjek i drug sv. Ilarijona, pošlje (kralj Stjepan) po njega velik broj konja i ljudi i svoje velikaše (baroni) s porukom, da bi došao k njemu da ga vidi i da upozna čudesa, što ih je činio sv. Ilarijon; a i zato da vidi župnika dum Srđa, jer je (kralj Stjepan) čuo, da živi dobrim životom. Ali taj svećenik nije

htio da pode, i tek na velike molbe Dubrovčana skloni se da ode, i s njim odoše u pratnji mnogi plemići, da ugođe bosanskomu kralju Stjepanu (a lo rè Stiepan de Bosna), jer je bio velik prijatelj Dubrovčana. Prispijevši u Bosnu ka kralju Stjepanu, bili su svi primljeni kao da su došli bogu nebeskome. I ostaše s kraljem Stjepanom mjesec dana i onda se rastashe. Kralj Stjepan htjede da ih zadrži da ne odu, pače htjede i to, da im sagradi crkvu i da ostanu s njime i da (tako) svrši svoj život. Ali dum Srđ nije nikako htio, i najposlije oprostio se od njega i na odlasku dade (mu kralj Stjepan) mnogo darova, zlata i srebra. I pošlje s njime jednoga velikaša, da sagradi u Dubrovniku crkvu sv. Stjepana na spas njegove duše (et mandò con lui uno suo baron, per far fabricare una ghexia a Raguxa, Sancto Stefano, per devotion sua), te da se (ljudi) ovdje mole Bogu i sv. Stjepanu za njegovo zdravlje i sreću njegova kraljevstva. Njegov poklisar ostade u Dubrovniku dvije godine i sagradi crkvu sv. Stjepana, koja se sada nalazi u Pustijerni, a ta je crkva stajala 6.000 dubrovačkih perpera (qual ghexia costò perperi raguxei 6.000). I namjesti u toj crkvi svećenika, srodnika dum Srđa, Stojka (Stoicho), osobu vrlo dobru, i sagradi mu kuću za stanovanje, gdje je ostao čitav život u molitvi.

Godine 816. pošlje kraljica Mara, žena kralja Stjepana (Mara, Regina de Re Stiepan) u Dubrovnik Dubrovčanima dar od srebrne kovine glama,⁶² koja...⁶³ U

nuti, da je u XIV. i XV. st. bilo mnoštvo katoličkih svećenika Arbanasa u Dubrovniku (up. o tom Šišić, Letopis Popa Dukljanina 125).

⁶² O »glamskom srebru« gl. niže bilješku 75 i tekst, koji tomu pripada. Ovdje je potpuno objašnjeno, što je »glama«.

⁶³ Ovdje je prekinut tekst u originalu.

to srebro dadoše (Dubrovčani) postaviti više svetih moći. Ove su moći danas (hoga di) od česti u rečnoj crkvi sv. Stjepana, a od česti u crkvi sv. Marije, jer su iz sv. Stjepana bile iznesene mnoge moći, kad je docnije bila sagrađena crkva sv. Marije.⁶⁴ A ta kraljica Mara bila je od rimskoga roda de Croce po ženskom koljenu (qual Regina Mara fo de stirpe Romana, ixita de quelli de Croze per linea feminina).

God. 817, razboli se kralj Stjepan, i kraljica se zavjetuje, da će posjetiti Dubrovnik s kraljem Stjepanom. Pošto je kralj Stjepan ozdravio, učini veliku pripremu s velikim brojem ljudi i konja: i pošlje ispred sebe poslanike, (s molbom) da ih (Dubrovčani) prime kao prijatelje i da (u Dubrovnik) može ući on (kralj Stjepan), njegov dvor s velikašima i kraljica Mara sa ženskom pratnjom, tolikom koliku budu dopustili Dubrovčani. Ovim poslanicima odgovoriše oni, da ih kao prijatelje primaju: njega, njegov dvor i kraljicu Maru s njenom pratnjom. Ali ostali od njegove pratnje treba da ostanu iza brda na njihovim (t. j. bosanskim) granicama. Jer Dubrovčani nisu (tada) imali više svoje teritorije osim one od Svetoga Jakova u Višnjici do Gruža, pa do vrha brda sv. Srđa; sve je drugo bilo kraljevstvo Bosna.

I kralj Stjepan došao je sa svima svojim ljudima u Dubrovnik, koje je ostavio u Župi i u Konavlima s konjima da pasu. A on (kralj Stjepan) došao je s velikašima i sa svojim dvorom, a kraljica sa svojom pratnjom; i zavjetova se (kralj Stjepan) sv. Stjepanu, po njemu sa-

građenome, i (tom prilikom) dade svećenicima, duvnama i mnogim siromasima više od 2.000 dukata (ducati) milostinje. Osim toga dao je Dubrovčanima Župu (Žrnovnicu, Freno), Brgat (Vargato), Šumet (Zoncheto), Rijeku (Ombla) i Zaton (Vale de Malfo), i u svima selima dade sagrađiti crkve sv. Stjepana, sve jednake veličine, u čast sv. Stjepanu i na spomen, da se zna, kad je kralj Stjepan bio u Dubrovniku sa svojim velikašima i sa kraljicom Marom. I ostavi mnogo svetih moći u Dubrovniku, i srebra da ih stave u srebro i da se zna, zbog kojega razloga su kralj Stjepan i kraljica Mara volili Dubrovčane, jer je kraljica Mara bila potomak onoga rimskoga koljena, od kojega su bili oni, što su došli sa Radoslavom Bellom iz Rima, i od kojih su (neki) ostali u Bosni. I kraljica Mara bila je u rodu s nekim plemićima po ženskoj lozi, (naime) s onima de Croce. I ta je kraljica voljela Dubrovčane, a i kralj ih je Stjepan volio zbog kraljice Mare; a kraljica Mara i kralj Stjepan mogli su da čine (Dubrovčanima) svako dobro po svojoj volji.

God. 818, umro je kralj Stjepan u svojoj zemlji, a kraljica Mara ostade bez baštinka (= djece); i tada je u Dubrovniku učinjena velika korota. Najprije su svi od vlade (de Regimento) posli u njegovu crkvu sv. Stjepana u procesiji moleći se Boгу i noseći sliku (et portando una imagine fata), pokrivenu crnim velom (očito portrait kraljev!); (tu su bila) i tri crna konja, pokrivena crninom i tri koplja pred njegovim (mrtvačkim) sandukom, okrenuta k zemlji. I najmiše neke žene da nariču i plaču; i

⁶⁴ Katedralna crkva sv. Marije sagrađena je u XIII. stoljeću.

tako su mu učinili pogreb, kao da je bio gospodar Dubrovniku (come che foxe Signor de Raguxa), a sve to zato, što je učinio mnogo dobra Dubrovniku i pojedincima. I stade za dugo vremena u Dubrovniku plač i jauk, a korota potraja dva mjeseca.

God.819. došla je kraljica Mara u Dubrovnik da se (ovdje) nastani. I ponese sobom veliko blago: srebra, zlata i odijela pa i drugih vrijednih stvari. A s njome dodoše i mnogi Bošnjaci, da je isprate, a od kojih mnogi potom ostaše u Dubrovniku. Ova kraljica Mara darova općini dubrovačkoj 200 lira srebra, a to su srebro Dubrovčani stavili u poklad (in deposito) za spas njene duše. I kraljica Mara izmoli od Dubrovčana, da joj dadu crkvu sv. Stjepana, koju je sagradio njen muž kralj Stjepan; i ona postade duvnom (e se feze monacha priscadniza over bizochara) i obdarila je mnogim darovima tu crkvu. I dadoše joj ključe od onih moći, što su ovdje bile, ali ona je donijela još novih moći i ukrasila tu crkvu sv. Stjepana. Ova kraljica Mara, videći da su zidine gradske od strane Lokruma sagrađene bez kreča, dade napraviti tri vapnenice, da se pravi kreč i onda dade graditi kamenjem i krečom od utvrde Chustere (= Pustijerna) do vrata sv. Margarete, jer je ondje na kraju, u sv. Margareti dala napraviti crkvicu s imenom sv. Margarete, jer se ona zvala Margareta, to jest Mara.⁶⁵ I u tu crkvu postavila je neku svoju staru matronu da

njome upravlja; ovdje su danas duvne.

God. 827. umre kraljica Mara u Dubrovniku i ključe je od moći ostavila nekim svojim srodnicima de Croce, da njima upravljaju od koljena do koljena, i da dadu moliti Boga za dušu njenu i njena muža. I ostavi srebra, da se kupe kuće i imanja, kako bi se došlo do prihoda za uzdržavanje svećenika, koji bi svaki dan govorio misu za kralja Stjepana i njegovu ženu Maru.

(Poslije toga) došle su velike vojske pod Dubrovnik i zatraže od Dubrovčana imanje (= blago) kraljice Mare (per domandar a Ragusa haver de Regina Mara) i poharaše im sela. Nato im Dubrovčani poslaše, kao prijateljima, dobra vina, hrane i malvazije. Videći Bošnjaci da su vina delikatna i slatka ukusa, bezobzirno ih uzeše piti. Potom Dubrovčani iziđoše noću iz grada te sasjekoše veću čest vojske, a od onih, koji bjehu ostali, jedni budu zarobljeni, a drugi pobjegoše uz veliku sramotu. Oni koji su bili zarobljeni i bačeni u tamnicu, pušteni su na slobodu pod zakletvom, da nikad više ne će doći da čine Dubrovčanima zla, nego da će vazda biti vjerni prijatelji Dubrovčana.⁶⁶

O grobu kraljice Mare anonimni ljetopisac XV. stoljeća još ne govori — kako vidjesmo — ni riječi.

Eto, ovako glasi pričanje anonimnoga dubrovačkoga ljetopisca. Kod toga je međutim za naše raspravljane najvažnije to — i zato ističem taj momenat odmah ovdje — da je

⁶⁵ Budući da se u čitavom ostalom tekstu anonimovu nikad ne javlja ime Margareta, veoma je vjerojatno, da je stavka »perchè ela portava nome Margarita, zoè Mara« docnija glosa, koja je potom ušla u rukopis. Nama naime danas stoje na ras-

polaganju samo mladi prepisi anonimova ljetopisa. Tek 1503. ima podatak, da je Mara = Margareta (up. Jireček, Romanen II, 44—45).

⁶⁶ Nodilo, Annales 15—18.

ovo pričanje odsada dalje postalo osnovom i praiizvorom svega, štogod je docnije pisano o kralju Stjepanu i kraljici Margareti u kojoj mu drago formi, i to od Nikole Ranjine do Rastića i Appendinija, kako ćemo još vidjeti; pa i najnoviji obretnici groba kraljice Margarete (Mare) tek su pokušavali, da dovedu ovu bazu i taj svoj praiizvor u sklad prema docnijem kombinovanom prepričavanju, najviše Rastićevu, s nekim modernim rezultatima ili mišljenjima, iznesenima na polju hrvatske historije. Ili drugim riječima: od autentičnosti ovoga pričanja bezimenog ljetopisca dubrovačkoga zavisi i vjerodostojnost svega onoga, što se danas piše i govori o hrvatskoj kraljici Margareti i njenom mužu hrvatskom kralju Stjepanu.

Podvrgnimo zato sada kazivanje bezimena ljetopisca potankoj kritici i analizi.

Već sam imao prilike da kažem, da o bosanskom kralju Stjepanu i njegovoj ženi Mari ne zna nijedan raniji pisac baš ništa, iako su nekim od njih bile poznate i crkva sv. Stjepana i različite u njoj pohranjene svetačke moći. Ovu crkvu naime spominje već car Konstantin Porf. godine 949., a to znači, da je ona osnovana još mnogo ranije, možda skoro poslije osnutka Dubrovnika nakon propasti Epidavra, dakle još negdje u VII. vijeku.⁶⁷ O njoj govori i Milecije, i to kao o zadužbini onih došljaka iz Rima, koji su se iskrcali u Gružu (zar sa kraljem Pavlimirom Bellom),⁶⁸ dok Tubero izrijekom kaže, da je crkvu sv. Stjepana sagradio kralj Polimir (= Pavlimir) došavši iz Rima i osnovavši Dubrovnik.⁶⁹ Ali o

kraljici Mari, odnosno Margareti, još nitko živ ništa ne zna, a to znači, da se priča o toj kraljici počela da stvara i razvija tek poslije Milecija a prije anonimnoga dubrovačkoga ljetopisca, dakle nekako na prelazu XIV. u XV. stoljeće. S tim u vezi izmišljen je dabome kraljici Mari i muž kralj Stjepan, ali tako, da je jedno djelo već ranije izmišljena Pavlimira prenijeto na nj: gradnja crkve sv. Stjepana. To je dakle u neku ruku kao nova varijanta priče o Pavlimiru. Htjelo se naime bolje objasniti, kako je postala crkva sv. Stjepana, kako je ona dobila svoje ime i kako su u nju dospjele relikvije onih nama već poznatih izrazito rimskih svetaca i svetica. Već ta okolnost, da se ime crkve uzelo objašnjavati imenom jednoga bosanskoga kralja, pokazuje punom sigurnošću na to, da je ta priča mogla biti izmišljena tek davno poslije prestanka vizantijske carske vlasti nad Dubrovnikom, to jest poslije 1204., jer je u stvari ime sv. Stjepana kod osnutka crkve bilo van svake sumnje u najtješnjoj vezi s njome.⁷⁰

Ali još je značajno i to, što se priča dovodi u neposrednu vezu sa starom dubrovačkom plemićkom porodicom, tobože rimskoga podrijetla, de Croce (Kružić), i to kao čuvaricom crkve sv. Stjepana, odnosno njenih svetih relikvija. Pa i sama kraljica Mara potomak je tobože ove porodice »po ženskoj liniji«, to jest zamišljalo se, da joj je ili mati ili baba bila član one porodice. Zato i nije nemoguće, da je baš u krugu ove porodice de Croce (Kružić) mogla i postati ta priča, da se tako objasni postanak njene časne službe, čuvanja svetih moći u crkvi sv. Stje-

⁶⁷ Gl. gore str. 7—8.

⁶⁸ Gl. gore str. 13.

⁶⁹ Gl. gore str. 21.

⁷⁰ Gl. gore str. 8—9.

pana, što nam je za XV. stoljeće dokumentarno potvrđeno.⁷¹

Da je priča o bosanskom kralju Stjepanu i kraljici Mari mogla da postane tek negdje na prelazu iz XIV. u XV. vijek, dokazuju dalje nebrojeni anahronizmi i protivuvječnosti s bistrim historijskim izvorima.

Tako pada prije svega u oči anonimovo miješanje Bosne s Humskom zemljom i Trebinjem. Iz čitave gore donesene priče o kralju Stjepanu i ženi mu kraljici Mari (Margareti) naime izlazi jasno, da se on — s titulom kralja Bosne — ima smatrati tobože suverenim gospodarom čitave teritorije do pred vrata dubrovačka. U stvari pak Bosna je od IX. do XII. vijeka bila tek mala oblast od izvora rijeke Bosne do klanca Vranduka pa od srednje Drine oko Višegrada do Travnika i onih planina, koje dijele porječje rijeke Bosne od porječja Neretve s jedne, a Vrbasa s druge strane. Ta se oblast Bosna javlja u historiji, prvi puta tek oko god. 950., kad je o njoj

pisao već nam poznati vizantijski car Konstantin Porf. u već poznatom svome djelu kao o sastavnoj česti arhontije Srbije. I opet javlja se Bosna poimence u pouzdanom historijskom izvoru tek u XII. vijeku, kad je pominje vizantijski historik Kinam (r. oko 1143. † oko 1200.), koji kaže, da Drina dijeli Bosnu od Srbije i da gospodar Bosne (tada ban Borić, »saveznik« ugarskoga kralja) nije podložan srpskom velikom županu. To je sve, što je u autentičnim historijskim izvorima direktno rečeno o Bosni od doseljenja Hrvata i Srba na jug u početku VII. stoljeća pa baš do bana Kulina u drugoj polovini XII. stoljeća, dakle za nedogledno vrijeme od puna pet stoljeća i po! Tek se iz drugih izvora može indirektno deducirati, da je ta prvotna Bosna — bez Humske zemlje i Trebinja — u IX. stoljeću, pa opet i u XI. stoljeću bila sastavna čest hrvatske države; a onda još i to, da je ta ista Bosna pretkraj XI.

⁷¹ Diversa Notariae (dubrov. arhiva): »Die 26 novembris 1493, Rever. dom. Georgius episcopus Mercanensis, cui consignata fuit clavis Reliquiarum eccl. s. Stephani, quae stare solet in manu antiquorum de stirpe illorum de Cruce, et hoc de consensu ser Dragoe Andreae de Cruce, cui legitime spectabat ad tenendum dictam clavem, fecit de manu sua unum scriptum suae manus, quod positum fuit in thesauraria, quod scriptum est huius tenoris, videlicet: »Anno salutis christianae 1493 die 25 novembris. Reliquiae de argento deaurato sunt in toto triginta octo, et unus calix in sanctuario s. Stephani otentae. Item plura ossa sanctorum corporum, item duae petiae bonae quantitatis Ligni Domini. Georgius eppus Mercanensis m. p. Ego Theodorus Prodanelli praesens fui«. (Objavio Skurla, Moćnik 32). Otkad je porodica Croce čuvala taj ključ, koji je 26. nov.

1493. preuzeo mrkanski biskup Đuro, ne znamo, bar zasada, iz dokumenata. Međutim Skurla, saopćuje (o. c. 6), da se iz jednoga zaključka Maloga vijeća od 12. maja 1397. vidi, da je i porodica de Petrana (Petronjić) još od XIII. st. čuvala jedan ključ od pomenutoga moćnika. Radi li se kod toga od dva različita ključa, ili samo o jednom istom, to pitanje treba da raščiste arhivska istraživanja. Zanimljivo je, da Tubero prihvaća podatak, da je porodica Croce imala brigu nad crkvom sv. Stjepana još od vremena kralja Pavlimira, ali kraljice Mare ne pominje. Kad je Tubero pisao partiju o postanku Dubrovnika, već je bio napisan anonimni ljetopis, i mi nemamo nikakva razloga uzeti, da ga on nije poznavao. Tubero je očito ubrajaao kraljicu Maru i njena muža kralja Stjepana među — kako reče — »izmišljene fabule« (up. gore str. 19).

stoljeća bila zajedno s Humskom zemljom i Trebinjem sastavna čest srpsko-duklijanske države kralja Bodina, ali da se poslije njegove smrti oko 1102., zauvijek otkinula, iz svake državne veze sa srednjovjekovnom Srbijom, dok su Humska zemlja i Trebinje ostale i dalje sastavne česti Nemanjićke Srbije. Tako je to bilo s Bosnom prije njene veze s Ugarskom (nešto pred godinom 1137.) i prije bana Kulina. Iz toga pak slijedi, da je potpuno isključena i sama pomisao, da bi ma koji mu drago bosanski vladalac (ban?) IX., X., XI. i XII. stoljeća direktno graničio s Dubrovnikom; ili drugim riječima: da bi bila moguća onaka slika političkih bosansko-dubrovačkih granica, kako ih crta anonimni ljetopisac dubrovački već za IX. vijek i čak se usuđuje da priča — ne imajući očito nikaka pojma o prilikama IX. ili X. stoljeća — kako bosanski kralj Stjepan veledušno tobože dariva Dubrovčane — tu dom teritorijom! Jer tek od druge polovine XIV. i u prvoj polovini XV. stoljeća moglo bi se kazati o kojem bosanskom kralju, da mu vladanje dopire do dubrovačkih međa, ali uza sve to nipošto ne još i to, da bi taki bosanski kralj ujedno bio i vlasnik one teritorije, koja je opkružavala Dubrovnik, i da bi mogao od nje darovati štogod Dubrovniku. Anonimni naš ljetopisac dakle očito gleda na tobožnje prilike IX. (ili X.) stoljeća na naočari svoga XV. stoljeća.

Dalje se iz autentičnih historijskih

⁷² Ban Kulinić javlja se u historijskim dokumentima prvi put tek 1180., ali je vjerovatno, da je banom bio i pod suverenitetom cara Manuela Komnena još od godine 1167., to jest, da je neposredni nasljednik (a možda i sin) bana Borića. Car Manuel ostavio je naime pokorenoj Bosni domaće-ga starješinu na čelu baš tako, kako je ra-

izvora zna dobro, da je prijateljstvo između Dubrovčana i bosanskih vladara započelo tek u vrijeme bana Kulina (1180 — 1204), upravo poznatim ugovorom od 29. augusta 1189.⁷² Prije toga vremena nije ništa ni moglo da bude, jer Bosna je tada bila budi sastavna čest Vizantije za cara Manuela Komnena (od 1167. do 1180.), budi pod vrhovnim suverenitetom ugarsko-hrvatskih kraljeva iz doma Arpadovića (započeo prije 1137. pa do 1167.). Sam prvi nam poznati bosanski ban Borić (o. 1153. — 1167.) bio je vazal tih kraljeva te zbog dugotrajnih ugarsko-vizantijskih ratova nije ni mogao da se upusti u kake mu drago političko-ekonomske prijateljske (savezničke) veze s vizantijskim carskim Dubrovnikom.⁷³ Sve ovo znači, da o kakvom dubrovačko-bosanskom prijateljstvu pred godinom 1189. ne može da bude govora.

Dalje se u anonimovu pričanju prenose dubrovački diplomatski i drugi ustaljeni običaji XII. do XV. stoljeća već u neko davno doba, kad još nije uopće bilo bosanskih vladara. Tako: izašiljanje svečanih poslanstava, što sjeća na XIV. i XV. vijek, pa onda ona pažnja Dubrovčana (pravo reći »zemaljska korota«), prigodom smrti susjednoga vladara prijatelja, kod koje nije zaboravljeno ni javno nošenje slike pokojnikove, ni crni konji, ni koplja okrenuta k zemlji, pa ni babe narikače, što je bez sumnje interesantan podatak za folklor XV. vijeka. Tko ozbiljan može da vjeruje,

dio i u Srbiji sa Stjepanom Nemanjom i u Duklji (Zeti) s Radoslavom i braćom njegovom.

⁷³ Docniji dubrovački pisci: Orbini, Lukarević i Rastić, zovući ga Barić (banus Baricius), učiniše od njega čak direktnoga neprijatelja Dubrovčana, s kojim su oni ratovali. Da su to izmišljotine, up. Šišić, Letopis Popa Dukljanina 219—220.

da se takovo što zbilo u Dubrovniku, ne godine 818., nego još ni koju stotinu godina docnije? Šta više, opis dubrovačke »korote« za tobožnjim pokojnim bosanskim kraljem Stjepanom, živo nas sjeća na opis onih žalobnih dubrovačkih svečanosti, kad je stigao glas o smrti ugarsko-hrvatskih kraljeva, a protektora i vrhovnih suverena dubrovačkih, Ludovika I. († 11. sept. 1382), Žigmunda († 9. dec. 1437), Alberta Habsburgovca († 27. okt. 1439) ili Matije Korvina († 4. apr. 1490). Ne kaže anonimni ljetopisac onako u prazno, da su kralju Stjepanu »učinili pogreb, kao da je bio gospodar Dubrovniku«!

Anonimni ljetopisac zna čak i to, da je već u ono davno doba u Dubrovniku postojala vlada, pa senat (tobože već od 744.) i tri razreda pučanstva, dok iz autentičnih izvora o svemu tome ne može ni razgovora da bude prije XIII. stoljeća. Prevlast pak plemstva, kojom anonimni ljetopisac očito operira, začinje tek u XIV. vijeku. Još se Kulín bač zaklinje 29. augusta 1189. »tebi kneže Krvašu i vsim građam Dubrovčanam« (comiti Geruasio et omnibus Raguseis), a u ugovoru mira s Kotoranima pominje se 20. septembra 1181. »tota communitas Ragusina«, dok 3. februara 1190. sklapanju Kačići mir »cum Raguseis«, a Pizanjani ugovaraju 13. maja 1169. s Dubrovčanima savez i zaklinju se »vobis consulibus Ragusii et universo populo Ragusii«. ⁷⁴ Dakle je anonimni ljetopisac i opet projicirao prilike čak svoga vremena u drevnu starinu.

Još jasnije izbija anahronističko pisanje anonimovo, kad govori o

novcu. Tako on spominje, da je kralj Stjepan potrošio na gradnju crkve sv. Stjepana 6.000 dubrovačkih perpera, a kad je došao u Dubrovnik podijelio je milostinje »2.000 dukata«. Međutim zna se, da se o perperima uopće može govoriti tek od XIII. vijeka (ili od kraja XII. vijeka najranije), a i to bijahu u stvari mletački novci, ne dubrovački. Prve bakrene i srebrene novce uzeo je Dubrovnik kovati tek od početka XIV. vijeka, i ne ranije. Tako isto prve je dukate (ducatus, ducato) uzela kovati Venecija tek godine 1284. Pa ni na lire (libra) srebra nije se ni u Veneciji, a kamo li u Dubrovniku, računalo prije XIII. vijeka. Sve do toga vremena služila se i Venecija i Dubrovnik i sav Balkanski poluotok isključivo vizantijskim, tada svjetskim novcem (solidi, romanati i t. d.). I prvi hrvatski banski (herceški) novci kovani su tek od vremena hercega Andrije (1197 — 1203). Ali ima kod anonimnoga ljetopisca jedan izričaj, koji je naročite pažnje vrijedan; to je ono mjesto pod godinom 816. gdje se priča, kako je kraljica Mara, žena kralja Stjepana, poslala Dubrovčanima »dar od srebrne kovine glama« (uno presentate de argento glama). To je poznato srpsko »glamsko srebro«, naime srebro s nešto prirodne primjese zlata, a koje se dobivalo iz rudnika u Novom Brdu u Srbiji. Riječ sama postala je po Novakovićevu mišljenju od srednjevječnoga grčkoga *πύλαγμα* (up. romansko amalgamare i njemačko Galmei). No za naše je raspravljanje sada najvažnije to, što se samo i isključivo novobrdsko srebro zvalo glamsko srebro i nijedno drugo ni bosansko ni srpsko. S tim se pak izričajem sastajemo u ispravama tek u XV. stoljeću. Ali, iako se može uzeti, da je

⁷⁴ Up. pojedine isprave u Smičiklasevu Cod. dipl. II. s. d. Up. i članak prof. Rešetara: Dubrovačko veliko vijeće, u »Dubrovniku« I (1929), str. 3. i dalje.

»glamsko srebro« bilo poznato još i ranije, ipak ima to kombinovanje i svoj terminus ante quem non, naime treba ga dovoditi u isključivu vezu ne samo s rudarstvom u Novom Brdu (a to je započelo doseljnjem Sasa iz Ugarske u drugoj polovini XIII. stoljeća), nego i s učestvovanjem Dubrovčana kod novo-brdskog rudarstva kao kapitalista, zakupnika, trgovaca i t. d., a to pak nije nipošto starije od XIV. stoljeća, dok je »zlatni vijek« toga poslovanja dubrovačkoga bila prva polovina XV. stoljeća. Dakle je anonimni ljetopisac i opet prebacio prilike svoga vremena čak u za nj nebulozni IX. vijek. Najposlije od interesa još je i to, što je anonimni ljetopisac nepromišljenim pričanjem svojim učinio od tobožnjega bosanskoga kralja Stjepana u stvari kralja Srbije, jer samo srpski je vladalac — i nijedan drugi — bio gospodar Novoga Brda, gdje se dobivalo »glamsko srebro«. Ovo miješanje Bosne i Srbije i njihovih vladalaca, treba upamtiti za dalje naše raspravljavanje.⁷⁵

Pouzdanije dabome nije ni ono, što anonimni ljetopisac govori o radovima oko gradskih zidina, o tobožnjim bosanskim »velikašima« (baroni) već u IX. vijeku, o useljavanju susjednih Bošnjaka, Zahumljana i Trebinjana u

Dubrovnik zbog građanskih ratova, pa običaj da Vlasi (= seljani iz susjedstva) ne smiju prenoćiti u gradu, ili čak institucija ulaganja novca ili dragocjenosti kod dubrovačke općine »u poklad« ili »na postavu« ili »na pohranu« — sve su te uredbe mnogo docnije od IX. ili X. vijeka, a nikako ne starije od XIII.⁷⁶

Dalje kaže anonimni ljetopisac, da je u vrijeme kralja Stjepana kraljevstvo Bosna neposredno graničilo s dubrovačkom oblastu sa svih strana. To je pak u stvari bilo samo o čest i ispravno tek od godine 1325. dalje, kad je doduše bosanski ban Stjepan Kotromanić sjedinio Humske zemlju s Bosnom, ali je uza sve to srpski kralj iz doma Nemanjića i dalje važio kao vrhovni suveren Humske zemlje. Najjači je dokaz tome vladanje Dubrovčana 1333., kad su najprije zatražili od srpskoga kralja Stjepana Dušana, da im ustupi uz godišnju novčanu odštetu Ston i poluotok Pelješac, a tek onda potvrd u toga darovanja od bosanskoga bana Stjepana Kotromanića.⁷⁷ Kako je poznato, Humska je zemlja do Imotskoga sve dotle bila budi nezavisna oblast, budi u neposrednoj vezi sa srpskom državom Nemanjića.

Ali anonimni ljetopisac zna čak i to, da je bosanski kralj Stjepan bio

⁷⁵ O dubrovačkoj numizmatici up. odlično djelo prof. M. Rešetara, Dubrovačka numizmatika. I (historijski) dio. Sremski Karlovci 1924, 49 i dalje. O »glamskom srebru« gl. Mijatović, Studija za istoriju srpske trgovine («Glasnik» knj. 37, Beograd 1873, str. 245); Novaković, Glamsko srebro (Jagić, Archiv III, 1879, 523—524); Jireček, Bergwerke, Prag 1879, 47. Zar se tim »glamskim srebrom« ne bi možda dali datirati dubrovački moćnici?

⁷⁶ Up. o gradskim zidinama Adamović, O bedemima grada Dubrovnika. Dubrovnik 1921; o državnom uređenju Kosto

Vojnović, O državnom ustrojstvu republike dubrovačke; »Rad« Jugoslov. akad. knj. 103, Zagreb 1891, str. 24 i dalje; o useljavanju u Dubrovnik Sindik, Dubrovnik i okolina (u zbirci Cvijić, Naselja knj. 23, Beograd 1926); o Vlasima već pomenuti članak Jirečkov (gl. gore bilj. 59); o »pokladu« ili ukamaćenju uložena novca up. Lilek, Riznica porodice Hranića («Glasnik bos. herc. muzeja, Knj. I. sv. Sarajevo 1889.»), str. 1 i dalje.

⁷⁷ O tome raspravlja vrlo detaljno i tačno Milaš (episkop Nikodim), Ston u srednjim vijekovima. Dubrovnik 1914, 15 i dalje.

onaj drevni dobrotvor, koji je za svo- ga pohoda u Dubrovnik (tobože go- dine 817.) darovao Dubrovčanima od svoje teritorije Župu (Žrnovnicu), Brgat, Šumet, Rijeku i Zaton — sve u jedan mah — i potom dao sagraditi u svakom selu tih mjesta crkvu sv. Stjepana. U stvari pak znamo iz au- tentičnih izvora, da su ta mjesta bi- la još u vrijeme cara Konstantina Porf. posjed zahumskih i trebinjskih vladara, i to Župa (Žrnovnica) tre- binjskih a sva ostala mjesta zahum- skih vladara. Poslije, potkraj XII. vi- jeka, naslijedili su te zem- lje Nemanjići. I zato je nasto- janje Dubrovčana, da steku ove zem- lje potpuno za sebe, potrajalo više stoljeća. Najprije držali su ih u zakupu od vremena cara Vasilija I (867—886) dalje, kako svje- doči u toj stvari potpuno vjerodostoj- ni car Konstantin Porf., unuk cara Vasilija I.⁷⁸ »Tako je bilo i na- kon cara Konstantina ne- koliko stotina godina, ka- že Jireček.⁷⁹ Još u vrijeme prvih Nemanjića davali su Dubrovčani kraljevima srpskim godišnju plaću za Rijeku (Ombla), Žrnovnicu (sadašnju Župu) i za vinograde zatonske i po- ljčke, i još se je sačuvala povelja kralja Stefana Vladislava (1234 — 1240), kojom je Dubrovčanima digo danak, što su ga davali »od Žrnovni- ce«.⁸⁰ »Malo po malo rasla je i vlast i bogatstvo grada, i zbog toga dosko- ra počne se širiti i njegova zemlja, produžuje Jireček. U XIV. sto- ljeću Dubrovčani najviše su nastojali oko toga, da poprave svoje granice u samoj najbližoj okolini gra- da, jer međe Župe, Šumeta i Rijeke nijesu onda dosizale do samijeh

vrhova planinskih, kao sada, nego iznad vinograda dubrovačkih bilo je još tijesno i slabo naseljeno zem- ljište srpsko s ove strane brda. God. 1323, Dubrovčani nudiše kralju Stefanu Urošu III. (Dečanskom) 1000 perpera za ove planinske pustinje, a kada car Stefan Dušan g. 1350, mje- seca novembra s caricom Jelenom i sa sinom svojim Urošem dođe u Du- brovnik, a ovdje slavno bi dočekan, tražiše od njega opeta barem »terre- num, quod est supra Brenum«, ali sve uzaludu. Napokon im sin Duša- nov car Uroš poveljom, danom u Prizrenu g. 1357., ustupi svu zemlju, što je bila po planinama iznad vino- grada dubrovačkih, od Ljute u Žu- pi do Kurila kod Zatona«.⁸¹

Eto, to je prava historijska istina s onim mjestima, što ih je tobože bosanski kralj Stjepan darovao u jedan isti čas Dubrovčanima čak još u IX. vijeku, godine 817., dakle davno prije cara Vasilija I. i unuka njegova cara Konstantina Porf. S Jirečko- vim rezultatima slaže se i Nodilo, koji izrijeком kaže: »Prvu redovitu tečevinu zemlje, izvan gradskoga tijesnog opsega, ljetopisci bilježe pod g. 817., a davač je neki Stjepan, kralj u Bosni. Nego, po Kon- stantinu Porf., odnošaji grada Du- brovnika kao što i ostalih primor- skih latinskih gradova prema Sla- venima, na suhoj zemlji naseljenim, stalno se urediše istom u drugoj poli onoga vijeka: posredova onda car Basilij, a Dubrovčani za »svoje vino- grade« plaćаше susjednim županima, humskom i travunjskom, svakome po trideset i šest solida godišnjega dan- ka. Čini se, da tek pod prvim Nema- njićima Dubrovnik dođe do posjeda

⁷⁸ Up. gore str. 8. Tako je nekako bilo i u Hrvatskoj (up. Šišić o. c. 388—389.

⁷⁹ Jireček, Nastojanja starijih Du- brovčana oko raširenja granice (»Slovinac« II, 1879, 58).

⁸⁰ Isprava ap. Stojanović, Povelje I, 16 (= Miklosich, Mon. serb. 27). Po- velja srpskog kralja Stjepana Vladislava sačuvala se u originalu.

⁸¹ Jireček l. c. (»Slovinac« 1879, 58).

nešto prostranije okoline; s v a k a k o tek onda do posjeda onoga zemljišta, koje ljetopisci naznačuju pod imenom »Ombla et Valle de Malfo«. To je Rijeka uz Poljica i Zaton. Pa god. 1234. vidimo Radoslava sina Stefana Prvovjenčanoga, gdje Dubrovčanima obećava, ako nanovo bude kralj i gospodar srpski, da će im one zemlje osloboditi danka; a vidimo opet, između g. 1234—40 Radoslavljeva brata, kralja Vladislava, gdje im prašta svoj prihod od Žrnovnice tik do Zatona. Dakle »Ombla i Valle de Malfo« dospješe u potpuno dubrovačko vlasništvo tek u prvoj polovini XIII., a ne u prvoj polovini IX. vijeka. Za ustup baš cijele u ljetopisima kazane gradske zemlje, Dubrovčani još vode pregovore sa Urošem Dečanskim, u g. 1323. Niti ovo ugovaranje ne dotjera stvari do kraja. Istom 1357. g. sin Dušanov, car Uroš, prepusti Dubrovniku rub zemlje što se duljio »od Ljute do Kurila«. Ovo bijaše, u gradskoj zemlji dubrovačkoj, tijesna okrajina ispod vrhova planinske kose, od potoka Ljute niže Cavtata do sela Rožata na Rijeci. Ovakko najposljednji Nemanjić, u polovini XIV. vijeka, zaokruži Dubrovčanima ono zemljište, koje po ljetopisima već u IX. v. cijelo ustupi njima »kralj bosanski Stjepan!«⁸²

Sada treba još da se osvrnemo na one crkve sv. Stjepana po darovanoj teritoriji, a o kojima priča anonimni ljetopisac, da ih je sagra-

dio (osnovao) bosanski kralj Stjepan u spomen svoje »donacije« Dubrovniku. Mi zaista nalazimo i danas još crkvu sv. Stjepana Prvomučenika u ovim mjestima: u Sustjepanu na lijevoj obali Rijeke, u Kuparima u Župi (Žrnovnici) i u Zatonu, dok Šumet i Brgat nemaju i nikad nisu ni imali takove crkve. Međutim, kad su ove crkve osnovane, drugo je pitanje, i zavisi svakako od toga, kad su postala ona naselja. To je pitanje vrlo savjesno riješio prof. Sindik. Rezultat njegovih studija pak u pravcu starosti naselja u onim mjestima jeste ovaj: »Sve su ovo bile privremene kućice ili grupice kuća, u kojima su živjeli kmetari dubrovački. Možda mnogi od tih kmetova nijesu ni živjeli stalno u Župi, dok nije bilo uređeno pitanje državne granice. Uzimajući tačnost i detaljnost katastra kao osnovicu, dolazimo do zaključka, da su stalna naselja u Gornjoj Župi, u Šumetu i Rijeci nastala najranije krajem XIV. vijeka, a većinom poslije toga vremena. I tome treba tražiti uzrok u historiji. Prepirke, koje su se vodile između srpskih vladara i Dubrovnika, ticale su se uprav gornjeg dijela Župe, Rijeke i Šumeta. Stoga, dok ovo pitanje nije definitivno bilo riješeno, nijesu se tamo ni mogla razvijati naselja.« A tome treba sada dodati i to: ondje gdje nema stalnih naselja, dakle gdje nitko stalno ne živi, tamo ne gradi nitko ni crkve, jer nema za koga.⁸³

Najposlije da se obazremo još i na kazivanje anonimnoga ljetopisca o

⁸² Nodilo o. c. »Rad« 65, 101—102.

⁸³ Sindik o. c. 21. Još g. 1186. Rožat nije dubrovački, nego pripada Nemanji i njegovoj braći (Smičiklas, Cod. dipl. II, 201); oko 1242. — 1280. nije ni Zaton dubrovački (Jireček u »Glasniku srp. uč. dr. 47, 306—309 i u Jagićevu Arhivu

XXVI, 1904, 166); o Šumetu up. Šišić, Letopis 231—234. Crkva sv. Stjepana de Vmbula (= Sustjepan) spominje se prvi put u jednoj sumnjivoj ispravi pape Aleksandra III. dne 19. jan. 1160 (Smičiklas o. c. II, 89), a ona u Zatonu 1324. (Schematismus cleri diocesis Ragusinae 33).

gradnji crkve sv. Margarete »u ogradi stare tvrde imenom Lave, blizu vrata kroz koja se je ishodilo u Pustjeru ili Pustijernu; stoga su se vrata zvala »sv. Margarete«, kako objašnjava Skurla,⁸⁴ a onda i na to, da je kraljica Mara posla po smrti muža kralja Stjepana u duvne. Ta je crkva zaista postojala, ali joj se već u XVI. vijeku nije tačno znao postanak i vrijeme postanka, kako ćemo odmah čuti. Zna se pouzdano tek to, da je god. 1571, stara crkva sv. Margarete bila zbog turskoga rata razvaljena i potom je dubrovačka vlada dala sagraditi drugu na onome mjestu, gdje se i danas nalazi.⁸⁵ Tom je prilikom stavljen napis, u kojem se čita, da se priča, »da je bosanska kraljica Margareta podigla hram djevice Margareti nekoć u blažena vremena«. ⁸⁶ Dabome, ovaj natpis s kraja XVI. stoljeća nije, niti može da bude historijski izvor za događaje, koji bi se imali zgoditi čak u IX. stoljeću, to jest pred kakvih sedam stotina godina ranije. To su redaktori natpisa i sami znali; zato i rekoše, da se priča (traditur), da je tome tako bilo »nekoć u blažena vremena«. I zaista, crkva i samostan sv. Margarete nisu ni mogli da nastanu prije XII. vijeka. Prvi naime dubrovački benediktovački samostan — a drugih i nema na Zapadu u to vrijeme — bio je lokrumski, osnovan 1023. O tome sačuvala se autentična isprava.⁸⁷ Prvi pak ženski benediktovački samostan u Dubrovniku osnovan je nešto prije 1108., svakako poslije 1023. I o tome postoji autentična originalna isprava.⁸⁸ To zaista i odgovara

prilikama u drugim dalmatinskim gradovima, Zadru, Trogiru i Splitu, gdje su također nastali prvi ženski samostani tek u drugoj polovini XI. vijeka. A to znači, da kraljica Mara, sve da je zaista i živjela u IX., pa makar i X. vijeku, ne bi tada ni mogla da postane u Dubrovniku duvnom, ili kako kaže anonimni ljetopisac: »se feze monacha priscadniza over bizochara«. I to je kazivanje njegovo dakle očita izmišljotina, udešena prema mnogo docnijem običaju, da su udovice vladarice pošle po smrti muževljevoj u samostan; naročito se u domu Nemanjića sastajemo s više takih primjera.

Poslije svega toga, što je dosada rečeno, može li još da bude i tračak sumnje, da su i bosanski kralj Stjepan i njegova žena kraljica Mara izmišljena lica? Anonimni ljetopisac, iako tobože navodi tačne godine pojedinih događaja, ipak nema ni najobičnijega osjećaja za hronologiju. Tako on stavlja — kako vidjesmo — u isto vrijeme sv. Hilarija s bosanskim kraljem Stjepanom i kraljicom Marom, a zna se pouzdano — kako znamo — da je sv. Hilarije bio u Epidavru još oko 365., a umro na otoku Cipru 371. Šta više, anonimni ljetopisac kaže uz godinu 813, da je drug i pratilac sv. Hilarija, Arbanas dum Srđ, tada izabran od Dubrovčana »za paroha« kod crkve sv. Vida, a onda je kralj Stjepan 815. učinio kod crkve sv. Stjepana, kad ju je sagradio, svećenikom (parohom) nekoga Stojka, rodaka dum Srđa. Ali već kod godine 971. — dakle nekoliko redaka niže, a poslije punih stotinu i pedeset go-

⁸⁴ Skurla, Moćnik 69. Taj je lokalitet još i danas poznat u Dubrovniku.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Taj natpis glasi u cjelini: »Regina Bosnae Margarita traditur dicasse templum Margaritae Virgini, olim beata cum fuere

saecula. Id nunc sacellum transtulere providi Patres, fremente Marte circum moenia, cum classe Cypro rex Selymus imminet (= 1571)«. Skurla l. c.

⁸⁷ Šišić, Letopis 185—188.

⁸⁸ Smičiklas, Cod. dipl. II, 20—21.

dina — anonimni ljetopisac opet kaže, kako je Arbanas Stojko, »plovano de santo Stefano«, čovjek sveta života, spasio Dubrovnik za navale mletačke, kad mu se ukazao sv. Vlaho!⁸⁹ Tako isto kaže anonim uz godinu 783., da je tada podignut stup Orlandov u spomen pobjede nad Saracenima kod Lokruma, a uz godinu 972. i opet kaže, da je onda »na piaci« podignut taj stup, a mi tačno znamo, da nigdje u Evropi nije bilo prije XIII. stoljeća takih stupova i da je dubrovački stup Orlandov upravo dar kralja Žigmunda iz početka XV. stoljeća, na spomen njegove borbe s Turcima kod Nikopolja (1396) i njegove posjete u Dubrovniku.⁹⁰ Dalje je značajno i to, da anonim kaže još za sv. Hilarija, kako je 802. »prevodio u Bosni narod s grčkoga zakona u kršćanski (= katolički)«, što je doduše anahronistički nesmišao, ali je očito i neko mutno sjećanje na poznati fakt, kako su Dubrovčani na Pelješcu i ostalim stranama, što su ih stekli u Trebinju i Humskoj zemlji do 1333. i docnije, zaista prevodili narod s pravoslavlja i patarenstva na katolicizam. Sve ovo znači, da je bezimeni dubrovački ljetopisac s kraja XV. vijeka nepromišljeno i potpuno nekritički miješao i vremena i ljude i događaje, a još je — kako već čusmo — najviše anahronizama počinio baš sa XIV. i XV. v. To

pak utjecaj je narodnoga pričanja ili tradicije, koja voli da brka događaje o kojima priča, i da ih baca u neku drevnu starinu.

Baš ta osobina anonimnoga ljetopisca ponavlja se i kod priče o bosanskom kralju Stjepanu i njegovoj ženi Mari. Poznato je, da su u Bosni nosili ime Stjepan redom svi vladari od bana Stjepana Kotromanića (1322—1353) do posljednjega Stjepana Tomaševića (1461—1463). Ali i srpski su vladari od Stjepana Nemanje (1168—1196) do Stjepana Uroša IV (1355—1371) nosili to ime. Na taj je način pružena obilna prilika mutnjama i zamjenama. Osim toga još je od važnosti i to, da je dubrovačka tradicija uzela miješati Bosnu i Srbiju, odnosno bosanske i srpske vladare Stjepane. Tako se i zgodilo, da je naš bezimeni ljetopisac učinio od cara Stjepana Dušana — bosanskoga kralja, i u svoj ljetopis ubilježio ovako:

God. 1333. dana 15 januara bosanski kralj Stjepan (Re Stiepan de Bosna) darova Dubrovčanima posredovanjem Buće (per mezanitā de Buchia), koji je bio kraljev sekretar, Ston i Pelješac.⁹¹ To ga su Buću i njegove potomke Dubrovčani zaključkom Veljega vijeća učinili svojim plemićima.⁹² I drugim dobročinstvima obasuo je bosanski kralj Stjepan Dubrovčane.

God. 1334. kralj Stjepan pošlje u

⁸⁹ Nodilo, Annales 21—22.

⁹⁰ Gl. o tome odličnu raspravu Mann, Das Rolandlied und die Rolandsäulen. Leipzig 1912, 149—152.

⁹¹ Kralj Stjepan Dušan ustupio je Dubrovčanima stonski Rat i zemljište od Prevlake uskraj mora do dubrovačke međe i Posrednicu (danas Opuzen) poveljom izdanom u Pologu (na gornjem Vardaru) 22. jan. 1333. (gl. Stojanović, Povelja I, 48 — 52). Kod toga posredovali su hrvatski velikaš Grgur Kurjaković, koji je baš tada bio

na srpskom dvoru i vlastelin kotorski Nikola Buća (Buchia), kraljev ministar finansija (up. Jireček - Radonić, Istorijska Srba I, 274—275). To je darovanje onda potvrdio bosanski ban Stjepan Kotromanić pod gradom Srebrnikom 15. marta 1333., ali samo za Ston i Pelješac; ostale krajeve Bošnjaci nisu htjeli da predadu (ibidem).

⁹² Dne 2. januara 1336; zaključak donose Mon. Ragusina vol. II, 363., a Bućinu zakletvu o. c. V, 407.

Dubrovnik svoje poslanike s porukom, da se ima Ston utvrditi, da ne padne u druge ruke. Poslanici podoše s nekim dubrovačkim plemićima u Ston, gdje su utvrdili dvije kule i vrata se potom u Bosnu (tornano in Bosna) i izvjestiše kralja Stjepana, da su utvrdili Ston. Potom pošalje kralj Dubrovčanima 100 lira srebra (glama) podpore za utvrđenje Stona.⁹³

God. 1349.⁹⁴ došao je u Dubrovnik Stjepan kralj bosanski sa svojom ženom kraljicom Marom⁹⁵ (vense a Ragusa Re Stiepan de Bosna con sua Regina Mara), da vide rektora i našu vladu (nostro regimento) i sv. Vlaha, našega zaštitnika i druge crkve. Taj je kralj podijelio mnogo milodara sv. Stjepanu u Pustijerni (qual Re face assai lemosine a S.to Stefano in Pustierna), sv. Vlahu i duvnama sv. Klare. Kraljica darovala je duvnama sv. Klare biserja, dragulja, srebra i drugih stvari (la Regina donò alle monache de S.ta Chiara de perle, zoia, argento et molte altre cose).⁹⁶

God. 1351. pošlje kralj Stjepan u Dubrovnik poslanike i zatraži od općine, da mu pošlju dvadeset plemića mladića od 10 do 14 godina, da ih na svome dvoru othrani.

⁹³ Zapisnici dubrovačkih vijeća za 1334. ili su propali ili se nisu još našli; zato se i ne mogu ovi podaci provjeriti.

⁹⁴ Zapravo oko 13. nov. 1350. (gl. Jireček - Radonić o. c. I, 294), za rata sa bosanskim banom Stjepanom Kotromanićem.

⁹⁵ Stjepana Dušana žena (od 1332.) zvala se Jelena i bila je sestra bugarskoga cara Aleksandra. Po smrti Dušanovoj pošla je u manastir i uzela ime Jelisaveta; živjela je još 1375.

God. 1355. dana 18. decembra,⁹⁷ umro je bosanski kralj Stjepan u svojoj zemlji u Bosni.⁹⁸

Eto, ovi podaci iz ljetopisa našega anonimnoga Dubrovčana s kraja XV. vijeka jasno nam pokazuju, kako se priča »o bosanskom kralju Stjepanu i njegovoj ženi kraljici Mari« splela s pohodom kralja Stjepana Dušana i kraljice Jelene u Dubrovnik potkraj 1350. Osim toga zna se i to, da je Dušan vazda bio prijatelj Dubrovčana, da im je ustupio (darovao) Ston s Pelješcom (pa i više do pred Dubrovnik) i da je obdario crkve dubrovačke. Možemo li i čas samo posumnjati, da se upravo u tima historijskim faktima krije također jedan od onih različitih već pomenutih povoda, iz kojih se s vremenom razvila priča o bosanskom kralju Stjepanu i njegovoj ženi kraljici Mari, kako ju je pobilježio anonimni ljetopisac, jer da kod toga baš ovo karakteristično ime »kraljica Mara« igra osobito značajnu ulogu, ne može nitko živ tajiti. U stvari dakle bilo je to i neko mutno pučko sjećanje na one pomenute događaje. Priču tobože iz drevne starine uvrstio je tako anonimni ljetopisac u svoje djelo bez skrupula uz godine 815—827, baš kao što je i podizanje Orlandova stupa s početka XV. vijeka prebacio prvi put u VIII., a drugi put u X. vijek. Ali podjedno on je pobilježio još i neke podatke, što ih je jamačno našao u kakvom zapisu, o

⁹⁶ Samostan sv. Klare, u koji su mogle da ulaze samo plemkinje (vladike), podignut je 1290. nedaleko crkve franjevača.

⁹⁷ Car Stjepan Dušan umro je 20. decembra 1355., ali ne zna se tačno gdje; jedni kažu u Devolu južno od Ohrida, a drugi u Nerodimliji tik Kosova. Sahranjen je potom u njegovoj zadužbini Arandelskom manastiru kod Prizrena (up. Jireček - Radonić o. c. I, 305).

⁹⁸ Nodilo, Annales 35, 36, 39 — 40.

darovanju Stona i Pelješca godine 1333. i o posjeti kralja Stjepana Dusa i kraljice (Jelene) u Dubrovnik potkraj 1350. Dok je ono prvo očito pučka priča njegova vremena (dakle s kraja XV. vijeka) o tome, kako je postala prastara crkva sv. Stjepana, drugo je očito izopačen historijski zapis. Je li je taj zapis izopačio naš ljetopisac pod uticajem pučke priče,

ili ga je već našao zabilježena u onoj formi kako ga donosi, to se sada kazati ne može; ali izvjesna veza između priče i anonimova teksta ne da se ipak poreći. Najzad, onaj koji je počinio toliko anahronizama, lako je mogao da poćini i taj.

A sada da vidimo, kako se prića o kralju Stjepanu i kraljici Mari razvijala dalje.

7.

OSTALI DUBROVAČKI LJETOPISCI; JUNIJE RASTIĆ

Poslije raspravljanja o onome, što je pobilježio najstariji dubrovački analista iz druge polovine XV. stoljeća o tobožnjem »bosanskom kralju Stjepanu i njegovoj ženi kraljici Mari«, dalji zadatak treba u prvom redu da bude, da se pokaže, kad i kako se prvi puta javlja vijest o grobu kraljice Margareta (Mare) u crkvi sv. Stjepana, a onda, kako i kad se taj bosanski kralj Stjepan i njegova žena Mara-Margareta u dubrovačkoj historiografiji preobrazila u hrvatski vladalački par.

Prvi po imenu poznati dubrovački analista poslije anonima, jest Nikola Ranjina (r. o. 1490. † poslije 1577), potomak odlične patricijske dubrovačke porodice, doseljene (po familijarnoj tradiciji) iz Taranta u južnoj Italiji. Nikola Ranjina bavio se čitava svoga vijeka knjigom i imao je jednaka interesa i za pjesnike i za historičare, ali rad njegov ne odlikuje se samostalnošću, već se u prvom redu sastojao u kompiliranju

i prepisivanju nadenih predložaka. Tako se i zgodilo, da samo Ranjini-
noj pažnji treba zahvaliti, što su nam ostali spašeni ne samo neki versi Mileciji, ⁹⁹ nego i poznate pjesme njegovih starijih savremenika, petrarkista Džore Držića (r. o. 1461. † 1501.) i Šiška Menčetića (r. 1457. † 1527.). Pa i njegovi »Annali di Ragusa« u glavnom nisu ništa drugo, nego oko 1542. učinjen ispis iz anonimova ljetopisa, ¹⁰⁰ no ipak na više mjesta dopunjen gdje kojim podacima, pa i pouzdanima, budi iz kakvih starih zapisa, budi iz kakvih drugih izvora, tako iz cara Kostantina Porf., Popa Dukljanina, Mileciji i drugih, pa i dubrovačkih službenih arhivskih spisa, Dabome, upotreba bistriji i pouzdaniji izvora ograničena je — kao i kod svih ostalih ljetopisaca dubrovačkih, ne izuzevši ni najboljega Juniya Rastića iz XVIII. stoljeća — tek na docije vrijeme, i nipošto ne za IX. ili X. stoljeće. Osim toga treba istaknuti i to, da je i Ranjinin talijanski

⁹⁹ Up. gore str. 12.

¹⁰⁰ Godina 1542. izlazi iz Ranjinina »Prologo« (ed. Nodilo str. 168), gdje on računa,

da je od god. 363., kad je sv. Hilarije bio u Dubrovniku, do njegova vremena prošlo 1179. godina.

jezik ljepši i korektniji od anonimove barbarštine; zato se i čita laglje. Ali novih izvornih misli nema.

U našem pitanju o bosanskom kralju Stjepanu i ženi mu kraljici Mari, kazivanje se Ranjinino potpuno podudara s anonimovim ljetopisom, tek što je ovdje ondje dodan po koji nov podatak. Tako kaže Ranjina odmah isprva, kod godine 815.: »Stjepan, ili slovenskim jezikom Svetolik, kralj bosanski (Stefano, o vero Svetolicio in lingua slava, re di Bosna)«¹⁰¹ — ime preuzeto očito iz Popa Dukljanina.¹⁰² Onda kaže, da je kralj Stjepan sagradio crkvu sv. Stjepana, jer se tako u bolesti zavjetovao« (per el voto fatto in la sua malattia) i domeće: »Ima ih, koji kažu, da nije kralj (Stjepan) sagradio crkvu sv. Stjepana, nego da ju je sagradio kralj Radoslav Bello (= Pavlimir), kad je polazio u Bosnu i kad je gradio utvrdu Lave, a kralj Stjepan da je tek tu crkvu pregradio (ma esso l' habbia reedificata), jer je stara (crkva) bila već koliko porušena«. Dabome, sve je to pusto naklapanje s providnom tendencijom, da se kazivanje cara Kostanti-

na Porf. dovede u sklad s izmišljotinama Popa Dukljanina, Milecija i anonimnoga ljetopisca. Kod toga je najznačajnije to, da je ovaj komotni metod s idejom tobožnjega pregradivanja crkve sv. Stjepana, ne bi li se tako uklonile očite kontradikcije i smetnje, ostao odsada dalje u časti, začudo sve do XX. stoljeća!¹⁰³ Dalje zna Ranjina, da je kralj Stjepan potrošio na gradnju crkve sv. Stjepana »perperi 6.800 de moneta de Ragusa, che moneta (fà) d(ucati) 1800«. Valjda je njegov rukopis anonimnoga ljetopisca imao broj 6.800, dok mi sada u docnijim prepisima — koji su svi mlađi od Ranjine — čitamo samo 6.000 perpera.¹⁰⁴ I opet na onom mjestu pod god. 817., gdje se priča, kako je kralj Stjepan darovao Dubrovčanima Župu, Brgat, Šumet, Rijeku i Zaton, domeće Ranjina: »Ali se čita i to, da je — kako se čini — Župu darovao (Dubrovčanima)»Orosio imperatore di Bosna«, a potom citira: »in libro delle Riformation al cap. 8.« Ovdje je eto i Ranjina sasvim jasno identificirao Bosnu sa Srbijom, a osim toga pokazuje i to, da je poznavao — bar od če-

¹⁰¹ Ragnina, Annali ed. Nodilo str. 193

¹⁰² Letopis Popa Dukljanina ed. Šišić str. 309. Svetolik je sin čuvenoga Svatopluka, koji je sazvaio tobožnji sabor na Duvanjskom polju i ondje se tobože krunio. Ranjina je ispisao gotovo čitav stariji dio Dukljaninova ljetopisa, proširio njime kazivanje anonimovo i onda sve to datirao po svome čefu. Tako je isto postupio i s Milecijem.

¹⁰³ Prema danas otkrivenim temeljima crkve sv. Stjepana naime, jasno se vidi, da je postojala jedna starija malena crkvice sa skulpturama pleternoga sloga, očito ona, koju pominje car Konstantin Porf. Onda se jasno vidi, kako je ta crkva znatno proširena u romanskom slogu, što nije nikako moglo da bude prije XII. stoljeća. Tragova temeljima jedne treće crkve,

to jest iz X. vijeka, nema upravo nikakvih, a to znači, da je nije nikada ni bilo, kao što nije nikad bilo ni kraljeva Pavlimira, Radoslava Bella i Stjepana. O tim crkvama i o tobožnjim »starohrvatskim« fragmentima, uzidanim sada u zidu oko crkve s vanjske (ulične) strane, raspravlja niže u »Dodatku« pozvaniji stručnjak od mene.

¹⁰⁴ Ovo je preračunavanje perpera (srebra) u dukate (mletačke), bez sumnje Ranjinin dodatak u skladu s njegovim vremenom.

¹⁰⁵ Onoga mjesta o kralju Urošu IV. ne može dabome ni da bude u dubrovačkim statutima od 1272., nego je uzeto iz zapisnika velikoga i maloga vijeća god. 1357. (up. Monumenta Ragusina vol. II, 183 i dalje).

sti — zapisnike dubrovačkih vijeća.¹⁰⁵ To isto vidi se i iz onoga mjestiča pod god. 1333. i dalje, gdje Ranjina govori o caru Stjepanu Dušanu, koga prvi i jedini puta nazivlje imperator Stefano di Bosna, a onda vazda tek Stefano rè di Bosna; šta više, Ranjina čak kaže i to. »Čini se, da je te godine (tobože 1351., ako to nije griješka u rukopisu) bosanski kralj Stjepan, ili bolje po njegovoj smrti nećak njegov Tvrtko, darovao (Dubrovčanima) Župu i Šumet«.¹⁰⁶ Kako vidimo, Ranjina jasno pokazuje, da ne umije da razlikuje bosanskoga od srpskoga vladara, pa čak i miješa cara Stjepana Dušana sa njegovim savremenikom i neprijateljem banom Stjepanom Kotromanićem, stricem Tvrtkovim.¹⁰⁷ Već je ovaj karakteristični podatak sam po sebi dovoljan, da bjelodano pokaže kritičnom oku, kako je mogla nastati izmišljotina o darivanju Župe, Brgata, Šumeta, Rijeke i Zatona — sve u jedan dan i mah — još godine 817! Inače Ranjina ne daje ženi cara Dušana nikakovo ime; ali zato ženu bosanskoga kralja Stjepana stalno naziva kroz čitav tekst Marha, to jest Mara. No o grobu njenom, ne zna ni on još ništa.

Kako vidimo, s Ranjinom — oko polovine XVI. stoljeća — nije priča o bosanskom kralju Stjepanu i ženi mu kraljici Mari mnogo napredovala; tek su se pokazale neke sitne sumnje u jedan ili drugi detalj dojakosnjega pričanja.

Međutim pošlo se koji decenij donije za važan korak dalje. Vidjesmo iz dosadašnjega teksta anonimova i Ranjinina, da se uzimalo, da je dubrovački prijatelj i dobrotvor, bosanski kralj Stjepan, umr'o u Bosni kod kuće, a samo udovica njegova, pre-

selivši se u Dubrovnik, proživjela je ondje svoje posljednje dane i dočekala smrt. Sa svim je bilo prirodno, da se i bez dubljega kombinovanja uzelo misliti, da je kraljica Mara (Margareta) našla i u Dubrovniku svoj grob, i to dabome u onoj crkvi, koja je bila zadužbina njena muža i kraj koje je ona tobože živjela. Veći interes u dubrovačkoj javnosti za kraljicu Maru-Margaretu i njena muža bosanskog kralja Stjepana, javlja se prvi puta tek oko 1571., kad je — kako već čusmo — trebalo rušiti jednu drevnu crkvicu kod vrata sv. Margarete. Posljedica pak toga interesa za tu legendarnu (traditurnu) kraljicu i njena legendarnog muža (fama ferebat) bosanskoga kralja, bile su dvije spomen-ploče s napisima, koje su nam se srećom sačuvala, a po vremenu postanja — i duševnoga interesa i materijalne izradbe — nijesu daleko jedna od druge. Prva je ona već gore pomenuta spomen-ploča na današnjoj crkvi sv. Margarete, učinjena skoro poslije 1571., naime, kad je bila sagrađena nova crkvica sv. Margarete. Napis njen kaže, da »svijet priča« (traditurno), kako je »nekoć u blažena vremena« (olim beata cum fuere saecula) crkvicu u čast djevice Margarete podigla »bosanska kraljica Margareta«.¹⁰⁸

Ne može biti sumnje, da su gradnja nove crkve sv. Margarete i sastavljanje napisa probudili u Dubrovniku taki isti javni interes i za crkvu sv. Stjepana. Sada su najednom neki stali pričati (fama ferebat), da je i tu crkvu podigla kraljica Margareta, a njen muž bosanski kralj Stjepan, taj prijatelj i dobrotvor dubrovački, da je ondje pred ulazom našao grob, koji se sada dabome više ne može raspoznati, jer su svi ta-

¹⁰⁶ Ragnina, Annali ed. Nodilo 230.

¹⁰⁷ O tome gl. gore str. 35.

¹⁰⁸ O historijskoj vrijednosti toga napisa up. gore str. 34.

mošnji grobovi propali od starosti, pošto su izvrgnuti bili vremenskim nepogodama i lakomim ljudima, koji vole da pljačkaju grobove. To se nažao dalo dubrovačkom patriciju Juniju Matejevu Gradiću, i on zamoli papu Grgura XIII., da mu dopusti, da otvori sve one stare grobove kod crkve sv. Stjepana i da onda sve nađene kosti zajedno stavi u nov grob, što će ga izgraditi o svome trošku. Kad je papa Grgur XIII. († 10. apr. 1585.) dao privolu, Junije Rastić ispunio je onda, poslije pet godina, svoje obećanje (1590.) i postavio potom spomen-ploču na novom grobu s ovim natpisom: »Godine 1590. dade Junije Matejev Gradić privolom pape Grgura XIII. prenijeti u ovaj grob, što ga je načinio svojim troškom, kosti iz grobova smještenih pred ovom crkvom, koji su se već raspadali od starosti, a pričalo se, da su među njima bile sahranjene, izvrgnute pakostima vremena i ljudi, i kosti bosanskoga kralja Stjepana, čija je žena Margareta podigla ovu crkvu u čast svecu imenjaku svoga muža.«¹⁰⁹

Iz ovoga napisa vidimo: 1. da je Junije Rastić mislio, da je o ostalim kostima sabrao i položio u nov grob

i kosti bosanskoga kralja Stjepana, muža kraljice Margarete;¹¹⁰ 2. da se u to vrijeme, pretkraj XVI. stoljeća, u Dubrovniku pričalo, da je crkvu sv. Stjepana sagradila kraljica Margareta. Značajno je za naše raspravljanje, da tek odsada dalje — dakle od druge polovine XVI. vijeka, a očito u vezi s oba ona napisa na crkvama sv. Margarete i sv. Stjepana — žena bosanskoga kralja Stjepana, nekoć kraljica Mara (kod anonima i Ranjine) stalno nosi ime kraljica Margareta. I 3. da u tom napisu nema ni slovca o tome, da on krije grob kraljice Margarete, ili drugim riječima: tvrdnja da su »Braća hrvatskoga Zmaja« 1927. otkrila grob hrvatske kraljice Margarete na osnovu ovog napisa — za kaki drugi ja bar ne znam — prosto je neistinita izmišljotina.¹¹¹ Je li do toga došlo zbog nedovoljnoga znanja latinskoga jezika, u kojem je napis napisan, ili je to možda posljedica brzopleta i nepromišljena istrčavanja, da se svijetu što prije javi golemo jedno otkriće, to se sada mene ne tiče. Ja samo znam i tvrdim pred čitavim svijetom, da napis Junija Gradića od godine 1590. ne govori ni slovca o grobu kraljice

¹⁰⁹ Original glasi: »Iunius Gradius Mathaei filius pietate motus ossa ex sepulchris ante hanc aedem positis iam pene vetustate dirutis, in quibus etiam Stephani regis Bosnae, cuius uxor Margarita hanc aedem divo viri cognomini posuerat, condita fuisse fama ferebat, caeli et hominum iniuriis obnoxia, in hoc sepulchrum sua impensa factum, annuente Summo Pontifice Gregorio XIII. transferenda curavit anno MDLXXXX.« (Objelodanio ga prvi: Farlati, III. sacr. VI. 256, ali s godinom MDLXXX., što bi s obzirom na papu Grgura XIII. moglo da bude, ali na ploči jasno se čita MDLXXXX; onda Skurla, Moćnik 67 — 68 dobro po originalu).

¹¹⁰ Tako su napis Gradićev razumijevali već Farlati o. c. VI., 256 i Skurla, Moćnik 67. Tako kaže i Don Niko Givanović (»Dubrovnik« I, 278).

¹¹¹ Tako piše Dr. Zvonimir Bjelovučić u zagrebačkom »Slobodnom Glasu« od 20. travnja 1929. u feljtonu s natpisom: »Hrvatsko svetište. Grob hrvatske kraljice Margarite u Dubrovniku« ovako od riječi do riječi: »Pronadoh... da je plemić dubrovački Junij Gradić prenio sve kosti pred crkvom (sc. sv. Stjepana) i okolo nje godine 1590. u jedan novi za to naročito sagrađeni grob, pa i kosti kraljice Margarite. Taj je grob nađen« i t. d.

Margarete, već jedino o grobu njena muža kralja Stjepana, i da taj napis čak iznosi novu jednu varijantu u nizu izmišljotina, što su se splele oko drevne crkve sv. Stjepana, to jest, da je ovu crkvu sagradila — kraljica Margareta. Dakle, nešto potpuno protivno svemu dojakošnjemu pričanju — najjači dokaz, kako je »tradicija« lakoumna i površna, i kako ona za historiju kao nauku ništa ne znači, baš kao ni docnije skovani napisi, koji govore o događajima, što su se tobože bar pet stotina pa i više godina ranije zbivali.

No baš u to isto vrijeme, kad je ovako porastao u Dubrovniku interes za bosanskoga kralja Stjepana i kraljicu Margaretu, živio je i radio je u gradu talijanski dominikanac iz Firence, učeni otac Serafin Razzi (r. 1531. † 1611.). On je bio 1587. i 1588. nadstojnik dubrovačkoga dominikanskoga samostana, a po smrti nadbiskupa Rafaila Bonella (17. jula 1588.) izabran je i kapitularnim vikarom nadbiskupije dubrovačke i ostao na tom mjestu četiri i po mjeseci do dolaska novoga nadbiskupa Pavla Albera. Skoro potom, vjerovatno na početku 1589., Razzi je pošao u Kotor a onda se vratio u Italiju, gdje je 1595. u Luki (Lucca) izdao knjigu *La storia di Ragugia*, kao prvu štampanu historiju dubrovačku.¹¹² Razzi je ovo djelo napisao još u Dubrovniku te je za najstarije vrijeme naprosto u skraćenoj formi prepisao ono, što je našao kod anonimnoga ljetopisca, odnosno kod Ranjine, ali i dometnuo ponešto, što je čuo drugdje. Zato Razzi i priča o bosanskom kralju Stjepanu i ženi mu kraljici Margareti ovako:

»Godine 815. hoće neki dubrovački pisci, da je sagrađena ili barem obnovljena i uvećana (o almeno ristaurata ed aggrandita) bila crkva sv. Stjepana troškom od 1800 dukata, i da su u toj crkvi položene svete moći, koje su prije bile u crkvi sv. Srđa.¹¹³ God. 817. Stjepan Nemanja (II), vladalac bosanski, koji je zbog dobročinstava prije primljenih od Dubrovčana, njima bio darovao velik dio zemljišta stonskoga (del territorio di Stagno!), čuvši za slavne crkve i krepostan život svećenika u Dubrovniku, dođe sa svojom ženom kraljicom Margaretom da pohodi svete moći, koje se još i danas čuvaju u crkvi sv. Stjepana Prvomučenika. I bio je tako ljubazno dočekan, da je ostao vrlo zadovoljan od dobrote Dubrovčana te nije nikad ni kasnije prestao, da ih slavi kao velikodušne i uslužne ljude. I pričaju još (narrano), da je on, pokazavši se darežljiv, bacio izlazeći iz hrama, u kojemu je bio na službi božijoj, puku u srebrnim i zlatnim novcima svotu čak do 2.000 škuda. Potom htjede da vidi vijeće vlastele, i darova i njima ubavu uvalu Župu, pa Šumet, Rijeku i Zaton (Brgat fali). I dade također sagraditi u svima tim selima crkve u čast i pod imenom sv. Stjepana. I kraljica Margareta toliko zavoli mir i pobožnost ovoga grada (Dubrovnika), da je — kad joj je poslije nekoga vremena umro muž i kad je poželjela da preostalu čest života provede u službi božijoj i u svetom udovištvu — izabrala sebi, ostavivši svoje kraljevstvo, za prebivalište grad Dubrovnik. I ovdje ona zaista svršila svoj život među vla-

¹¹² Puni je natpis ovaj: *La storia di Ragugia scritta nuovamente in tre libri da F. Serafino Razzi, dottor theologo domenicano. In Lucca per Vincenzio Busdraghi (1595).* Ima i novo izdanje s istim natpi-

som, što ga je štampao u Dubrovniku 1903. prof. Josip Gelčić, a kojim se i ja služim.

¹¹³ Nov podatak, doduše nepoznata podrijetla, ali historijski potpuno beznačajan.

dikama (gentil donne) dubrovačkim, i bi sahranjena u toj crkvi sv. Stjepana s onim počastima, koje dolikuju takovoj ženi«. Potom priča Razzi, tačno po anonimnu, one žalobne svečanosti dubrovačke, kad je umro kralj Stjepan (za narikače kaže »le quali cantando all' usanza Bossinese...), kako je kraljica Margareta dala graditi gradske zidine i crkvu sv. Margarete i najposlije, kako su Dubrovčani lukavo obračunali s onim Bošnjacima, koji su po njenoj smrti od njih zatražili »blago kraljice Margarete.«¹¹⁴

Od svih tih detalja nas kod Razzija može samo jedan podatak da zanima, a to je, da je on prvi, koji kaže, da je kraljica Margareta našla grob u crkvi sv. Stjepana. Kad ga uporedimo s onim Gradićevim napisom, koji je možda tek godinu dvije docnije podignut, onda nam postaje jasno, da su tada (malo pred g. 1590.) u Dubrovniku cirkulirale dvije verzije: jedni su pričali, da je kod crkve sv. Stjepana sahranjen kralj Stjepan, a drugi, da je tamo grob našla njegova žena kraljica Margareta. Historijske istine dabome ima u jednoj verziji baš toliko, koliko u drugoj. Za naše raspravljanje pak od interesa jedino je to, što se poslije toga više ne javlja verzija o grobu kralja Stjepana, već se stalno drži ona o kraljici Margareti.

Malo vremena poslije Razzija javio se svojim poznatim djelom »Il regno degli Slavi« dubrovački benediktovac Mavro Orbini († 1614), u kojem je iznio prvu zajedničku historiju Hrvata, Srba i Bugara.¹¹⁵ Zna se, da to djelo nema za ra-

nije vrijeme, to jest pred XIV. stoljećem, baš nikake vrijednosti. Sve je to nekritična kompilacija iz poznatih nam starijih pisaca, ne samo domaćih, nego i stranih, zapadnoevropskih i vizantijskih, pače i grčkih i rimskih. No prava baza svega pričanja za IX., X. i XI. stoljeća jeste Ljetopis Popa Dukljanina. Orbini — a tako rade i drugi autori još od Ranjine do Rastića — kombinuje naime, bez ikake kritike, jedne pisce s drugima prema svome čefu. O kakoj upotrebi isprava ili drugoga autentičnoga materijala, nema tude ni govora; to se tek opaža za XIV. i XV. stoljeće, gdje se može u Orbina zaista naći i po gdjejeko zlatno zrnice među mnoštvom šušnja.

Orbini dakle pričajući najstariju historiju Bosne i polazeći kod toga posla ponajviše od pričanja Dukljaninova, spominje kralja Kresimira (= Petar Kresimir IV.) »sina Tješimirova« (!) »gospodara u Hrvatskoj i Bosni«, koji je svoju vlast protegnuo i nad Dalmacijom. »Njega naslijedi Trebellio figliuolo di Eotho della Scala (= Slavac),¹¹⁶ koji se oženio njegovom kćeri imenom Mada (= Neda), s kojom steče vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom. Naslijedio ga je sin (!) Stjepan (= Stjepan II.). Grad Dubrovnik za vrijeme vladanja pomenutoga kralja Kresimira oko 1035. bio je neprekidno u ratu kroz tri godine s Bošnjacima... Kad je došao na vladu Stjepan (= Stjepan II.), koji je bio gospodar i Bošnjakom, umre u brzo, a naslijedi ga sin Vukmir, a ovoga onda mlađi brat Kresimir drugi. O Vukmiru i Kresimiru drugom neću da pišem, jer ništa nisam mogao da sa-

¹¹⁴ Razzi, ed. Gelčić 29 — 32.

¹¹⁵ Knjiga je štampana u mjestu Pesaro (u ankonitanskim Markama) 1601. O. Orbini up. Šišić. Priručnik I, Zagreb 1914, str. 42-43.

¹¹⁶ Gl. o toj izmišljotini Zagrepčana Pavla Skalića ono, što sam pisao u Vjesniku hrv. arheol. dr. knj. VII. Zagreb 1904, 159 — 161.

znam o njima, ni iz starih povelja ni iz drugih izvještaja, osim to, da taj kralj Kresimir drugi nije imao djece sjem jedne kćerke, koju je udao za ugarskoga kralja; njeni pak sinovi bili su potom kraljevi u Ugarskoj. Osim ovih i njihovih sinova, ne može se ništa naći o rodu plemenitih bosanskih kraljeva. Dubrovčani — kako neki hoće — primili su na dar od ovoga kralja Kresimira drugoga (oca Vukmirova) župu, Rijeku i Zaton, premda drugi kažu, da su Dubrovčani ova mjesta od njega kupili. Kad je on umr'o, žena je njegova Margareta došla u Dubrovnik i tako je zavoljela miri pobožnost ovoga grada, da je ostavivši svoje kraljevstvo, izabrala za svoje stanovanje ovo mjesto, gdje je i sveto svršila svoj život i bila pokopana u crkvi sv. Stjepana. Tu još danas traje spomen o tomu.¹¹⁷

Kako vidimo, ta je nekritična pisanija Orbinova, u kojoj su izmiješani posljednji neki hrvatski kraljevi iz druge polovine XI. stoljeća s nekim Dukljaninovim fantastičkim vladarima, bez ikake vrijednosti. Tek je značajno, što je Orbini bio prvi, koji je uzeo ove vladare nazivati gospodarima »in Croatia et in Bosna«, kod čega mu je Dukljanin pravi izvor. Ta je Orbinova kombi-

nacija odsada dalje bila kao neko sjeme, koje će docnije donijeti ploda.

Četiri godine poslije Orbina publikovao je u Veneciji novo djelo o prošlosti dubrovačkoj domaći plemić Jakov Petrov Lukarević (Giacomo di Pietro Luccari r. 1551. † 1615.).¹¹⁸ O kralju Stjepanu i kraljici Margareti zna tek toliko da kaže: »Stjepan kralj dalmatinski« (Stefano rè di Dalmazia) — koga spominju: »Carlo Sigorio, Cesare Baronio, Ricardo Borovis, il Prete di Doclea e le nostre (= dubrovačke) chroniche¹¹⁹« — došao je u Dubrovnik sa svojom ženom Margaretom, rođenom od rimske krvi. I nešto na uspomenu Pavlimira Bela, koji je bio toliko zaslužan za grad Dubrovnik, a otkale je on potekao, nešto opet zbog usluga i gostoprimitva, koja su mu Dubrovčani onda učinili, dade im (kralj Stjepan) župu s čitavom teritorijom, Gruž, Rijeku i Zaton....¹²⁰ Po smrti Stjepanovoj Margareta žena njegova preseli se u Dubrovnik i ponese sa sobom dva komada drva časnoga križa s mnogim drugim svetačkim moćima, i pohrani ih u crkvi sv. Stjepana Prvomučenika, koju pominje i car Konstantin Porf. Ona (kraljica Margareta) sagradi i jednu bogomolju (oratorio), koje je ime ona nosila, i u njoj učini sebi grob (dove fece la sua sepultura)... Učinivši sve to, pot-

¹¹⁷ Orbini, Il regno degli Slavi 346 — 347. Ove je posljednje riječi o kraljici Margareti Orbini doslovce prepisao iz Razzija. Ono pred tim očito su vijesti ugarskih ljetopisaca o udaji kćeri hrvatskoga kralja Kresimira III. za Emerika, sina ugar. kralja Stjepana I. Svetoga.

¹¹⁸ Cijeli natpis knjige glasi: Copioso ristretto degli annali di Ragusa di Giacomo di Pietro Luccari, gentiluomo Raguseo. Venezia 1605. Ima i drugo izdanje s istim nat-

pisom, a štampano u Dubrovniku 1790. Ja se služim ovim drugim izdanjem.

¹¹⁹ Sve su to pisci iz različitih vremena, kojih pisanje nije ni u kakoj vezi s našim pitanjem, jer najveća čest njih govori o hrvatskom kralju Stjepanu I. (o. 1030. — 1058.), dok Pop Dukljanin i dubrovački ljetopisi govore o „bosanskom“ kralju Stjepanu.

¹²⁰ Poslije toga Lukarević čini kratak ekskurs o Gružu, koji nema nikake veze s našim raspravljanjem.

striže se i pokaluderi te umre u slavi svetačkoj.¹²¹

Osim onih podataka, što ih je preuzeo iz poznatih nam djela svojih prethodnika, Lukarević je već čvrsto uhvatio ideju Orbinovu i uzeo dosadašnjega »bosanskoga« kralja Stjepana identifikovati s hrvatsko-dalmatinskim kraljem Stjepanom I. (o. 1030—1050). I Orbini i Lukarević dobro su naime znali, da prije 1377. nije nikad bilo bosanskih kraljeva, šta više, baš je Orbini i danas još naš jedini svjedok, da se prvi bosanski kralj Stjepan Tvrtko krunisao nad grobom sv. Save u manastiru Mileševu. Zato oni i jesu podatak iz starih dubrovačkih ljetopisa (anonima i Ranjine) naprosto prebacili u XI. stoljeće i povukli na pozornicu hrvatsko-dalmatinskoga kralja Stjepana I. (odnosno Kresimira), jer su iz Dukljaninove kronike znali, da je Bosna bila često u državnoj vezi s Hrvatskom i Dalmacijom. No da je ta Bosna bila u XI. stoljeću (i ranije) van svake i teritorijalne i državne veze s Humskom zemljom i Trebinjem, tim neposrednim susjedima dubrovačkim, za to oni nijesu mnogo pitali. Njima je glavno bilo, da onaj podatak dubrovačkih anala o kralju Stjepanu i njegovoj ženi kraljici Margareti nekud smjeste. Dakle: Orbini, a još više Lukarević, prvi su pronalazači hrvatskoga kraljevskoga para — Stjepana i Margarete.

Dalje je Lukarević prvi pisac, ko-

ji kaže, da je kraljica Margareta donijela u Dubrovnik dva komada od drveta časnoga Križa Isusova i darovala ih crkvi sv. Stjepana. Te moći zaista su postojale već u XV. stoljeću,¹²² a čuvaju se još i danas,¹²³ ali kad su došle u Dubrovnik, ne zna nitko pouzdano kazati. Svakako ni Lukarević ni drugi ljetopisci, koji njege prepisuju, ne mogu da budu u tom pitanju bistri historijski izvori. Tek se jedno razbire. Dubrovčani volili su u docnija vremena ove moći dovoditi u vezu s tobožnjom rimskom porodicom Croce (Kružić, sloven. vazda tako). To ime, koje na talijanskom jeziku znači Križ, svakako je dalo povoda onoj kombinaciji, a jer je i kraljica Margareta tobože bila »po ženskoj lozi« iz te porodice, nije bilo teško iskombinovati i dalji korak, to jest, da je te moći u Dubrovnik donijela kraljica Margareta.

No mnogo je interesantniji drugi novi podatak Lukarevićev, naime da je kraljica Margareta našla grob u crkvi sv. Margarete, koju da je ona i sagradila. To bi i opet bila jedna nova verzija s početka XVII. stoljeća uz one druge dvije s kraja XVI. stoljeća, što smo ih već upoznali, o grobu kralja Stjepana i kraljice Margarete u crkvi sv. Stjepana — jasan dokaz vruldanja pučke »tradicije« o kraljičinom grobu, koja se tek nedavno, to jest poslije 1571., uzela stvarati.

A sada da vidimo, što kaže i kako piše glavni svjedok naših da-

¹²¹ Luccari, Copioso ristretto² 8 — 9.

¹²² Nijedan od starijih dubrovačkih ljetopisa, ni Milecije pa ni Tubero, još ne govore ništa o tim moćima, a što je još važnije, ni Filip de Diversis, koji je 1440. napisao veoma tačan i vrijedan opis Dubrovnika, njegovih crkvi i svetačkih moći, također ne govori o njima ništa. Prvi ih pominje anonimni ljetopisac s kraja XV. sto-

ljeća (up. gore str. 22), ali kaže, da ih je u Dubrovnik donio kralj Radoslav Bello (= Pavlimir) čak godine 457. Začudo otprilike u isto vrijeme pominje ih jedan stari spisak svetačkih moći crkve sv. Stjepana od god. 1493. naprosto riječima: »item duae petiae bonae quantitatis Ligni Domini (Skurla, Moćnik 32)«.

¹²³ Skurla o. c. 42 i dalje.

našnjih obretnika groba hrvatske kraljice Margarete — Junije Rastić.

Junije ili Džono Antunov Rastić (Resti r. 1669. † 1735.) potomak je praplemstva dubrovačkoga, koje je svoje podrijetlo povlačilo čak iz Epidavra. U ispravama pominje se ta porodica još od XII. stoljeća, i to najprije kao Rasti, a od XIV. stoljeća dalje kao Resti (slovenski vazda Rastić). Junije Rastić bio je član dubrovačkoga senata i veoma utjecajna ličnost. Njemu su do ruku došli rukopisi Frana Gundulića († 1589), koji je godinama sabirao historijsku građu u dubrovačkom državnom arhivu. Ove rukopise (*«Apparatus ad historiam Ragusanam»*) htjede još prije Rastića da sredi u historijsko djelo franjevac Ivan (Dživo) Marinov Gundulić († 1650), ali ne obavi posla. Poslije njega prihvati se posla Junije Rastić, ali ga ni on ne dovrši potpuno, već dotjera samo do godine 1451. Prema tome djelo Rastićevo nije potpuno originalno, nego zapravo potpunija i dotjeranija redakcija onoga materijala, što su ga počela sabirati i obrađivati još ranije ona dva Gundulića. Po smrti Rastićevoj njegov je rukopis došao u ruke prijatelja mu Vladislava Gučetića (Gozza † 1746), ali štampom izdala ga je tek u naše vrijeme Jugoslavenska akademija u redakciji prof. Nodila.¹²⁴

Rastić je radio u prvoj polovini XVIII. stoljeća, dakle u vrijeme, kad je davno već izišlo klasično djelo Lucijevo (1666.) i kad je u Hollandiji započelo blagotvorno kritično djelovanje isusovca Bollandia (*«Acta Sanctorum»* od 1643. dalje), a u Francuskoj, zaslugama benediktovca Mabillona († 1707.), paleografsko-diplomatički pokret, dok

je u Italiji trudom bibliotekara Muratorija († 1750) izišlo na svjetlost veliko mnoštvo srednjovjekovnih kronika i historijskih pisaca. Položeni su dakle već bili u Evropi osnovi moderne kritičke historije, koja je tražila od autora, da ima u prvom redu operirati s autentičnim suvremenim izvorima, to jest s ispravama, zapisnicima korporacija (sabora, državnih vijeća, sinoda, gradskih vijeća i t. d.) i savremenim piscima. Sasvim je prirodno, da je i Rastić došao, pod utjecaj nove ove kritičke škole i uzeo nastojati, da svoj rad udesi prema njenim zahtjevima. Evo kako se on sam o tome izražava u predgovoru svoga djela: »I kao što ću se ja za prva stoljeća poslužiti svjedočanstvom poviše inostranih autora, upoređujući ih s onim autentičnim spomenicima, što ih imamo u Dubrovniku, tako ću za novija stoljeća pribjeći nepobitnoj istini javnih arhiva. Ovo ističem za one, koji budu (moje djelo) čitali i htjeli da ga kritikuju; neka znadu, da smo mogli rđavo pisati, naročito u tuđem jeziku, ali nikako nismo mogli da ne pišemo istinu. Naći će se kogod, koji će protiv moга pričanja iznijeti različite autore te su ranije pisali. Priзнајем, da stari pisci imaju po prirodi same stvari veliku prednost ispred modernih, jer su stajali bliže vremenu opisanih događaja i dosljedno bili u položaju, da i napišu pouzdaniје vijesti. Ali svako pravilo ima i svoj izuzetak, pa i ovo moje djelo, iako je moderno, nije podvrgnuto onoj općoj mani, jer sve vijesti, koliko o događajima, toliko i glede hronologije, pocrpane su iz autentičnih dokumenata, što se čuvaju u arhivu ove republi-

¹²⁴ Chronica Ragusina Junii Restii (ab originae urbis usque ad annum 1451).

Digessit Speratus Nodilo. (Monum. Slav. merid. vol. XXV.) Zagreb 1893.

ke, kako sam to i obilježio sa strane kod svakoga događaja, jer treba znati, da važna prastara pisma, što su pripadala državi, pohranjivala su se u ona vremena u relikvijarima i kod državnoga blaga, gdje se i danas nalaze. Druga pisma iz nama bližih stoljeća davahu se na čuvanje gospodi blagajnicima. U tajništvu državnom pak postoje u mnogo tomova odluke i sve odredbe upravitelja republičinih, a nazivale su se te knjige u staro vrijeme »Libri delle Riformazioni«.¹²⁵

I zaista, Rastić je najbolji i najpozdaniji ljetopisac dubrovački, jer se obilno poslužio za svoje djelo dubrovačkim državnim arhivom, koji mu je kao visokom državnom zvaničniku vazda bio pristupan, i to u prvom redu knjigama »Reformazioni« dubrovačkih državnih vijeća, pa ispravama i diplomatskom korespondencijom. No taki posao mogao je Rastić da čini i vrši samo za one epohe dubrovačke historije, iz kojih su se u dubrovačkom arhivu zaista i čuvali akti. Međutim u Rastićevo vrijeme dubrovački arhiv nije imao (kao ni danas što nema, a tako je bilo već i davno prije Rastića) baš nijedne autentične isprave starije od godine 1000.,¹²⁶ pa ni zapisnika državnih vijeća (»Reformazioni«) starijih od godine 1300.¹²⁷ Zato se Rastić za najstariju historiju dubrovačku — a ta nas sada jedino i zanima — nije ni mogao poslu-

žiti dubrovačkim državnim arhivom (pa i nikojim drugim), nego je morao — kako i sam kaže u netom citiranim prvim riječima — segnut za već nam poznatim starijim i mlađim ljetopisima i izraditi u stvari kompilaciju, koju je udesio prema svome znanju i osjećaju historijskom. Zato je Nodilo sasvim ispravno i kazao: »Rastićevo pripovijedanje starih događaja, uz gdje koje ispuste i hronologične ne mnoge ispravke, u cijelosti je ono isto, koje i u starim ljetopisima.«¹²⁸

Da je tome zaista tako, pokazat će nam sada ono, što je Rastić napisao o kralju Stjepanu i ženi mu kraljici Margareti. Da ne moram docnije napose analizovati svaki njegov detalj, ja ću stoga Rastićev tekst odmah ovdje ispod linije popratiti bilješkama, u kojima ću pokazati, otkud je Rastić što uzeo, dakle ja ću otkriti njegove izvore.

Pričajući na osnovu ljetopisa Popa Dukljanina, kako su po smrti kralja Polimira (= Pavlimira) — koga stavlja u prvu polovinu X. stoljeća¹²⁹ — buknuili u njegovoj slovenskoj državi građanski ratovi te se ova pocijepala pod vodstvom različitih banova, Rastić kaže, da je od toga Dubrovnik imao u jednu ruku koristi, jer je njegovo pučanstvo raslo useljavanjem bjegunaca iz Bosne; ali u drugu i štete, jer je Dubrovnik zbog toga došao u rat s Bošnjacima, koji su mu i potukli vojsku.¹³⁰ Tako je to bilo, dok nije ponarastao sin Polimirov Tješimir (Tiescimir), ko-

¹²⁵ Resti, *Chronica* str. 4 predgovora piščeva, (Alli lettori).

¹²⁶ Izuzetak bila bi isprava pape Zaharije od 743., ali to je običan falsifikat negdje iz XII. vijeka.

¹²⁷ Na tu je važnu okolnost obratio pažnju Nodilo već u raspravi o najsta-

rijim dubrovačkim ljetopisima (»Rad« 65 str. 119 — 121).

¹²⁸ Nodilo o. c. 121.

¹²⁹ Ovo datiranje, a tako i ostala, koja se navode, jesu Rastićeve samovoljna kombinacija, bez uporišta u bud kakom izvoru.

¹³⁰ Izvor: anonimni ljetopisac i Ranjina,

ji se rodio po očevoj smrti, te uz pomoć tasta svoga, bana Hrvatske, pokorio buntovne Bošnjake.¹³¹ Potom produžuje Rastić od riječi do riječi: »I malo potom (t. j. tobože poslije 932.) Stjepan kralj onoga dijela Bosne, koji se zove Bijela Hrvatska — a koji je dopao njegovu ocu Kresimiru još onda, kad je taj s bratom Predimirom dijelio očevo kraljevstvo¹³² — zbog teške bolesti zavjetova se, da će obnoviti (ristaurare) crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku, pošto se ova, sagrađena još za osnutka grada — kako kaže Porfirogenit — nalazila zbog starosti u rdavom stanju. I poslanik kralja Stjepana ostade u Dubrovniku zabavljen oko te gradnje za dvije godine, potrošivši dosta veliku svotu novaca. Sagrađi stan svećeniku uz tu crkvu, u koju postavi za župnika (per piovano) jednoga pobožnoga rodaka, po imenu Stojka. Nije kralj samo dao obnoviti tu crkvu, nego i on i njegova žena, kraljica imenom Margareta, od rimskoga koljena, poslaše veliku množinu srebra, da se ukrase sve moći svetaca, koje se u velikom broju nahode u toj crkvi (god. 940.). I kraljica, koja je bila pobožna princeza, htjede da lično posjeti tu crkvu, na što je kralj privolio. Ali prije negoli se uputiše, dade (kralj) obznaniti Dubrovčane o svojoj odluci, da pripreme stan njemu, kraljici i cijeloj pratnji. A Dubrovčani odgovoriše, da ih veoma raduje njegov dolazak i da će pripremiti sve ono, što treba za konačenje Njeg. Veličanstva i kraljice sa glavnim velikašima

njegova dvora; ali, jer je grad malen, treba da se ostali zadovolje da ostanu vani, ne bi li se tako izbjegla svaka moguća prilika, da ne dođe do zbrke; i tako se sporazumješe. Na to kralj s nekoliko velikaša i kraljica sa svojom pratnjom udoše u grad, a ostali dio dvora zaustavi se u Župi i u Konavlima. Njihova Veličanstva pohodiše crkvu sv. Stjepana i ostaviše velike milodare za molitvu (službu božiju). Budući da je republika prema njemu postupila vanrednim poštovanjem, darova joj u znak prijateljstva predjele Župe, Brgata, Rijeke, Gruža,¹³³ Zatona i jedan dio Šumeta obvezavši republiku, da da u svima tim selima sagrađiti crkve sv. Stjepana, sve jednake veličine. I otputovavši iz Dubrovnika malo vremena poslije toga umre (kralj) u Bosni. Bilo mu je učinjeno opijelo u Dubrovniku kao vladaru zaslužnomu za Dubrovnik. Ali kraljica Margareta ostavši udovica i bez potomaka odluči, da će se povući u Dubrovnik, što je malo docnije i izvršila, a otpratili su je na taj put mnogi bosanski velikaši, od kojih neki ostaše u Dubrovniku. Ona dade republici dar od 200 lira glame, što je jedna vrsta srebra, izmiješana s dobrim dijelom zlata. Smrt njezina muža toliko ju je ražalostila, da je odlučila poći u samostan. Zato je, izabравši crkvu sv. Stjepana, dala uz nju sagrađiti skroman stan i vodila je pobožan život. Dala je sagrađiti nedaleko i crkvicu s imenom sv. Margarete, koja je s vremenom bila prenesena malo dalje od prvoga mje-

¹³¹ Izvor: Pop Dukljanin (moje izdanje 323); hrvatski se ban zove kod Dukljanina Čudomir (Cidomir).

¹³² Ta je stavka o kralju Stjepanu, Bosni, Bijeloj Hrvatskoj, njegovu ocu Kresimiru i stricu Predimiru uzeta iz Popa Dukljanina (moje izdanje str. 327). Ali je na Rastića utjecalo i pisanje Orbinovo i Lu-

karićevo. »Dio Bosne, koji se zove Bijela Hrvatska« svojevoljna je izmišljotina Rastićeva. I Pop Dukljanin priča, da Bosna i Rasa zajedno čine Srbiju, dakle otprilike kaže ono isto, što i car Konstantin Porf. »Bijela Hrvatska« ni po Dukljaninu nije nikad bila »dio Bosne«.

¹³³ Za Gruž izvor: Luccari, Cop, rist.

sta, dok je na starom mjestu republika dala sagraditi tvrđavu, što se i danas zove sv. Margareta.¹³⁴ Ova je kraljica donijela u Dubrovnik dva komada drva časnoga Križa, od kojih se veći nalazi danas među moćima u javnoj riznici.¹³⁵ I pošto je neko vrijeme provela u primjera vriednom svetom životu, umre i bi pokopana u grobištu crkve sv. Stjepana.¹³⁶ Poslije smrti kraljičine Bošnjaci iznoseći neka prava na imovinu, što ju je posljednjom svojom voljom ostavila Dubrovniku, pokrenu rat i dodoše s jakim četama da učine štetu državi (dubrovačkoj). Kako je navela bila nenadana, uspjelo im je, da su popalili i opljačkali gotovo čitavu teritoriju. Kad je to vidjela republika, pokušala je, da ih na lijepi način primiri, ali kad ništa nije pomoglo, Dubrovčani biše prinudeni, da se posluže lukavošću, te natovarivši na mnogo kola mnogo vina, odvezu ga u ime nekoga trgovca do tabora pomenutih Bošnjaka, a ovi već od prirode lakomi za vinom, kojega u Bosni nema, zaplijene ga i pijući neumjereno ostadoše te večeri svladani od mnozine uživana vina. Kad su Dubrovčani uvidjeli da im je igra uspjela, napadnu s jakom četom vojnika bosanski tabor. Ovi pokušashe da se opru i brane, ali napadaj došao je toliko nenadano, da je najveća čest (Bošnjaka), dok su se htjeli da postave u red, bila sasječena zajedno s vodama, a ostalo bi zarobljeno. Taj srećni uspjeh primora Bošnjake da ugovaraju mir uz uslov, da

neće napadati dubrovačku državu i ništa više tražiti od baštine kraljice Margarete, dok se republika obavezala, da će zarobljenike pustiti na slobodu.¹³⁷

Kako vidismo, u čitavom ovom Rastićevu pisanju nema nijedne jedine njegove originalne misli, osim datiranja, a kamo li kake upotrebe dubrovačkoga državnoga arhiva! Zato i Nodilo — citirajući najprije one gore navedene Rastićeve riječi, u kojima se hvali, kako se služio dubrovačkim arhivom — dobro reče: »Svaki istraživalac dubrovačke davnine, čitajući ove obilne riječi u Rastićevo predgovoru, valja da misli sam u sebi: eto ispune, a možda i potvrde, ljetopisima. Nu kad pročita tri prve knjige njegova djela, na svoju žalost uvida, da ono Rastić obeća mazno na prazno. Za staro doba, ne samo da ovaj nema pred sobom ljetopisa savremenih, pošto ne može da ih ima, nego sve do 1012, god, nije mu dano navesti niti same jedne isprave, a rek' bih, da ih nije vidio već ciglih pet i otle dalje do god. 1100. Pa su i to, tek suhoparne darovnice benediktincima, u kojih se one i sačuvaše u manastiru lokrumskom, a nipošto kraj svetačkih moći u gradu Dubrovniku, ili u općinskim haznadara, gdje, po Rastićevim riječima, bijaše davni arkiv dubrovački. Istom u polovini XII, vijeka prosto je Rastiću odijeliti se od onih mršavih, a u gdje čemu i sumnjivih povelja benediktinskih, te za prvi put u

¹³⁴ O crkvi sv. Margarete sam Rastić navodi sa strane kao svoj izvor: Luccari. Pored toga dabome Rastić je poznavao i onaj već pomenuti napis.

¹³⁵ Izvor Rastićev o dvima komadima časnoga Križa je Luccari. U Rastićevo vrijeme te moći nisu se više čuvala u crkvi sv. Stjepana, jer je ona za potresa 1667. propala, nego su se čuvala u riznici,

kako je Rastić lako mogao da zna iz autopsije.

¹³⁶ Za grob kraljice Margarete izvor jesu: Razzi i Luccari.

¹³⁷ Za sve ostalo pričanje Rastićevo o kralju Stjepanu i kraljici Margareti, izvor su anonimni ljetopisac i Ranjina. Rastićev originalni tekst u Nodilovu izdanju str. 27 — 28.

god. 1154. poziva se na državni arhiv ad reliquias. Ali eto baš u to doba, i mi sa našim znanjem pristizemo Rastića: trgovački ugovor od god. 1169. među Dubrovnikom i Pizom, osim što u njega, nalazi se i u Ljubićevim »Listinama«, Ako nam se u historiji Rastićevoj i ušćuva sadržaj pogdjekojih isprava, koje nama zamakoše, a to je opet, iz različitih arhiva, danas sabrano i takvih listina, kojih u njega nema; pa je naše znanje, gdjeigdje, naprednije od Rastićeve. U ostalom, i darovna pisma, i trgovačke pogodbe, i ugovori mira, ne mogu nikako da ispune nestatak redovitoga povjesnog pripovijedanja, makar ovo bilo u oskudnoj ljetopisnoj formi, ili u žićima kojekakvim. Kao nehotе, osjeti i sam Rastić, da, uz jedine darovnice i spoljašnje ugovore, zija praznina u historiji, te pri koncu treće svoje knjige, pod god.

¹³⁸ Nodilo o. c. 122 — 123. Ove starije dubrovačke isprave ima sada i Smičiklas, Cod. dipl. II.

¹³⁹ Svi oni, koji su pisali poslije Rastića, igraju u našem pitanju tek sporednu ulogu, jer su prosti prepisivači i kompilatori. Zato ću ih ovdje u bilješki samo spomenuti (i to ne sve pisce, nego glavne predstavnike). Serafin (Saro) Crijević (Cerva r. 1686 † 1759), dubrovački dominikanac, povodi se u svome djelu »Sacra metropolia Ragusina« (rukopis u bibl. dominik. u Dubr.) za Lukarevićem i Orbinom te identifikuje kralja Stjepana s hrvatskim kraljem Stjepanom I., sinom Kresimira III., a ocem Petra Kresimira IV. riječima: »Stefanus iste non alius videretur, quam Dalmatiae atque Croatiae rex, Cresimiri regis filius«. Talijanski isusovac Jakov Coleti (Farlati, III. sacr. VI, Venezia 1800, 41) misli za kralja Stjepana, da je živio oko 980. i bio »filius Cresimiri ducis Chrobatiae, qui Cidomiravo materno in principatum successerat, ad quem Bosinam bello captam adiunxit, ut tradit Presbyter Diocleatise«. A

1206., šapuće zlovoljno: »Mnogo šta pišem, koje može da ne dolikuje ozbiljnosti historije«. ¹³⁸

I tako eto i glavni svjedok Junije Rastić nije i ne može da bude nikakvi autentični i bistri historijski izvor. Njegovo pisanje o kralju Stjepanu i kraljici Margareti zaista ne razlikuje se gotovo ničim od onoga anonimnoga ljetopisca iz druge polovine XV. stoljeća i Nikole Ranjine iz XVI. stoljeća, i zato i ne zavređuje ni više vjere, iako je on ostavio po strani mnoge od onih anahronizama i nemogućnosti svojih predložaka, u prvom redu anonimnoga ljetopisca i Ranjine. Sve su to tek izmišljotine, koje su kroz nekoliko posljednjih stoljeća — od XV. do XVIII. — poprimile, u literaturi prepisivanjem, prepričavanjem i dometanjem poznatu nam formu jedne — bajke. ¹³⁹

za kraljicu Margaretu kaže: »Duo fragmenta ex Ligno sanctissimae Crucis cum aliis divorum reliquiis, quas secum attulerat, pretiosis lipsanothecis inclusa, in aede S. Stephani deposuit. Sacellum d. Margaritae Virgini opere eleganti extruxit et ibidem sepulchrum sibi paravit«. Talijanski piarista i mnogogodišnji direktor dubrovačke gimnazije Fran Marija Appendini (r. 1768 † 1837), u djelu »Notizie storico-critiche« tomo I, Ragusa 1802, 252 — 255, identifikuje — prema Lukareviću — kralja Stjepana s hrvatsko-dalmatinskim kraljem Stjepanom I. i stavlja ga zato oko g. 1050. Onu bajku o navali Bošnjaka na Dubrovnik zbog blaga kraljice Margarete objašnjava, kao i Lukarević, s Dukljaninovima bajoslovnim kraljem Bogoslavom »rè di Dalmazia, figlio di Prelimiro e nipote di Stefano« (muža kraljice Margarete)! I kanonik dubrovački Stjepan Skurla (Moćnik 65) drži, da je ono hrvatski kralj Stjepan I., sin Kresimira III., a otac Petra Kresimira IV.; a jer se zna pouzdano, da je Stjepan I. za ženu imao Hicelu, kćer mlećakoga dužda Petra II. Orseolo, domišlja

Poznato je, da je dne 25. i 26. aug. 1898. otkrio Mgr. Bulić na Go. spinoj livadi, na lijevoj obali rijeke Jadr a u današnjem selu Solinu ne-daleko od Splita, među ostacima drevne crkve sv. Marije od Otoka, nadgrobni napis hrvatske kraljice Jelene. U ovom inače tačno datiranom napisu s godinom 976., bila su navedena dva hrvatska kraljevska imena: kraljevi Mihajlo i Stjepan, dok je kraljica Jelena označena kao žena, odnosno udovica kralja Mihajla, a mati kralja Stjepana. Budući da su oba ova hrvatska kralja bila nova imena, trebalo je utvrditi njihov identitet spram dosada poznatih vladara.

Mgr. Bulić pokušao je zato, da to učini na taj način, da je kralja Mihajla nadgrobne ploče identifikovao s Konstantinovim Kresimiro m († 945), a Stjepana s njegovim sinom Miroslavom († 949), uzimajući da su imena, sačuvana kod savremenoga vizantijskoga cara Konstantina Porf. narodna, a ona na nadgrobnoj ploči svetačka, po analogiji: Petar Kresimir ili Dmitar Zvonimir (uporedi: Stefan Vojislav ili Konstantin Bodin). Glav-

se, po primjeru nekih ranijih pisaca (Coleti i dr.), da je kralj Stjepan bio dva puta oženjen! Samo što oni raniji pisci kažu, da ta druga žena Stjepanova nije bila »plemenita Rimljanka« Margareta, već Zadranka Veke. njega od porodice Madijevaca, što takođe nije drugo, nego prosta izmišljotina. Međutim digao se prvi protiv bajke o kralju Stjepanu i kraljici Margareti, kao hrvatskih vladara, poznati Nijemac Joh. Engel (u knjizi »Geschichte des Freystaates Ragusa, Wien 1807, str. 67 bilj. a = Stojanovičev prijevod str. 17 bilj. a) i proglasi čitavo

ni dokaz za to mišljenje pružao je Mgr. Buliću »Catalogus ducum et regum Dalmatiae et Croatiae«, što se nekoć čuvao u biblioteci grofova Fanfogna-Garagnin u Trogiru, a sada je vlasništvo drž. arhiva u Zagrebu, i to u rukopisnoj zbirci XVIII. stoljeća »Salonitana et Spalatensia«. U tom katalogu hrvatskih vladara kaže se uz br. XVII. ovako: »Cresimirus I. filius Tiscimiri regis Serviae, a patre Bosina et regio titulo donatur circa 929; defunctoque Cidomiro socero Croaciam novo suo regno adiungit regiamque Salonae figit † 932; uxor Helena basilicarum apud Salonas fundatrix; obiit circa 954 = Kresimir I., sin srpskoga kralja Tješimira, dobio je od oca oko 929. Bosnu i kraljevsku titulu, a kad mu je umr'o tast Čudomir, pridruži on novom svom kraljevstvu Hrvatsku i smjesti prijestolnicu svoju 932. u Solinu; žena njegova Jelena sagradila je (dvije) crkve kod Solina; umr'o je (kralj Kresimir I.) oko 954.« Uz br. XVIII. pak kaže se ovako: »Stephanus I. alius Miroslabus, Miroslaus, Michael, persequente Vuchomiro fratre Ragusiam fugit 955, redux a Pribina ba-

pisanje i pričanje o kralju Stjepanu, kraljici Margareti »iznakaženom pričom« (Alles dies ist nur entstellte Sage), a historijska da je jezgra svega tek to, da je srpsko-dukljanski knez Stjepan Vojislav između 1040. i 1050. Dubrovčanima darovao Župu, Rijeku, Gruž, Zaton i svu obalu do Orašca — što takođe nije istinito, kako već znamo. Noviji pisci dubrovačke historije, naročito Jireček i Cvjetković, uopće i ne pominju u svojim knjigama bajke o kralju Stjepanu i kraljici Margareti. Taj je kult opet našao svoje svećenike tek u naše dane.

no necatur 958 cum regnasset annos 4; uxor Margarita nobilis Romana, quae Ragusii obiit sanctimonialis = Stjepan I., po drugimi (piscima) Miroslav ili Mihajlo, pobježe 955. u Dubrovnik, jer ga je proganjao brat mu Vukomir, a kad se vratio kući, ubije ga poslije četir-godišnjega vladanja 958. ban Pribinja; žena mu je bila plemenita Rimljanka Margareta, koja je umrla u Dubrovniku kao duvna«. Kao drugi dokaz u potvrdu svoga mišljenja Mgr. Bulić naveo je onda ono već nam poznato pričanje Junija Rastića. Prema tome izvornom materijalu dakle, po pisanju cara Konstantina Porf. i Tome arhidakona, Mgr. Bulić zaključivao je, da se genealogija hrvatskih kraljeva ima — s obzirom na novonađenu nadgrobnu ploču — ispraviti ovako:

Tomislav

(914 — 926)

kći: Jelena († 976)

udata za Kresimira I. Mihajla

(† 945?)

(njihov sin) Miroslav Stjepan

(† 949)

žena mu Margareta Rimljanka.¹⁴⁰

Nije bilo teško naći griješke ovih zaključaka Mgr. Bulića: jedan vladarski katalog, kompiliran u XVIII. stoljeću na osnovu literature, pa i pisanje Junija Rastića, nikako nisu mogli da budu pouzdani historijski izvori: a onda još i ono slobodno baratanje s hronologijom! Nato sam ja napisao niz studija »Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji«, među kojima sam i pitanje o objaš-

njenju nadgrobne ploče kraljice Jelene podvrgao reviziji. Pokazavši potpunu nepouzdanost trogirskoga kataloga i Rastićeva pričanja, iznio sam najposlije rezultat, da je kraljica udova Jelena bila žena pokojnoga kralja, a mati živoga. Kako je napis tačno datiran godinom 976., bilo je jasno, da su ta dva kralja jednino mogla da budu Kresimir II. (949 — o. 970) i Držislav (o. 970 — 995), poznati inače iz autentičnih iprava. Dakle: Mihajlo Kresimir II. i Stjepan Držislav, dok sam plemenitu Rimljanku Margaretu potpuno zabacio kao historijsko lice.¹⁴¹ Ovaj moj rezultat nije do dana današnjega — ni poslije punih petnaest godina — naišao ni na kaki prigovor, već nasuprot vidim, da su ga listom svi prihvaćali, koji su bud kojom prilikom došli u položaj, da se bave onim pitanjem iz hrvatske historije. Ali kod toga svega svako je najvažnije to, da se s mojim rezultatom potom složio i Mgr. Bulić. U svome svečanom predavanju »Metode i ciljevi arheologije«, održanom 3. dec. 1921. u auli zagrebačkog univerziteta, a prigodom promocije »honoris causa«, Mgr. Bulić reče: »Naš trudbenik Šišić prvi je uhvatio snažno u znanstvene svoje ruke ovaj od 90 komada sastavljeni napis te na temelju njegova i svih dosad nabrojanih epigrafskih ulomaka i drugih na temelju pergamena, koje je on stao tražiti i po dalekim arhivima, nanizao je kritičnu genealogiju hrvatskih knezova i kraljeva«, i još: »Prva dalmatinska željeznica prorovala je god. 1884. brežuljak

¹⁴⁰ O svemu tomu up. Bulić, Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene (Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. V, 1901, 200 — 227). Ovdje je sabrano sve, što se tiče toga napisu.

¹⁴¹ Up. Vjesnik hrv. arheol. dr. N. S. XIII.

1913 — 1914, str. 49 i dalje. Iz specijalnih razloga hoću još jednom da podvučem, da sam ja kombinaciju o Stjepanu Miroslavu i ženi mu Margareti Rimljanki potpuno zabacio već godine 1914., dakle prije punih petnaest godina.

»Kapitul« pokraj Knina. Iskaču iz zemlje dva kamena s krnjastim napisom, dva imena dvaju naših kraljeva, Stjepana Držislava (970 — 995) i sina mu Svetoslava (995 — 1000).¹⁴² Nedavno opet izišla je knjižica: Frano Bulić — Lovre Katić: Stopama hrvatskih narodnih vladara, Zagreb (1928). Ondje, gdje se daje komentar nadgrobnoj ploči kraljice Jelene (str. 76), piše baš sam Mgr. Bulić ovako: »Kraljica Jelena bila je žena kralja Mihajla Kresimira II. (od godine 949. do 969.) a majka Stjepana Držislava (od god. 969. do god. 997.), iz zadarske patricijske kuće Madijevaca«. Kraljici Margareti i njenom mužu Stjepanu Miroslavu nema nigdje u knjizi traga!

Ali nekako oko toga vremena, ili čak i nešto malo ranije, diže se u Dubrovniku u arheološku ekskurziju tamošnji advokat Dr. Zvonimir Nikola Bjelovučić i otkriva na jednom među ruševinama crkve sv. Stjepana — grob hrvatske kraljice Margarete, udovice hrvatskoga kralja Stjepana Miroslava. Dr. Bjelovučić napisao je tom prilikom u broju od 13. okt. 1927. u dubrovačkoj »Narodnoj svijesti« feljton s naslovom »Hrvatski kraljevi u Dubrovniku«. Tu on reče: »Dubrovački pisci donose, a među njima vrlo autentični Rastić (Resti), o dolasku kralja hrvatskog Stjepana Miroslava i kraljice Margarete u Dubrovnik, koji obnoviše crkvu sv. Stjepana, u kojoj je kasnije ukopana ista hrvatska kraljica Margareta. Pošto se ovih dana otkopava ta crkva, proučili smo sva vrela, koja o tom znamenitom događaju pišu, pak ćemo iznijeti rodoslovlje hrvatske dinastije Trpimirovića i ono, što se o tom

važnom događaju do danas napisalo«. Potom slijedi »Hrvatska dinastija Trpimirovića po Dr. F. Šišiću« u formi genealoške tablice. U toj tablici Dr. Bjelovučić potpuno je preuzeo moju genealošku tablicu iz knjige: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (Zagreb 1925, str. 430), što je mogao mirno učiniti. Ali ondje gdje se kod mene navodi Kresimira II. († 945) sin Miroslav (945 — 949), Dr. Bjelovučić domeće: »Stjepan Miroslav 945. do 949., žena Margarita umrla u Dubrovniku«, to jest Dr. Bjelovučić prikazuje tu stvar tako, kao da sam ja tu budalaštinu napisao! Kako se zove taki nedolični postupak? Oprosti mu Gospode, jer on ne zna što radi!

Skoro poslije toga, dne 18. apr. 1928., održao je među »Braćom hrvatskoga Zmaja« u Zagrebu predavanje »O hrvatskoj kraljici Margareti« prof. Bare Poparić (Zmaj Stomorski).¹⁴³ U tom predavanju prof. Poparić iznosi doslovni prijevod Rastićeve pričanja o kralju Stjepanu i kraljici Margareti, kako sam ga i ja naprijed donio, pa onda identifikuje (po Dr. Bjelovučiću da bome) kralja Stjepana s hrvatskim kraljem Miroslavom († 949) — Stjepan Miroslav i žena mu Rimljanka Margareta. Rastićevo pričanje smatra prof. Poparić potpuno autentičnim, i čak je sugerirao svojim slušačima, kao da se kod toga posla Rastić koristio dubrovačkim arhivom! Kod toga poziva se prof. Poparić na Nodilov i moj sud o Rastiću, koji se inače odnosi na čitavo djelo i čitav njegov rad uopće, a na tek na one dvije stranice o kralju Stjepanu i kraljici Margareti. Ali da je Nodilo za čita-

¹⁴² Up. prilog »Obzoru« od 4. dec. 1921., gdje je oštampano čitavo predavanje Mgr. Bulića.

¹⁴³ To je predavanje potom oštampano u društvenom organu »Hrvatski Zmaj« 1928., oktobar, str. 100 — 107.

vo staro vrijeme do XII. stoljeća potpuno zabacio svaku autentičnost Rastićeve, kako sam ja to gore tačno citirao, o tome prof. Poparić nije izvijestio svoje slušače nikako, a tako ni o tome, kako je uopće do Rastića došla ta »historija« o hrvatskom kralju Stjepanu (Miroslavu) i hrvatskoj kraljici Margareti. Čitavo je to predavanje zaista tek jedna bijedna i žalosna pojava!

No tom prilikom prof. Poparić dotakao se i mene započevši predavanje ovako: »Svako ga čestitog Hrvata, po gotovo nas Braće hrv. Zmaja, bolno se dojmila vijest, što su donijele nekoje zagrebačke novine, da je konzervator starina u Dubrovniku, slikar g. Marko Murat, uputio općini dubrovačkoj predstavku glede ploče, što su je naša Braća Zmajevci u Dubrovniku postavila u vrtu katoličkoga sjemeništa, na mjestu gdje je zakopana hrvatska kraljica Margareta, supruga kralja Stjepana Miroslava, budući je ploča stavljena »bez pitanja i odobrenja s kompetentne strane«; gosp. Marko Murat ne može da tolerira takav »samovoljni rad«, dapače, g. Marko Murat citira u svojoj pretstavci historičara g. Dra. Šišića, koji da »legendu o kraljici Margareti označuje bez svake ozbiljne osnove«. Na sve ono, što prof. Poparić meni prigovara i s čime hoće da pobije moje mišljenje, a osim toga očito hoće mene da i pred »svima čestitim Hrvatima«, a pogotovo »pred Braćom hrvatskoga Zmaja« osramoti i žigoše kao izdajicu, ja sam i njemu i svima njemu sličnima u ovom članku dao potpuno stvarni odgovor. Hic Rhodus hic salta! A šta me hoće da žigoše kao izdajicu, na to odgovaram ovdje javno svima: niti sam ja ikada išta tražio, niti tražim, niti ću tražiti od Beograda i vlade; ja nemam nika-

kih ambicija, osim da budem čestit profesor i savjestan svećenik nauke, koji ide za istinom i samo za istinom. Ja sam i dosada različitim svojim radnjama izišao i pred strani svijet, i njima sam hrvatskomu narodu učinio više dobra, od svih mojih klevetnika zajedno, a to u prvom redu zato, jer u mojim radovima nema izmišljotina i pseudopatriotskih bajki. Otkad se pamtim vazda sam jednako volio Hrvate kao i Srbe, i imam stotine i stotine daka po svima krajevima zemlje i naroda našega, koji su vazda i stalno imali — i prije 1918. i poslije — prilike, da čuju moje osjećaje za narodno jedinstvo naše. Moj sud o nebuloznoj kraljici Margareti, izrečen još 1914., bio je i ostaje vazda jedan isti, a nije tek posljedica, kažimo 1. dec. 1918. Zato sada odgovaram prof. Popariću, na njegov upit: »Ja ne znam, u koju je kategoriju »legenda« mogao da spravi Dr. Šišić ono, što se je prije nekoliko stoljeća pisalo o kraljici Margareti i što se je sad, povodom iskapanja ostanaka crkve sv. Stjepana u Dubrovniku iznijelo u štampi; ali je zanimljivo, da je toj oznaci legende dodao riječi »bez svake ozbiljne osnove«. Prema tomu ono, što su stari kroničari dubrovački izvadili iz državnoga arhiva dubrovačkoga, i predali potomstvu o kraljici Margareti, vrijedi koliko i priča, recimo o lisici i gavranu«, ovako: Jest, gospodine profesore, to je legenda, i to takove kategorije, koja u naučnoj, kritičnoj, ispravnoj, istinitoj i savjesnih ljudi dostojnoj historiji znači baš toliko, koliko priča o lisici i gavranu — u zoologiji. A da se stari dubrovački kroničari »prije nekoliko stoljeća« za svoje bajke nisu koristili dubrovačkim arhivom, već je neoborivo dokazao prof. Nodilo. To operiranje s dubrovačkim arhivom

dakle samo je prosti bluff, koji zaista čestitim Hrvatima ne služi ni malo na čast.¹⁴⁴

Najzad još da ad perpetuum rei memoriam ovdje iznesem tekst spomenploče, što su je »Braća hrvatskoga Zmaja« podigla kod ruševina crkve sv. Stjepana u Dubrovniku: »Kralj Hrvatske i Dalmacije Stjepan Miroslav sa ženom Margaritom posjeti g. 948. prvu crkvu Sv. Stjepana,

nad kojom zgradiše ovu. Primljen veličanstveno darova gradu Župu do Orašca. Kraljica Margarita, postavši udova, dumna, sveto življaše ovdje, gdje bi i pokopana. Gradić 1590. g. prenese i njezine kosti u novi grob crkve ove, čije iskopine bijahu obavljene 1927. god. P(ostaviše) Braća hrvatskog Zmaja 1928.«

Ljudi božiji, koja je riječ u ovom napisu istinita?

¹⁴⁴ O »Crvenoj Hrvatskoj«, naročito u X. stoljeću, progovoriti ćemo napose, kad izi-

de već najavljena knjiga Dr. Bjelovučića o tom predmetu.

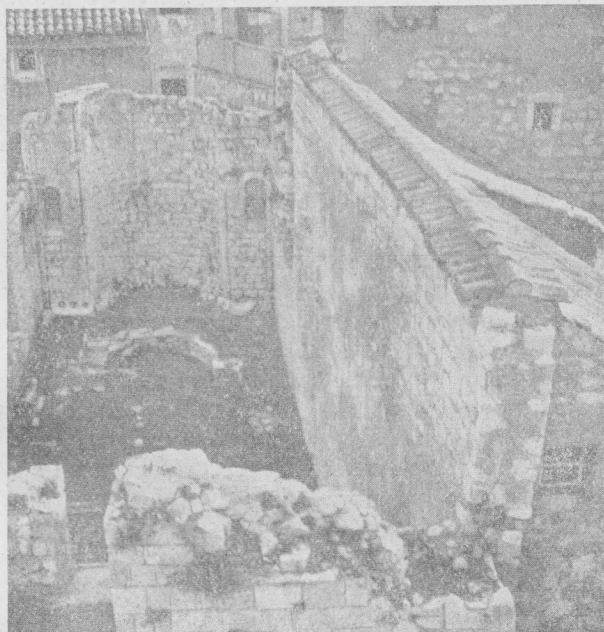

DODATAK

ISKOPINE U SV. STJEPANU U DUBROVNIKU

U dvorištu biskupskog sjemeništa strši, u svojim golim zidovima, na pō porušena i bez krova starinska crkva Sv. Stjepana. Ob ovoj je crkvi bilo više puta govora i rasprave u našoj javnosti. Crkva Sv. Stjepana je naime najstarija poznata crkva sred-

Stjepana kopa. Iskopine su vršene god. 1927 i iznijele su na vidjelo temelje malene, ranije crkvice¹ unutra zidina crkve Sv. Stjepana i usto više dekorisanih kamenih fragmenata iz ranog srednjeg vijeka. Dr. N. Z. Bjelovčić, član lokalnog odbora koji je

Razvaline stare i nove crkve Sv. Stjepana

njevjekovnog Dubrovnika. Nju spominje već bizantinski car-pisac Konstantin VII Porfirogenet (oko god. 949). Po dubroavčkim kroničarima (Resti) tu je crkvu, dotrajalu i istrošenu zubom vremena, dao ponovno graditi neki bosansko-hrvatski kralj Stjepan i žena mu Margareta. Ove su vijesti dale povoda, da se u crkvi Sv.

rukovodio iskopinama, u više je novinskih članaka objavio svoje mišljenje o rezultatu tih iskopina. Po njemu su temelji jedne ranije crkvice otkri-

¹ Dimenzije crkvice, pogl. na planu priloženom napred, str. 59. Crkvica je imala jedan sami brod i apsidu iznutra obično izvani, rekao bih, pravokutnu.

veni unutra današnjeg Sv. Stjepana — jamačno one koju spominje već car Konstantin Porfirogenet — potvrdili pisanje dubrovačkih pisaca, da je najstarija crkvice Sv. Stjepana, koja je podignuta od starih Dubrovčana pri utemeljenju grada, bila kasnije, zbog trošnosti, iznova građena od bosansko-hrvatskog kralja Stjepana. Ostaci crkve kralja Stjepana bili bi naime oni zidovi starinske crkve, koji se i danas vide u dvorištu biskupskog sjemeništa, a unutra kojih su otkriveni temelji ranije crkvice poznate i Porfirogenetu; kralj Stjepan dubrovačkih pisaca bio bi pak hrvatski kralj Stjepan Miroslav (945 — 949). Prof. Šišić ispitao je u ovom časopisu dubrovačku tradiciju s historične strane; ja ću pak reći ovdje nekoliko riječi o Bjelovučićevim tvrdnjama sa historijsko-umjetničkog pogleda. Iskopine u Sv. Stjepanu jesu danas, istina, zatrpane, ali sam prigodom svog nedavnog boravka u Dubrovniku imao prigode, u društvu s članovima odbora iskopina, potanko pregledati crkvu Sv. Stjepana i razne kamene fragmente tu otkopane.

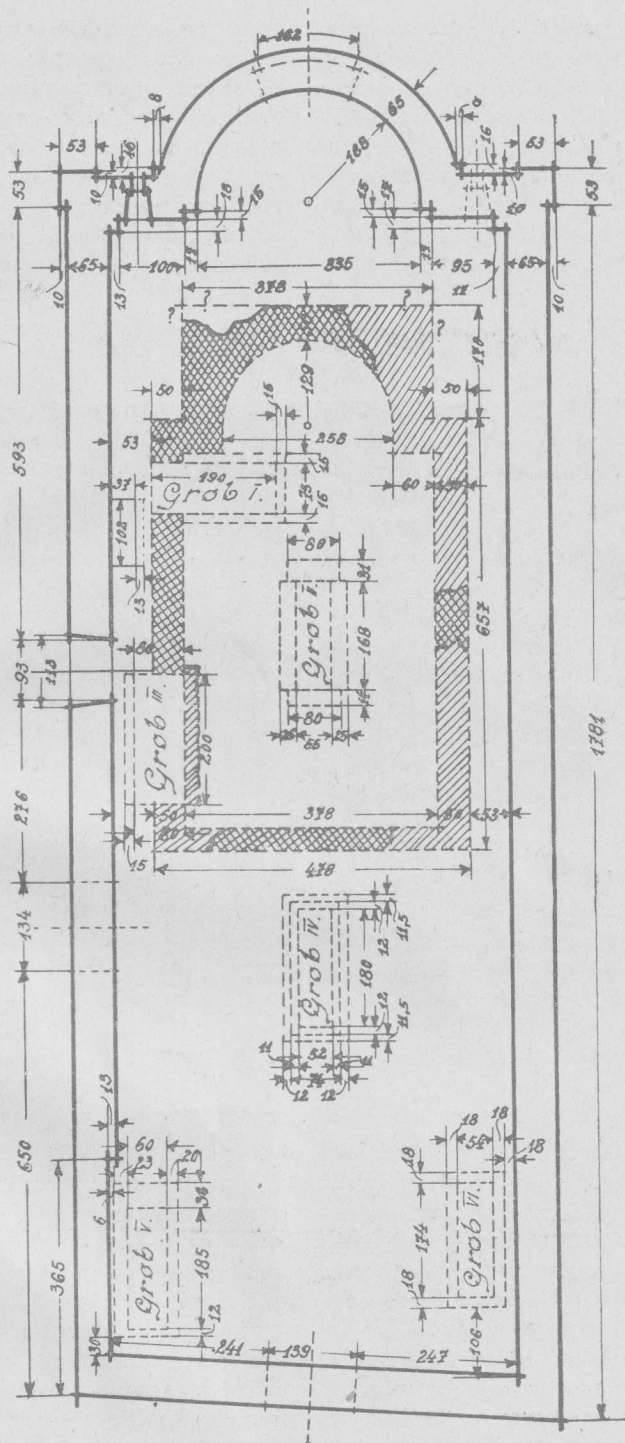
Zidovi negdašnjeg Sv. Stjepana, danas vidljivi i sačuvani, ne mogu nikako pripadati sredini X vijeka, a koje ih doba Bjelovučić stavlja u dobronamjernoj želji, da našim narodnim vladarima pripiše što veću i ljepšu građevinu.

Građevna tehnika vodoravnih slojeva pravilnog, pravokutno rezanog kamenja, pa lijepi tesanci na vanjskoj strani zidovlja znakovi su, u našim stranama, periode daleko mlađe od X vijeka. Tako ranu dobu pogotovo isključuju razvijeni profil nadglavaka (imposta) pilastara i lukova, koji su podržavali negdašnje svodovlje crkve: to su oblici cisokog Srednjeg Vijeka, oblici aksne romanike ili gotike. Teško da će građevina, na kojoj se takvi oblici javljaju, biti, u

nas, ranija od XIII vijeka; o građevini X vijeka ne može kraj takovih profila, ni u nas ni nigdje, biti govora.

Ova konstatacija, kojoj se mora prikloniti svako komu je poznat tok i razvoj graditeljskih oblika Srednjega Vijeka, mijenja iz temelja tvrdnje i izvode iznešene od Bjelovučića. Crkva Sv. Stjepana, koja je u svojim ruševnim ostacima do nas došla, nije, prema tome, nikako ona, koju je navodno podigao kralj Stjepan, a jedva to može biti i ona manja, ranija crkvice, kojoj su temelji bili otkriveni unutra Sv. Stjepana. Još niko nije, naime, posumnjao u egzistenciju Porfirogenetova Sv. Stjepana iz početaka srednjevjekovnog života grada Dubrovnika; i sam Bjelovučić u otkrivenim temeljima male crkvice vidi onu crkvu, koju su prvi obitavaci grada podigli u najstarijem predjelu Dubrovnika, a za koju znaveć car Konstantin. Ukratko, rezultati iskopina nijesu donijeli potvrde ni dokaza za pisanje dubrovačkih kroničara u pogledu Sv. Stjepana, time, naime, što smo za sačuvanu građevinu Sv. Stjepana fiksirali doba visokog Srednjeg Vijeka, mi bi trebali, ako je usto točno pisanje tih kroničara, imati tri građevine podignute u toku vremena na istom mjestu, t. j. sačuvanu građevinu vjerovatno iz XIII vijeka, pa Stjepanovu iz X vijeka i napokon Porfirogenetova Sv. Stjepana iz vremena prvih početaka Dubrovnika. A ipak iza provedenih iskopina u pravu smo da govorimo tek o dvjema crkvama, a ne o trima.

Moglo bi se valjda, e da se barem, u jezgri spasi pričanje dubrovačkih kroničara, pomišljati na to, da je kralj Stjepan u X vijeku samo popravio trošne zidove ranijeg, Porfirogenetova Sv. Stjepana i obnovio unutarnji crkveni namještaj. Nego, mislim, da nezainteresovana naučna metoda može da priпусти takovo na-

Plan crkava Sv. Stjepana

gađanje samo u slučaju, da pričanju tih kroničara nema sa historijske strane ozbiljna prigovora i da fragmenti crkvenog namještaja nađeni u Sv. Stjepanu ukazuju nužno na restauraciju crkve u doba X vijeka. U pogledu vrijednosti i vjerodostojnosti dubrovačke tradicije upućujem ponovo čitaoca na rezultate Šišića-

neke pleterne skulpture odrediti joj točno vijek postanka i da se redovito, tojest u pomanjkanju drugih kriterija za datiranje, moram zadovoljiti time, da neki spomenik, na kojemu se javlja starohrvatska pleterna plastika, postavim u široko razdoblje IX do XI vijeka. Faktično pleterna plastika jest slog, koji se je formirao

Fragmenti iz Sv. Stjepana (br. 1)

va članka. Ja ću pak ovdje reći još par riječi o slogu i o dobi otkrivenih fragmenata.

Bjelovučić uvijek govori o arhitektonskim i ornamentalnim ulomcima iz X vijeka. Po čemu on te fragmente vrsta u X vijek a ne u IX ili XI vijek, ne kaže nigdje. Ja se više godina intenzivno bavim proučavanjem starohrvatske pleterne plastike i priznajem, da u većini slučajeva nijesam u stanju na temelju samog sloga

i sazreo tokom VIII vijeka na tlu Italije, a koji slog Hrvati, odmah po svom pokrštenju oko god. 800 usvajaju i oponašaju, te ga po tom, bez uočljivih promjena bilo u stilu bilo u motivima, podržavaju do polovice XI v. Sredinom XI v., paralelno s uvođenjem romaničkog graditeljstva u našim stranama, pleterna plastika pomalo izmiče pred ranoromaničkom plastičnom dekoracijom. Tekar iz tog kasnog vremena imamo vrlo

interesantnih varijanata pleterne ornamentike u našim krajevima. Pravilo je kod svake umjetnosti ili sloga, koji iz nekog kraja više kulture dolazi u periferične krajeve manje razvijene kulture i manje žive graditeljske djelatnosti, da se varijante recipiranog sloga javljaju najčešće i najizrazitije na prostornoj i vremenskoj

nom snagom težnje za radikalnom obnovom umjetnosti, kao što je to bilo u Italiji i drugovdje. Nove tendencije su u nas tek postepeno prodirale stvarajući prelazne forme pleternih skulptura, u kojima uresni motivi gube svoj dotadašnji strogi linearni i plosnati karakter, i u kojima se ponovo vraćaju ponekoji du-

Fragmenti iz Sv. Stjepana (br. 2)

granici rasezanja tog sloga, t. j. da se te varijante javljaju u udaljenijim krajevima i na koncu stvaranja dotičnog sloga. Tako biva i s pleternom plastikom u nas. Upravo u Dubrovniku i u njegovoj okolici a iz dobe XI i XII vijeka imamo vrlo interesantne miješane oblike starohrvatske pleterne plastike u stadiju prelaza k romanici. U konservativnoj provincijskoj sredini Dalmacije nije romanika izbila naprečac elementar-

go zabačeni, čisto klasični motivi.

Pred ovim konstatacijama, plodu dugogodišnjeg proučavanja, podijelio sam fragmente nađene u Sv. Stjepanu u dvije skupine. Prva skupina pokazuje običajni slog čiste pleterne plastike, koji u nas vlada od IX do XI vijeka, a druga pokazuje tipične znakove spomenute kasne periode druge polovice XI i početka XII vijeka. — Prva se skupina nalazi na slici fragmenata br. 1, a dio

druge skupine jesu ona tri gornja i veliki desni fragmenat na slici br. 2. (fragmenti).

Na jednom kamenom fragmentu, ovdje neobjavljenom, vidi se pletenica sa kuglicama ili »očima« u zavojima. To je klasični motiv »očiju« u pletenici koje se, iza dugog vremena, kod nas ponovo javljaju u pletenicama u drugoj polovici XI vijeka, kako sam to potanko iznio u drugom članku. Na drugim fragmentima vidi se lozica i palmeta u onoj karakterističnoj stilizaciji, koju nalazimo na skulpturama iz te kasne dobe. Ima još jedan značajan detalj, da odredimo dobu tog dijela crkvenog namještaja iz Sv. Stjepana. To je ona reljefna ploča sa dvjema arkadama i s križevima u njima, koja je uzidana s vanjske strane Sv. Stjepana u Stulinoj ulici.² Ta ploča završava s gornje strane razvijenom profilacijom, kakve apsolutno ne pozna umjetnost čiste

Iskopine stare crkve Sv. Stjepana

ne neprofilovane plohe. Takva profilacija očito odaje uticaj romanike što već nadolazi. To su naravski sve detalji, koji nijesu mogli biti poznati Bjelovučiću, koji je pristupio pregledavanju i proučavanju tih fragmenata više s dobrom voljom i ljubavlju prema svomu narodu, nego li potrebnom, posebnom stručnom spremom historičara umjetnosti. Nije onda čudo, da on i u dvama križevima ispod arkada spomenute ploče vidi dokaz, da je Sv. Stjepan podiglepterne plastike, koja voli ravnut od hrvatskog kraljevskog para (dva križa označuju kralja i kraljicu), ma da takovih parova arkada s križevima u njima imamo u brojnim primjercima u italskoj pleternoj plastici (Santa Sabina u Rimu, IX v., Santa Maria degli Angeli u Assisi, IX v. i t. d.).³

U fragmentima pleterne plastike nađene kod Sv. Stjepana nemamo dakle potvrde za restauraciju te crkve upravo u X vijeku. Mada pleterni fragmenti prve skupine mogu po slogu pripadati čitavom razdoblju od IX do XI vijeka, nema, mislim, ozbiljn razloga, da u toj prvoj, ranijoj skupini ne gledamo ostatke starijeg Sv. Stjepana spomenuta po Konstantinu Porfirogenetu: druga nam pak kasnija skupina svjedoči jasno, da je crkveni namještaj u Sv. Stjepana bio, barem dijelom, obnovljen u drugoj polovici XI ili u prvoj polovici XII vijeka, a ne u X vijeku.

Slijed gradnja i pregradnja kod Sv. Stjepana pokazuje nam se, premda svemu onome što ovdje iznesoh,

² Pogl. sliku na str. 63.

³ Nagada se, da je portal danas uzidan u pročelje crkvice Sv. Bartula u Dubrovniku također pripadao Sv. Stjepanu. I taj je portal svakako, u svim svojim detaljima, tipični primjerak naše plastične dekoracije druge polovine XI ili početka XII vijeka.

ovakvim: malena, pradávná crkvica Sv. Stjepana iz prvog početka grada restaurirana je u nekim svojim dijelovima i u svom namještaju, nedaleko od god. 1100; i po tome je ona, negdje u XIII vijeku ustupila mjesto većoj i proširenoj crkvenoj građevini, koje ostatke vidimo i danas.

Ovim recima nijesam mislio podcijeniti rad i nastojanje odbora iskopina. Htio sam samo da uprem prstom na potrebu, da u buduće slične iskopine budu izvedene pod stručnim nadzorima i objelodanjene naučnim kriterijem. Južna Dalmacija pruža interesantno polje rada za arheološko istraživanje. Rekoh već prije, da upravo u okolici Dubrovnika imamo najljepše i najoriginalnije primjerke pleterne plastike u nas; i ja baš Dr. Bjelovučiću zahvaljujem, da me je upozorio na vrlo lijepe primjerke pleternih skulptura sa otoka Koločepa i drugih mjesta dubrovač-

ke okolice. Nego ima još nešto. Iskopine u južnoj Dalmaciji mogu donijeti svijetla i novih podataka u još uvijek spornom pitanju Crvene Hrvatske. U zadnje doba se ponovo posvećuje pažnja tome pitanju. I faktično iz kruga nagoviještanja i nagađanja može ovo pitanje najprije izvesti sretan nalaz na tlu Crvene Hrvatske. Preduvjete je međuto, da se istraživanje provoda u mirnoj atmosferi i da ovo ostane isključivo u rukama nauke. A bit će dobro — neka mi se pri kraju dozvoli mali politički ex tempore — da svi, pa i Hrvati južne Dalmacije, koji sačinjavaju najveći dio njezina stanovništva, budu uvjereni, da je njihovo pravo da budu i ostanu Hrvatima neosporivo i nepovredivo i da ono ne može biti tangirano rješenjem, koje će nauka i samo nauka dati pitanju Crvene Hrvatske.

Split, septembra 1929.

LJUBO KARAMAN

Ornament na sporednim vratima Sv. Stjepana